દશ વૈકાલિક પ્રથમ ભાગ ન હોવાથી બીજી આવૃત્તિ
તૈયાર થવાની છે. કિંમત રૂપિઓ સવા.

ધી આનંદ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, સ્ટેશન રોડ—ભાવનગર.

ખાસ સૂચના.

આચારાંગના તૈયાર થઇ બહાર પડેલા બે કે છુટક લેનારને
ફાગણ શુદ ૧૫ પછી બે રૂપિયે મળશે પણ સાતે ભાગ
સાથે લેનારને અગાઉથી રૂપિયા ભરનારને
પોણા નવમાં સંપૂર્ણ મળશે.

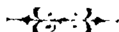
પ્રસ્તાવના.

પ્રથમ ભાગમાં આપેલ છે છતાં અહીં થોડું લખીએ છીએ કે:—

સૂત્રના અધિકારી સાધુ છતાં પણ આ દશવૈકાલિકનાં ચાર અધ્યયન શ્રાવકને પણ મોઢે થઇ શકે છે. અર્થના અધિકારી ચતુર્વિધ સંઘ છે માટે ટીકાને આધારે કરેલો અર્થ ઘણું રહસ્ય સમજાવી શકે છે. વળી હરિભદ્રસુરિ મહારાજ પ્રબળ વિદ્વાન્ હોવાથી તેમની આ કૃતિ એકવાર લક્ષ્યમાં લઇને વાંચવામાં આવે તો બધાં સૂત્રો વાંચવામાં સાધુને સુગમતા થાય તેમ છે, તેથી ત્રણ અધ્યયન એમાં લીધાં છે. બીજા સાધુને દીક્ષા લીધા પછી કર્મની પરિણતિથી વિચિત્ર ઇચ્છાઓ થાય તો તે રોકવાનું છે, અને તેમાં રહનેમી રાજુલનું દૃષ્ટાંત વિચારવા જેવું છે.

ત્રીજા અધ્યયનમા સાધુને અમુક વસ્તુઓ તથા કર્ત્તવ્ય કરવાયોગ્ય નથી તે બતાવ્યું છે.

ચોથા અધ્યયનમા છવાછવનું સ્વરૂપ બતાવી ધર્મમાં સ્થિરતા કરવાથી મોક્ષનું ફળ બતાવ્યું છે.

વિષયાનુક્રમણિકા.

૧૩૮ થી ૧૭૭ સુધી તથા. જલચરોને ભેદ તથા છ ઉદયની કલ્પના ભેદ.
૧૭૮ થી ૧૯૪ સુધી જીવોનું વર્ણન અને તેનો વિસ્તાર છે.
૧૯૫ થી ૨૦૪ છ ઉદયની કલ્પના ભેદોનું વર્ણન છે.
૨૦૫ થી ૨૦૭ [illegible] ન થાય તે બતાવે છે.
૨૦૮ થી ૨૧૬ [illegible] મુખ્ય બતાવી છે તથા [illegible] મોક્ષ
બતાવેલ છે. તથા તેનું અધ્યયન સમાપ્ત થાય છે.

લી. પં. સિદ્ધિ મુનિ શિષ્ય શ્રી મનોહર મુનિ.

આ વિજ્ઞાનમાં દ્રવ્ય સહાયતા કોઈની મળી નથી પણ જે કંઈ પૂર્વે પુસ્તકોની રકમ ઉત્પન્ન થઈ તેમાંથી છપાવવાનું નીચેનું ખર્ચ થયું છે.

છપાઈ, કાગળ, બંધાઈ, જાહેરખબર તેમજ લખામણી વિગેરે તેને લગતો પરચુરણ ખર્ચ મળી રૂા. ૫૫૦) રૂપે ખર્ચ થયો છે તેથી કોઈપણ ધર્માત્મા ૧૦૦–૫૦ કોપી લઈ વહેંચશે અથવા કોઈ સંસ્થા વેચશે તો તેને પડતર ભાવે મળશે.

તા. ૧૧–૧–૨૨ } લી૦
ગોપીપુરા–સુરત. } હરખચંદ્ર રાયચંદ્ર શાહ–દામસવાળા.

ઉપક્રમ દરેકમા બતાવ્યો છે, અને તે નિર્યુક્તિકારનું કથન લક્ષ્યમા લેવું જોઇએ.

(ઘ) અનુગમમા મુખ્ય સૂત્ર આવે છે, તે સૂત્રકાર બતાવે છે. તે સૂત્ર સાધુએ મુખ પાઠ કરવાનાં છે, અને નવા દીક્ષા લીધેલાને મૂળ સૂત્ર તથા તેનો સાદો અર્થ આવડયા પછી બીજી વખત નિર્યુક્તિ સાથે અર્થ આપવો જોઇએ, અને પરિણત બુદ્ધિ વાળાને સંપૂર્ણ અર્થ આપવો જોઇએ.

(ચ) કેટલાક બંધુઓ સુત્રાર્થ વાંચવા વિના પ્રથમથી આ ટીકા વાળુ ભાષાંતર વાચવા બેસે તો કંટાળો આવે, માટે તેમણે મૂળ સૂત્રનું સાદુ ભાષાંતર વાચી લેવું, કારણ કે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની ટીકા ત્રીજા નંબરમા છે.

(છ) બહુરત્ન વસુંધરા હોવાથી જૈનમાં પણ કેટલાક શ્રાવકો બુદ્ધિમાન જોવામા આવ્યા છે તેમાં ભરૂચ નિવાસી અનુપભાઇ મલુકચંદ છે. જેમણે ટીકાનું રહસ્ય મેળવીને પ્રશ્નોતર રત્નચિંતામણી જેવા ઉત્તમ ગ્રંથો ભવ્ય જીવો માટે લખ્યા છે, સિવાય પોરબંદર નિવાસી વલ્લભજી હીરજી વિગેરેને ઘણું સારૂં જ્ઞાન હતું.

ॐ श्रीवीतरागाय नमः ।

दशवैकालिक अध्ययन बीजुं.

दशवैकालिक भाषांतर.

દ્રુમ પુષ્પિકા અધ્યયન સમાપ્ત થયું. હવે શ્રામણ્ય પૂર્વક નામનું બીજું અધ્યયન કહેવાય છે. તેનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે. પહેલા અધ્યયનમાં ધર્મ પ્રશંસા કહી છે. અને તે અહીં જૈન શાસનમાંજ છે, પણ આ જગ્યાએ તે ધર્મનો સ્વિકાર કરનાર નવા સાધુને ધીરજ વખતે ન રહે, તો મોહ ઉત્પન્ન થાય. તેથી મોહમાં ધૈર્યવાળા થઈ ચારિત્ર ન મુકવું, તે કહે છે.

जस्स धिई तस्स तवो, जस्सतवो तस्स सुग्गई सुलहा,
जे अ धिइमंत पुरिसा, तवोऽवि खलु दुल्लहो तेसिं ॥ १ ॥

જેને ધૈર્ય છે, તેને તપ છે. અને જેને તપ છે. તેને સુગતિ સુલભ છે. અને જે ધૈર્ય વિનાના છે, તેને તપ પણ [illegible] દુર્લભ છે. ઉપર પ્રમાણે સંબંધ છે. તે આ બીજા અધ્યયનના પ્રથમ પ્રમાણે ચાર નિક્ષેપા કહેવા જોઈએ. [illegible] તેના ગુણવાળું અધ્યયન હોવાથી [illegible]

(નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપા) વ્યાસિના પ્રધાનપણાથી નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપાને નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

सामण्ण पुव्वगस्स उ निक्खेवो होइ नाम निष्फन्नो
सामण्णस्स चउक्को, तेरसगो पुव्वयस्स भवे ॥ १५२ ॥

શ્રમ સહન કરે, તે શ્રમણ, તેનો ભાવ તે શ્રામણ્ય, (સાધુપણું,) છે તેનું પૂર્વ કારણ શ્રામણ્ય પૂર્વક છે. સંજ્ઞામાં 'ક' પ્રત્યય લાગે છે સાધુપણાનું મૂળ કારણ ધૈર્ય છે. તે સાધુપણાનું મૂળ છે તે ધૈર્ય મેળવવા (રાખવા) નું અધ્યયન છે. આ ભાવાર્થ છે કે-(કષ્ટ આવે ત્યારે સાધુએ ધૈર્ય રાખી વ્રત છોડવું નહિ) તેથી શ્રામણ્ય પૂર્વકનો નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો થાય છે. આ કયો છે ? આવો બીજો સાંભળ્યો નથી, આ સિવાય શ્રમણપણુ બીજુ સાંભળ્યું નથી, તેથી શ્રામણ્ય પૂર્વકજ આ છે. તુ શબ્દ સામાન્ય તથા વિશેષવાળા નામના વિશેષણ અર્થ છે શ્રામણ્ય પૂર્વક આ સામાન્ય છે. અને શ્રામણ્ય પૂર્વ એ વિશેષ છે તે પ્રમાણે કહે છે

શ્રામણ્યના ચાર, તથા પૂર્વક શબ્દના ૧૩ નિક્ષેપા થાય છે. ॥ ૧૫૮ ॥

નિક્ષેપાનુંજ વર્ણન કરે છે.

समण स्सउ निक्खेवो, चउक्कओ होइ आणु पुव्वीए
दव्वे सरीर भविओ, भावेण उ संजमो समणो ॥ १५३ ।

શ્રમણ શબ્દનો નિક્ષેપો ચાર પ્રકારનો છે. તુ શબ્દથી અંગળ વિગેરેનું પણ થાય. પણ અહિં શ્રમણ શબ્દવડે અધિકાર છે. તે વિશેષ અર્થ છે. ચાર નિક્ષેપા અનુક્રમે કહેવા, તેમાં નામ, સ્થાપના, પૂર્વ પ્રમાણે જાણવા. દ્રવ્ય શ્રમણ બે પ્રકારના છે. તે આગમથી, અને નોઆગમથી. આગમથી જ્ઞાતા, પણ ઉપયોગ ન રાખે. અને નોઆગમથી જ્ઞ શરીર, ભવ્ય શરીર, તે બંન્નેથી જુદો અભિલાપના ભેદવડે દ્રુમ (ઝાડ) માફક જાણવા. તે દ્રવ્યમાં ભવ્ય શરીર આ ત્રીજા પદવડે ઓળખાવે છે. (પહેલાની અધ્યય ૩૪. ગાથામાં ૫૧. ૫૧ અધિકાર જુઓ) ભાવશ્રમણ બે પ્રકારનો છે. આગમથી જ્ઞાતા, અને ઉપયોગ રાખનાર. અને નોઆગમથી ચારિત્રના પરિણામવાળો સાધુ છે. તેજ કહે છે. તેજ ગાથાના ચોથા પદમાં કહ્યું છે. કે ભાવથી સંયત પોતે શ્રમણ છે. ॥ ૧૫૩ ॥

એનુંજ સ્વરૂપ કહે છે

जह मम न पियं दुक्खं, जाणि य एमेव सव्व जीवाणं
न हणइ न हणावेइय, सम मणइ तेण सो समणो ॥१५४॥

જેમ મને દુઃખ પ્રતિકૂલ હોવાથી ગમતું નથી, તેવુંજ પોતે સર્વ જીવોને દુઃખ પ્રતિકૂલ જાણીને પોતે જીવોને હણે નહીં. અને બીજા પાસે હણાવે નહીં. ચ શબ્દથી હણનારાઓને અનુમોદે નહિ. એમ જાણવું. એ પ્રમાણે સમ, અણ, એટલે સરખા ગણે. તેથી તે સમણ (શ્રમણ) જાણવો. ॥ ૧૫૪ ॥

नत्थिय सि कोइ वेसो, पिओ व सव्वेसु चेव जीवेसु
ए एण होइ समणो, एसो अन्नोऽवि पज्जाओ ॥ १५५ ॥

વળી સાધુઓને સર્વના ઉપર તુલ્યમન (એકભાવ) હોવાથી કોઈ ઉપર દ્વેષ કે કોઇ ઉપર પ્રેમ નથી. તેથી તે સમમન (સરખા મન) વાળો હોવાથી આ શ્રમણ શબ્દનો બીજો પર્યાય થયો.

तो समणो जइ सुमणो , भावेणय जइनहोइ पावमणो
सयणे य जणेय समो, समोय माणावमाणेसु ॥ १५६ ॥

તેથી શ્રમણ જે સુમન તે દ્રવ્ય મનને આશ્રી સુમન (સારા મનવાળો) હોય અને ભાવથી પણ સારા મનવાળો હોય. પણ પાપી ન હોવો જોઇએ. (તો તે શ્રમણ જાણવો) એટલે સગાં ઉપર જેવો પ્રેમ રાખે, તેમ બધા જીવ ઉપર પ્રેમ રાખે. અને માન અપમાનમા સમપણું રાખે. (અહંકાર કે દીનતા ન કરે) ॥ ૧૫૬ ॥

उरग गिरि जलण सागर, नहयल तरुगण समोय जोहोई
भमर मिगधरणि जलरुह, रवि पवण समो जओ समणो ॥१५७॥

ઉંદર વિગેરેના ખોદેલા દરમાં સાપ રહે, પણ ઈચ્છિત ન ખોદી શકે, તેથી ગમે તેમ દુઃખથી રહેવું પડે. તથા કોમળ ચામડી છોલાય, ત્યાં કીડીઓથી પીડા પામે. તેથી સાપ એક દૃષ્ટિ રાખીને ચાલે. તેજ પ્રમાણે સાધુને પારકાના આપેલા ઘરમાં

[illegible]

... માટે મુનિને [illegible] ઉપમા યોગ્ય છે.

[illegible] ... માટે [illegible] ઉપમા છે

ધરણિ (પૃથિવી) જેમ બધા સ્પર્શોને સહે, તેમ મુનિ સારા માઠા જે પરિષહો આવે, તે સહન કરવાથી પૃથિવીની ઉપમાને યોગ્ય છે. કામભોગ ઉત્પન્ન થાય તોપણ તેનાથી જેમ કમળ કાદવ અને પાણીથી ઉંચું રહે. તેમ પોતે દૂર રહે માટે કમળ સમ જાણવા. ધર્માસ્તિકાય વિગેરે લોકનું સ્વરૂપ સૂર્ય ન બતાવે, પણ મુનિ જ્ઞાનદ્વારા તેનું સ્વરૂપ બતાવે. માટે વિશેષ પ્રકાશક હોવાથી સૂર્ય તુલ્ય છે પવન જેમ અપ્રતિબદ્ધપણે વિહાર કરે, તેમ મુનિ પણ કોઇ જગોએ રાગદ્વેષથી ન બંધાય. એ પ્રમાણે સાપ વિગેરે સમાન મુનિ એકએક ઉત્તમ ગુણોને આશ્રયી જાણવા. ॥ ૧૫૭ ॥

विसविणि सवाय वंजुल कणिया रुप्पल समेण समणेणं
भमरुं दुरु नड कुकुड अदाग समेण होयव्वं ॥ १ ॥

સાધુએ વિષ જેવા થવું, વિષમા બધા રસોનો અંતર્ભાવ છે, તે રસનો કોઈ અનુભવ ન લે. તેમ મુનિએ થવું. કે કયાંય કર્મ બંધાય નહિ. તથા માન ત્યાગથી એટલે નમ્ર હોવાથી તિનિશ (નેતર) જેવો ગણાય. વાયુની ઉપમા ઉપર કહી ગયા મુજબ છે. વંજુલ (વેતસ) સમાન એટલે ક્રોધ વિગેરેથી હારેલા જીવોનો તે વિષ ભાવ દૂર કરવાથી વંજુલની ઉપમા ઘટે છે. (એવી વાત સંભળાય છે કે વેતસને મેળવીને સાપો ઝેર રહિત થાય છે.) કર્ણિકાર એટલે એક જાતનું ફૂલ છે. તેની માફક પ્રગટ અશુચિ ગંધની અપેક્ષાએ નિર્ગંધ, તેમ મુનિઓ પણ સુગંધી વિગેરેથી

રહિત છે. સ્વભાવથી પવન (નિર્સંગ) અને સુરભીપણાથી
મંડિત ઉત્પલ (કમળ) છે, ભમરની ઉપમા ઉપર આવી
છે. જેમ ભમરો ફૂલોથી રહીને ચાલે, તેમ પોતાના ઉપયોગ
માટે જેમ ત્યાં પણને અનુસરીને ચાલે. તેમ મુનિ પણ શ્રી
જિનેંદ્રના હુકમ ન કરે અને મુનિને ગોચરી આપે, તથા ઉપમા.
વિચારે. નટની ઉપમા આ પ્રમાણે છે, કે જેમ નટ ગોચર
કરે. પછી સુકાણી માફક બધેથી ગાયની વસ્તુ ખાતી ફિરે
રહીને ખાય તેમ. પછી વળી ડી આપીને ખાય તેમ મુનિ પણ
સાધુ આપે ત્યાંથી આપીને વ. હે. બુરાન વિચરે સાથે તેમને
અનુકૂળ વર્તવાના ભાવથી આ દર્શ (દર્પણ) ની ઉપમા યોગ્ય
છે. કહે છે —

> तम्हंमि होइ तव्वो थेगं थेवेहिं टहणए उदरो
> जलहो विवस्स, यणु वयइ जयण जंबीलं ॥ ६ ॥

તદ્દરૂપે તરુ, પવન પવેરા, અને ભાવકમા ભાવક
પણે મુનિ વર્તે. જેમ આદર્શમાં જેવું રૂપ હોય, તેવું બિંબ
તેમાં પડે. તે પ્રમાણે મુનિ દરેકને અનુકૂળ ચાલે. આ ગાથાનો
કર્તા જુદા છે. તેથી પવન વિગેરેની બેવડી ઉપમા થવા છતાં
પુનરુક્તિ દોષ લાગતો નથી.

હવે તત્વ, ભેદ, પર્યાય, એ પ્રકારે વ્યાખ્યા થાય. માટે
તે ભાવને અનુસરીને સાધુના પર્યાય કહીને કહે છે.

पव्वइए अणगारे, पासंडे चरग तावसे भिक्खू
परिवाइ ए य समणे, निग्गंथे संजए मुत्ते ॥१५८॥

પ્રકર્ષથી વર્જિત (દૂર થયો) એટલે આરંભ પરિગ્રહથી દૂર તે પ્રવર્જિત તથા અગાર (ઘર) વિનાનો તેને દ્રવ્યથી અને ભાવથી, અગાર નથી. તથા વ્રત, તેજ પાખંડ, અને તે વ્રત જેને હોય, તે પાખંડી છે. કહ્યું છે કે-

पाखंड व्रत मित्याहुस्त यस्या स्त्यमलं भुवि
सपाखंडी वदन्त्यन्ये कर्म पाशाद्वि निर्गतः (तं) ॥२॥

ચરે એટલે તપમા ચરે, તે ચરક (મુનિ) તપ કરે તેથી તાપસ, ભિક્ષાનો આચાર માટે ભિક્ષુ અથવા આઠ કર્મને ભેદે તેથી ભિક્ષુ છે. તથા પરિ (બધી રીતે) પાપોને વર્જવાથી પરિવ્રાજક છે. ચકાર સમુચ્ચય માટે છે. શ્રમણનો અર્થ પૂર્વ માફક છે. અને ગ્રંથ તે બાહ્ય અને અભ્યંતર પરિગ્રહ, તેનાથી નિર્ગત (નીકળેલા) તે નિર્ગ્રંથ છે. તથા સ, એટલે અહિંઆંહિંમાં એક ભાવે, યત. એટલે ઉદ્યમ કરનારો, તે સંયત છે. તથા બાહ્ય અને અભ્યતર ગ્રંથથી મુક્ત, તે મુક્ત (નિર્લોભી) છે.

तिन्ने ताई दविए, मुणीय खंते य दन्त विरए य
लूहे तीरट्ठिविय हवंति समणस्स नामाइं ॥ १५६ ॥

તીર્ણ, તે સંસાર સમુદ્રથી તર્યો. ત્રાણ એટલે રક્ષણ કરે, તે ત્રાતા છે. એટલે પોતે ધર્મકથા વિગેરેથી સંસારના દુઃખોથી

બચાવે છે. રાગદ્વેષ વિગેરે ભાવથી રહિત હોવાથી, દ્રવ્ય છે. અથવા દ્રવવું, એટલે તેવા તેવા જ્ઞાનાદિ પ્રકારને પ્રાપ્ત થવું, તે દ્રવ્ય છે. મુનિ પૂર્વ માફક છે. ચ શબ્દ સમુચ્ચય (જોડવા) માટે છે. ક્રોધનો વિજય કરવાથી ક્ષમા રાખે, તે ક્ષાન્ત છે. એ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયાદિને દમન કરવાથી દાન્ત છે. પ્રાણાતિપાત વિગેરે–પાપોથી નિવૃત્ત એટલે વિરત કહેવાય છે. તથા સગાં-વહાલાં મિત્રનો સ્નેહ ત્યાગવાથી રૂક્ષ છે. સંસારથી તરવાના અર્થવાળો હોવાથી તીરાર્થી છે. અથવા સમ્યકત્વ વિગેરે ઉત્તમ ગુણો પ્રાપ્ત કરવાથી, સંસારનું પરિમાણ (હદ બાંધવા) થી તીરસ્થ કહેવાય છે. આ બધાં શ્રમણનાં નામો છે. ॥ ૧૫૯ ॥ શ્રમણ શબ્દનું વર્ણન કર્યું. હવે પૂર્વ શબ્દનું વર્ણન કરે છે. તેનો નિક્ષેપો તેર પ્રકારનો છે. તે બતાવે છે.

णामं ठवणा दविए, खेत्तेकाले दिसि ताव खेत्तेय
पन्नवग पुव्व वत्थू, पाहुड अइ पाहुड भावे ॥ १६० ॥

નામ સ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્ય પૂર્વ તે અંકુરા પહેલાં બીજ છે. દહિં પહેલાં દૂધ છે. તથા રસ, ફાણિત, (રાબ)થી વિગેરે પહેલાં છે. આ એક બીજાની અપેક્ષાએ પૂર્વ છે, ક્ષેત્ર પૂર્વ એટલે જવના ક્ષેત્રથી શાલીનું ક્ષેત્ર પૂર્વ છે. (પહેલાં ભાત વાવ્યો અને પછી જવ વાવ્યા) તે એક બીજાની અપેક્ષાએ પૂર્વ (પહેલાં) છે. તથા અપેક્ષાએ જવ પ્રથમ અને પછી ભાત કહેવાય. તોપણ નિર્દોષ છે. કાળ પૂર્વ તે શરદ પહેલાં

રૂતુ છે. તથા રાતથી પહેલાં દિવસ છે વિગેરે જાણવા. અથવા આવલિકાના પહેલાં (પૂર્વ) સમય છે દિશા પૂર્વ તે આ દિશાઓ રૂચક પ્રદેશને આશ્રયી છે. તાપક્ષેત્ર પૂર્વ તે સૂર્યના ઉદયને આશ્રયી છે. જ્યાં ઉભો રહીને સૂર્યને દેખે, તે જ્યાં ઉગે, તે તેની અપેક્ષાએ પૂર્વદિશાએ છે. (જેમ ઉજ્જનથી કલકત્તા પૂર્વમાં છે) કહ્યું છે કે–

जस्स जओ आदिचो, उदेइ सा तस्स होइ पुव्वदिसा

વિગેરે છે પ્રજ્ઞાપક. પૂર્વ તે પ્રજ્ઞાપન (પ્રજ્ઞાપક) ને આશ્રયીને પૂર્વ દિશા જેના સન્મુખજ આ ઉભો તેજ તેની પૂર્વ છે. પૂર્વ પૂર્વ તે ચૌદ પૂર્વ બન્નેમાં આગમા છે તેમાનુ પહેલું પૂર્વ હોવું અને તે ઉત્પાદ પૂર્વ છે એ પ્રમાણે વસ્તુમાં તથા પ્રાભૃત, અને પ્રાભૃત માં પણ હોવું એટલે વસ્તુપૂર્વ, પ્રાભૃત પૂર્વ, અને પ્રાભૃત પૂર્વ, પણ જાણવા આમ પ્રસ્તાસ સ્વરૂપવાળા છે ભાવ પૂર્વ, તે પહેલો ભાવ લેવો તે ઔદયિક જાણવો. આ ગાથાનો અર્થ છે ॥ ૧૬૦ ॥ નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો કહ્યો. હવે સૂત્ર આલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપનો અવસર છે વિગેરેનુ વર્ણન (ચર્ચા) પૂર્વે કહ્યા માફક જાણવું. તે ઠેઠ સૂત્રાનુ ગમમ અસ્ખલિત વિગેરે ગુણયુક્ત સૂત્ર બોલવું. તે આ પ્રમાણે છે

બીજા અધ્યયનનું ૧ લું. સૂત્ર (ગાથા) કહે છે.

कईनु कुज्जा सामण्णं, जो कामे न निवारए

पए पए विसीदंतो, सं कप्पस्स वसंग ओ ! ॥ सू० १ ॥

અહિં સંહિતાદિ ક્રમથી બધાં સૂત્રોનું વ્યાખ્યાન કરતાં ગ્રંથ વધી જાય. માટે સૂત્રના પરિજ્ઞાન સંબંધી ભાવાર્થ માત્ર કહે છે. તેમાં પણ કેટલો, હું ? કયારે ? કેવી રીતે ? ઈત્યાદિ અદૃશ્ય પાઠાન્તર (બીજી પ્રતિઓમાં જુદા પાઠ) છે તેને ત્યાગીને જેટલું દેખાય છે. તેજ વર્ણન કરૂં છું. (હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ પહેલાં બનેલી ટીકામાં આ પાઠ છતાં દેખાતા આદર્શોમાં અદૃશ્ય માનતા હોવાથી તે મુકી દીધા છે.)

कथंनु कुर्यात् श्रामण्यं, यः कामान्न निवारयति ?

જે કામોને (ઈન્દ્રિયોના અભિલાપોને) ન નિવારે, તે સાધુપણાને કેવી રીતે કરે. મૂળમાં 'नु' શબ્દ આક્ષેપના અર્થમાં છે. જેમકે જે પ્રજાનું રક્ષણ ન કરે, તેને રાજા કેમ કહેવાય. અથવા જે અપશબ્દો (ખોટા શબ્દો) વાપરે, તે વૈયાકરણી કેમ કહેવાય. અર્થાત્ તે રાજા પણ નહિં. અને વૈયાકરણી પણ નહિં. તેમ સાધુ પણ ન કહેવાય. જે કામોને ન રોકે, તો હવે આ માટે અભિલાપોને રોક્યો નથી તે કહે છે. તેમાં નિમિત્ત કારણ હેતુઓમાં સર્વે વિભક્તિઓનું પ્રાયઃ દર્શન છે. એ વચન છે. તેથી પ્રથમ કારણો કહે છે.

पदे पदे विषीदन् संकल्पस्य वशंगतः

એટલે કામ (ઇચ્છાને) ન રોકવાથી ઇન્દ્રિયો વિગેરેના અપરાધ પદની અપેક્ષાએ પગલે પગલે સંકલ્પને વશ થવાથી (દુઃખી થવાથી) તે સાધુ કેવી રીતે કહેવાય ? સંકલ્પ તે

જરૂર તો મદન કામની હોવાથી ધીર પુરૂષો તીર્થંકર ગણધરો વિગેરે તેનું નિરૂક્ત (વર્ણન) કરે છે. તેનું લક્ષણ હવે પછી કહે છે.

विसय सुहेसु पसत्तं, असुह जणं कामराग पडिबद्धं
उक्का मयंति जीवं, धम्मा श्रो तेण ते कामा ॥ १६४ ॥

વિપીડાય એટલે જેમા પ્રાણીઓ બંધાય તે વિષય શબ્દ વિગેરે પાંચ છે. તેનાથી સુખ મેળવવા, તેમાં પ્રસક્ત એટલે આસક્ત થયેલો જીવ છે તેનાં બીજાં વિશેષણ કહે છે. જેનો પરિવાર પણ અશુભજન હોય એટલે અકલ્યાણ કરનારા જેનાં મિત્ર પરિજન છે એનાવડે બાહ્ય વિષય સુખની પ્રવૃત્તિનુ હેતુ પણું કહેલ છે. આ કામરાગમાં પ્રતિબદ્ધ, એટલે કામ તે મદન કામ, તેનાથી રાગ (વિષય વાંછા) થાય, તેમા બધાયેલો છે. આપદથી અભ્યંતર વિષય સુખ પ્રસક્તિ હેતુપણુ કહ્યુ. તેનો ભાવાર્થ આ છે કે તેનો પરિવાર મૂર્ખ છે અને પોતે કામમાં રાગી છે. તેથી તે વિષય સુખમા પ્રસક્ત કહ્યો.

પ્ર. શા માટે ?

ઉત્તર-નિરૂક્તના વિચિત્રપણાથી કહ્યું તેના પ્રત્યનીક-પણાથી જીવને કુમાર્ગે દોરે છે.

પ્ર. કયાંથી ?

ઉત્તર-ધર્મથી-યતૃતદ્ બંને અવ્યયનો નિત્ય સંબંધ છે.

તેથી એમ બતાવ્યું કે–જે સામાન્ય કારણવડે જીવ ધર્મ ભ્રષ્ટથી થાય, તેજ કામરાગ અથવા કામ જાણવા. બીજા આચાર્યો આમ કહે છે. (ઉત્કામયંતિ યસ્માત્ ઇતિ) એટલે અબુધ (મૂર્ખ) જન જેનાથી ઉલટે માર્ગે જાય, તે કામ લેવો. બાકીનો અર્થ પૂર્વ માફક છે.

(વિષય સુખમાં પ્રસક્ત થયેલો, મૂર્ખ માણસ જે કામરાગમાં પ્રતિબદ્ધ હોય, તે જીવને જે ઉન્માર્ગે દોરે છે. તેથી તે કામ કહેવાય છે. અર્થાત્ કામ તેજ જીવને ભ્રષ્ટ કરે છે). ॥ ૧૬૪ ॥

अन्नं पियसे नामं, कामारोगत्ति पंडिया विंति
कामे पत्थे माणो रोगे पत्थेइ खलु जंतू ॥ १६५ ॥

હવે એ ' કામ ' નાં બીજાં નામો કહે છે.

પ્ર કેવાં ?

ઉત્તર–કામો તે રોગો છે એવું પંડિતો કહે છે.

પ્ર–શા માટે ?

ઉ–કામોને વાછનો જંતુ (પ્રાણી) ખરેખર રોગોને વાંછે છે કારણ કે કામ પોતે રોગના રૂપેજ છે કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કર્યો । અર્થાત્ જે કુમાર્ગે જાય તે કારણ અને કુસંગથી ઇન્દ્રિય સુધી જાય વિગેરે રોગ થાય તે કાર્ય છે એટલે કુસંગ તેજ રોગ થયો । ॥ ૧૬૫ ॥

આ પ્રમાણે પૂર્વની અર્ધી ગાથામાં સૂત્ર સ્પર્શિક નિર્યુક્તિ બતાવી. હવે ઉત્તરાર્ધ ગાથામા પદોના અવયવનો અધિકાર કહે છે.

णाम पयं ठवण पयं, दव्व पयं चेव होइ भाव पयं
एक्केक्कं पि य एतो णेग विहं होइ नायव्वं ॥ १६६ ॥

નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, અને ભાવ, એમ નિશ્ચે ચાર પ્રકારે પદ છે. અને તે એક એક પણ અનેક પ્રકારનુ છે, એમ જાણવું. સમાસથી ગાથાનો અર્થ કહ્યો. ॥ ૧૬૬ ॥

હવે અવયવ અર્થ કહેવામા નામ સ્થાપના સુગમ હોવાથી દ્રવ્યપદને કહે છે.

आउट्टि मउक्किण्णं उएणेज्जं पीलिमं च रंगं च
गंथिमं वेढिमं पूरिम वाइम संघाइम छेज्जं ॥ १६७ ॥

આ કુટ્ટિક એટલે રૂપૈયો જેમ ઉપરથી અને નીચેથી પણ મુખ કરીને કુટાય છે. (બન્ને બાજુ છાપ પડે છે) ઉત્કીર્ણ એટલે પત્થર વિગેરેમાં લેખ અથવા નામ કોતરે છે. તથા બકુલ વિગેરે ફૂલોના આકારો માટીના બીબા કરીને તેમા પકાવે. (દબાવે) પછી તેમાં મીણ ઉનું કરીને રેડે, તો મીણના ફૂલો બને છે. (તેવીજ રીતે ખાંડના રમકડા બને છે) આ ઉપનેય ( ) છે. પીડા વચ્ચ વી ટાળેલા વસ્ત્રની ભ ગાવળી રૂપે છે રાતા અવયવની (છબિનુ) ચિત્ર રૂપવાળુ અને રંગવાળું છે 'ચ' શબ્દ સમુચ્ચય માટે છે ગ્રથિત એટલે ગુંથેલી

ફૂલોની માળા વિગેરે છે. વેષ્ટિમ તે ફૂલોનો મુકુટ બનાવે છે. માટીની કુંડીના રૂપે અનેક છીદ્રોવાળું ફૂલોનું સ્થાન છે. તે પૂરિમ છે. વાત્વ્યં એટલે વણકરે કપડાની અંદર ઘોડા વિગેરેના આકાર ચિતરેલા હોય છે તે સંઘાત્ય એટલે કાંચળી વિગેરે કપડાના ટુકડા જોડી બનાવ્યા હોય તે. છેદ્યં એટલે કાગળના પાંદડામાં છેદ પાડી બનાવે તે. આ દરેકને પદ પણું એટલા માટે કે વ્યાકરણની રીતે જોવાથી પદ થાય, બોલાય તે અર્થના યોગથી ઉપરના દરેકને પદ કહ્યું. અને દ્રવ્યપણું એટલા માટે કે તે રૂપે તે બનેલું છે. આ દ્રવ્ય પદ કહ્યું. હવે ભાવ પદ કહે છે.

भाव पयं पिय दुविहं, अवराह पयं च नोय अवराहं
नो अवराहं दुविहं, माउग नो माउगं चेव ॥ १६८ ॥

ભાવ પદ બે પ્રકારનું છે, તે બતાવે છે. અપરાધનું જે હેતુ ભૂત પદ તે અપરાધ પદ છે. ઇન્દ્રિય વિગેરે વસ્તુ છે. 'ચકાર' દરેકમાં રહેલા અંતર ભેદોને સૂચવે છે. અને નો અવરાહ શબ્દથી સંબંધી ઉપન્યાસથી (૨) નો અપરાધ પદ છે. તેમાં અપરાધનથી એમ ગણીનેઅપરાધ પદ જાણવું. તેના પણ બે ભેદ છે માતૃકા પદ, અને નોમાતૃકા પદ છે. તેમાં માતૃકા પદ એટલે અક્ષરો, છે અથવા માતૃકા સૂત્રનું પદ તે માતૃકા પદ [illegible]
'उप्पन्नेइवा' [illegible]

નો માતૃકાનો અધિકાર ૧૬૯ મી ગાથામાં કહ્યો છે. ॥ ૧૬૮ ॥

नो माउगं पि दुविहं, गहियं चपइन्नयं च बोद्धव्वं
गहियं चउप्पयारं, पईन्नगं होइ (अ) णेगविहं ॥ १६९ ॥

નોમાતૃકા પદ પ્રકીર્ણ, અને ગ્રથિત એમ બે પ્રકારે છે. ગ્રથિત, એટલે રચેલા અથવા બાંધેલા (જોડેલાં) તે બધાનો એકજ અર્થ છે. તેનાથી બીજું પ્રકીર્ણ, એટલે પ્રકીર્ણકને યોગ્ય, કથાનું ઉપયોગી જ્ઞાન છે. ગ્રથિત, ચાર પ્રકારે છે. તે ગદ્ય વિગેરે જાણવું પ્રકીર્ણક કહેલાં લક્ષણવાળું હોવાથીજ અનેક પ્રકારનું છે. ॥ ૧૬૯ ॥

ગ્રથિતનું વર્ણન કરે છે.

गज्जं पज्जं गेयं चूण्णं च चउव्विहं तु गहिय पयं
ति समुट्ठाणं सव्वं, इइवेंति सलक्खणा कइणो ॥ १७० ॥

ગદ્યપદ ગેય ચૌર્ણ એ ચાર પ્રકારનુંજ ગ્રથિત પદ છે. કારણકે તે પ્રમાણેજ ગ્રંથ રચના થાય છે અને આ ધર્મ અર્થ કામ એ ત્રણ માટે એની ઉત્પત્તિ (સમુત્થાન) છે. માટે તેત્રિ સમુત્થાન કહેવાય છે. સર્વ શબ્દ સંપૂર્ણ માટે છે.

શંકા-એ પ્રમાણે ગ્રંથ રચના ઉપરના ત્રણ માટે હોય તો મોક્ષ સમુત્થાન માટે ગદ્યાદિ ગ્રંથ રચનાનો અભાવ થશે.

ઉત્તર-તેમ નથી. કારણ કે મોક્ષનું સમુત્થાન ધર્મ સમુ-

સ્થાનમાં સમાય છે. કારણ કે ધર્મ કારણથી મોક્ષ કાર્ય થાય છે. એટલે ધર્મ કારણ છે તેનું કાર્ય તે ધર્મ પોતે મોક્ષ છે અથવા બીજા આચાર્ય કહે છે કે–ત્રિસસુત્થાનમાં લૌકિક પદનું લક્ષણ લેવું (કારણ કે તેમના અર્થથી મોક્ષ થાય નહી.) એ પ્રમાણે લક્ષણ જાણનારા કવિઓ કહે છે. ॥ ૧૭૦ ॥

હવે ગદ્યનું લક્ષણ કહે છે.

महुरं हेउ निउत्तं गहिय मपायं विराम संजुत्तं
अपरि मियं चऽवसाणे कव्वं गज्जंति नायव्व ॥ १७१ ॥

મધુર એટલે [illegible] અર્થ એ બંને પ્રકારે સાંભળનારને આનંદ આપે તેવું તથા હેતુ વિયુક્ત એટલે ઉપપત્તિવાળું ઉપયોગી ઉચિત અનુકૂળ વિચારવાળું તથા અપાર [illegible] વિવિધ [illegible] વિરામ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] એટલે [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] અર્થથી બની શકે [illegible] —

जिणवर पादार विंद मंदागि उपणिम्मस्स महस्सणसमाहि
अममाणिइ नाचिइइति

[illegible]

થાય છે. એમ કેટલાક આચાર્ય કહે છે. ત્યારે બીજા કહે છે કે અપરિમિતજ પદનું (મોટું) થાય છે. છેવટે મૃદુ બોલાય છે એમ બાકી જાણવું. આમ ગદ્ય આ પ્રમાણે જાણવું. ॥ ૧૭૧ ॥

હવે પદ્યનું વર્ણન કરે છે

पज्जंतु होइ तिविहं, सम मद्ध समं च नाम विसमंच
पाएहिं अक्खरेहिं य एव विहिण्णु कई बेंति ॥ १७२ ॥

સમ અર્ધ સમ અને વિષમ એમ ત્રણ પ્રકારે કાવ્ય પદ્ય છે

પ્રશ્ન-તે કોની સાથે સમ (બરાબર) છે

ઉત્તર પાદ અને અક્ષરો સાથે જણાવ્યું છે, એટલે ચાર પદનો શ્લોક તથા તેટલાજ અક્ષરની સમાનતા છે. બીજા આચાર્યે આ પ્રમાણે કહે છે કે સમ અને અર્ધ સમ એટલે જેમ પહેલું, ત્રીજું અને બીજું ચોથું પદ સમાન હોય અને વિષમ એટલે બધા પદોમાં સમાન અક્ષર ન હોય એમ વિધિ જાણનાર એટલે છન્દશાસ્ત્ર જાણનારા કવિઓ કહે છે. ॥ ૧૭૨ ॥

तंतिसमं तालसमं पायसमं गहसमं लय समंच
ऊससियसमं संचारेहिं गीय सम्माए ॥ १७३ ॥

તંત્રીસમ, તાલસમ, ગ્રહસમ, પદસમ અને લયસમ, એમ સાત પ્રકારે હોય છે જે વગાડવાની બીન, અથવા [illegible] કોઈ વિધિ [illegible] પ્રકારે બીજામાં છે. પ્રથમ તંત્રીસમ એટલે વિણા વિગેરે વગાડવામાં આવતાં શબ્દ

[illegible]

जत्थ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] तत्थ [illegible] उहर [illegible]

[illegible] (બુદ્ધિ) [illegible] છે [illegible] છે, તેને [illegible] કરી છે ॥ ૧૭૩ ॥ હવે ચોથું પદ કહે છે.

जत्थ बहुलं महत्थं हेउ निवासो वगम्म गंभीरं
बहुपाय मवोच्छिन्नं गमणय सुद्धं च गुणगपयं ॥१७४॥
[illegible] पयं गयं

જેમ અર્થ (વિષય) ઘણો હોય તે અર્થ બહુલ છે. બહુલ શબ્દથી [illegible].

क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः
क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव,
विधेर्विधानं बहुधा समीक्ष्य
चतुर्विधं बाहुलकं वदन्ति ॥ १ ॥

કોઈ જગોએ પ્રવૃત્તિ કોઈ જગોએ અપ્રવૃત્તિ કોઈ જગ્યાએ વિભાષા અને કોઇ જગાએ વળી બીજુંજ એમ વિધિનું વિધાન ઘણે પ્રકારે દેખીને વિદ્વાન પુરૂષો ચાર પ્રકારનું બાહુલક (બહોળાપણું) કહે છે. તેથી એ પ્રકારે અર્થનું બહુત્વ જાણવું તથા મહાન અર્થ તે મહાન એટલે પ્રધાન હેય ઉપાદેય પ્રતિપાદકપણે અર્થ જેમા હોય તે મહાર્થ જાણવો, હેતુ નિપાત ઉપસર્ગ વડે ગંભીર હોય, બીજી રીતે ઉત્પન્ન ન થાય. (તેનાથીજ તે સિદ્ધ થાય) તેને હેતુ કહે છે. જેમકે મારોજ આ ઘોડો છે. કેમકે આ ચિન્હ મારાજ ઘોડામાં હતું અને "ચ વા ખલુ" વિગેરે શબ્દ નિપાત ઉપસર્ગો છે. એમનાવડે અગાધ હોય બહુપાદ એટલે અપરિમિતપાદ, તથા અવ્યવચ્છિન્ન એટલે શ્લોકની માફક વિરામ રહિત તથા ગમ અને નયવડે શુદ્ધિ હોય છે. છતાં અર્થ જુદો હોય જેમકે—इह खलु छजीवणिया कयरा खलु सा छजीवणिया इत्यादि. દશ વૈકાલિક ચોથા અધ્યયનનું આ પહેલું સૂત્ર છે. નયો નૈગમ વિગેરે સાત છે. તે જાણીતા છે. ગમ અને નયથી શુદ્ધ હોય તેજ ચોર્યપદ બ્રહ્મચર્ય અધ્યયન પદ માફક છે. ॥ ૧૭૪ ॥ ગ્રંથિત કર્યું પ્રકીર્ણક તો લોકથી જાણવું તે નોઅપરાધ પદ કર્યું છે હવે અપરાધ પદ કહે છે.

इंदिय विसय कसाया, परिसहा वेयणाय उवसग्गा
एए अवराहपया, जन्थ विसीयंति दुम्मेहा ॥ १७५ ॥

ઇન્દ્રિયો શરીર નાક વિગેરે વિષયો સ્પર્શ ગંધ વિગેરે છે.

કષાયો ક્રોધ વિગેરે છે. ને ઇન્દ્રિયો વિગેરે બધાનો સાથે દ્વ-
ંદ્વ સમાસ છે. પરીષહ ભૂખ તરસ વિગેરે બાવીસ છે અશાતા
(કર્મ) નું ભોગવવું તે વેદના છે. ઉપસર્ગ દેવતા વિગેરેથી
થાય છે. તે લેવા. એ અપરાધ પદો છે. એટલે મોક્ષમાર્ગમાં
જનારને અપરાધસ્થાન (વિઘ્નરૂપ) છે.

પ્ર–આ ઇન્દ્રિયોના વિષય આસ્વાદ મળે છતે તેમ. જે
ખેદ પામે કે રાગ કરે ને બંધાય કે બધાએ ?

ઉત્તર–બધા નહિ, ફક્ત મંદ બુદ્ધિવાળા બાળકની માફક
હોય તે બંધાય છે.

પણ બુદ્ધિમાન પુરૂષો તો એ કારણ આવે છતે તેના વડેજ
સંસાર કાન્તારથી (રાગ દ્વેષ કર્યા વિના) તરી જાય છે ॥૧૭૫॥
પણ ક્ષુલ્લક તો પગલે પગલે સંકલ્પને વશ થઈ દુઃખ પામે છે.
પ્રશ્ન–તે ક્ષુલ્લક કોણ છે ? ઉત્તર–તેનુ કથાનક (કથા) આ પ્ર-
માણે છે. કોઈક દેશમાં એક વૃદ્ધ પુરૂષે દીકરા સાથે દીક્ષા લીધી.
બાપને તે ઘણો પ્યારો હતો દિકરાએ એક દિવસ કહ્યું બાપા !
જોડા વિના ખુલ્લે પગે ચલાતું નથી. બાપે દયા લાવી પગરખાં
અપાવ્યાં, ફરી બોલ્યો ઉપરના તળીઆં ઠંડથી પીડાય છે ત્યારે
મોજાં અપાવ્યાં, માથું બળે છે ત્યારે બાપે માથે ઓઢવા કપડું
અપાવ્યું. પછી છોકરો બોલ્યો હું ગોચરીમાં ચાલવા અશક્ત
છું તેથી બાપે ઉપાશ્રયમાં ગોચરી લાવી આપી પછી જમીનમાં
ન સુવું બહાનું કાઢવાથી બાપે પાટ ઉપર સૂવાની રજા આપી
પછી લોચની ના પાડી. બાપે અસ્ત્રે માથું બોડાવા દીધું. પછ

નહાવાનું માગ્યે બાપે સચિત્ત પાણીએ નહાવા દીધો પછી આ-
ચાર્યનું માયોગ્ય વસ્ત્ર યુગલ (બે વસ્ત્ર) લીધાં. એમ છોકરાએ
સાધુપણાને અનુચિત્ત જે જે માગ્યું તે બાપે મોહદશાને વશ
થઇ આપ્યા તેથી તે દુષ્ટે દુરાચારની આજ્ઞા માગી બાપે તેથી
અંતિમ અધમ દશા દેખી કાઢી મુક્યો. તેથી તે ક્ષુલ્લ સંખંડી
(ઉત્સવનું જમણ) મા ઘણું ખાઇ અજીર્ણથી મુઓ. વિષય
કષાયથી પીડાઇને મરીને પાડો થયો અને ભાર વહે છે. વૃદ્ધ
બાપ ચારિત્ર પાળીને આયુ ક્ષયે મરી દેવતા થયો. અવધિજ્ઞાને
પોતાના બેટાને પાડો થયેલ જોઇ સ્નેહભાવથી દેવતાએ તેના
માલિક પાસે વેચાતો લીધો અને ગાડી બનાવી તેમાં જોડયો.
દેવતા તેને શુકનારૂપે દોડાવે છે. દેવતાના વધારે બોજાથી એં-
ચવાને અશક્ત થયેલા પાડાને દેવતાએ તોત્ક (પરોણીની
આર) વડે વેધીને (ઘોચીને) કહ્યું કે હે વૃદ્ધ ! હું ભિક્ષા લેવા
જવાને શક્તિવાન નથી, એ પ્રમાણે ભૂમિમા શયન કરવા અશક્ત
છું, લોચ કરવા અસમર્થ છું એ પ્રમાણે પહેલા કહેલાં બધાં
વચન તેને સંભળાવ્યા છેવટે હે વૃદ્ધ! દુરાચાર વિના રહેવા અ-
સમર્થ છુ ને પણ સંભળાવ્યુ એ પ્રમાણે દેવતાએ સંભળાવતા
પાડાના ચિત્તમા આ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયું કે આવું વચન પૂર્વે
મેં કયાંય સાંભળ્યું છે ? એમ ઇહા અપોહ માર્ગણ ગવેષણ
કરવા લાગ્યો એ પ્રમાણે તેને એકાગ્ર ચિત્તથી જાતિસ્મરણ જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થયું દેવતાએ અવધિજ્ઞાનવડે તેને પ્રતિબોધ કરતા તેને
શાંતિ થઇ અને અનશન કરી દેવલોકમા ગયો આ પ્રમાણે જ

પેલો નહાનો સાધુ પગલે પગલે વિષય વાંછનામાં ગૃદ્ધ થતા દુઃખી થયો અને નવી નવી કલ્પનાને વશ થયો. છેવટે તિર્યંચ પણું પામ્યો જેથી આ દોષ છે માટે અઢાર હજાર શીલાંગના રક્ષણ માટે આ અપરાધ પદોને મુનિ હોય તે વર્જે.

अट्ठारस उ सहस्सा, सीलंगाणं जिणेहिं पन्नत्ता ।
तेसिं पडि (रि) रक्खणट्ठा अवराहपएउ वज्जेजा ॥१७६॥

અઢાર હજારજ શીલાંગો છે તે શીલ તે ભાવ સમાધિ અને અંગ તે ભેદો છે. તેના અઢાર હજાર ભેદો જિનેશ્વરે કહેલા છે તે શીલાંગના રક્ષણ માટે પૂર્વે બતાવેલા અપરાધ પદોને વર્જે હવે તે અઢાર હજાર ભેદ બતાવનારી ગાથા કહે છે

जोए करणे सन्ना इंदिय भोमाइ समण धम्मेय
सीलंग सहस्साणं, अट्ठारसगस्स निप्फत्ति ॥ १७७ ॥

सामण पुव्वनिज्जुत्ति समत्ता

મન વચન કાયાના એ ત્રણ એ યોગ છે કરવું, કરાવવું અનુમોદવું એ ત્રણ કરણ છે આહાર ભય મૈથુન પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ છે કાન આંખ નાક જીભ શરીર પાંચ ઇંદ્રિય છે પૃથ્વી અપ તેઉ, વાયુ વનસ્પતિ એ પાંચ એકેન્દ્રિય બે ત્રણ ચાર અને પંચેન્દ્રિય અને પાંચમો અજીવ [illegible] એ દશ [illegible] તથા દશ [illegible] ધર્મ છે તે આ પ્રમાણે

ક્ષમા, મુક્તિ, આર્જવ, માર્દવ, લાઘવ, સત્ય, તપ, સંયમ, અકિંચનતા, બ્રહ્મચર્યવાસ એ સ્થાન પ્રરૂપણા છે. હવે આ પ્રમાણે અઢાર હજાર શીલાંગની યોજના કરવી. (૧) હું કાયથી, આહાર સંજ્ઞાથી પ્રતિ, વિરત (વિરક્ત) થયેલો, કર્ણ ઇન્દ્રિયને સંવર કરેલો, પૃથિવી કાય સમારંભથી વિરત થયેલો ક્ષાંતિ ગુણથી યુક્ત વિષય વાંછા નહિ કરું આ પ્રથમ ગમ જાણવો. (૨) હવે બીજો ગમ કહે છે. ઉપર પ્રમાણે બધું બોલવું છેવટે મુક્તિ (લોભત્યાગ) ગુણયુક્ત છે. એ પ્રમાણે યતિ ધર્મના દશ ભાગા સાથે ગુણના ૧૦) ભાગા થયા એ પ્રમાણે પૃથિવી અપ્ વિગેરે ૧૦ દશ ગણના કુલ ૧૦૦ ભાગા થાય. આ શ્રોત્ર ઇંદ્રિયના ૧૦૦ તેવા પાચેના ગણતાં ૫૦૦ થયા. જેમ આહાર સંજ્ઞાના આ ૫૦૦ ભાગા થયા તેમ ૪ ના લેતા ૨૦૦૦ ભાંગા થયા. તે ન કરું આ કરણના છે. તેમ ત્રણ કરણના ગણતાં ૬૦૦૦ થાય. આ કાય યોગના ૬૦૦૦ થયા તે ત્રણ યોગના ગણતા ૧૮૦૦૦ શીલાંગના ભંગની ઉત્પત્તિ થાય ॥ ૧૭૭ ॥ ફક્ત આ સૂત્રમાં બતાવેલો શ્રામણ્ય (સાધુપણું) ન પાળે તે શ્રમણજ નહિ. પણ આજીવિકાને માટે (ફક્ત ખાવા વિગેરે માટે) દીક્ષા લીધેલો (તે ચીજના અભાવે) પાછો સક્લિષ્ટ ચિત્તવાળો બની દ્રવ્ય ક્રિયા (બહારથી સાધુપણાની ક્રિયા પ્રતિ લેખના વિગેરે) કરે તો પણ એ અત્યાગીજ છે.

શા માટે ?

ઉત્તર સૂત્રકાર આપે છે

वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।
अच्छंदा जे न भुंजंति, न से चाइत्ति वुच्चइ ॥ (सू० २)

ચીનાંશુ (ઉંચી જાતનાં) વસ્ત્ર, ગંધ ને અનેક પ્રકારનાં કોષ્ટ પુટ (ઉંચી જાતનાં અત્તર) વિગેરે, અલંકાર તે દાગીના (કડાં વિગેરે) અલંકાર (અનુસ્વાર ગાથાની શોભા માટે છે) સ્ત્રીઓ પલંગો વિગેરે અનેક પ્રકારની શું શયન તે શય્યા વિગેરે છે. સૂત્રમાં ચ શબ્દથી તેને લગતાં ન કહેલાં એવાં આસન વિગેરે જાણવાં. તે પરવશ હોઇને ન ભોગવે, તો તેને ત્યાગી એટલાથી ન કહેવો.

સૂત્રમાં બહુવચન છતાં તેનો સંબંધાર્થ એક વચનમાં કેમ લીધો ?

ઉત્તર—સૂત્રોની રચના વિચિત્ર પ્રકારની છે, તથા માગધીનો સંસ્કૃતમાં વિપર્યય પણ થાય છે, તે બતાવવા માટે આમ કર્યું છે. આ બીજી ગાથામાં એમ બતાવ્યું કે, પરવશ થઇને ઉપરથી ત્યાગી પણ અંદરથી વિષયોનો રાગી થાય, તો તેને સુબંધુની માફક સાધુ ન કહેવો હવે સુબંધુ કોણ છે. એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા સુબંધુની કથા કહે છે.

જ્યારે ચંદ્રગુપ્તે નંદને કાઢી મુક્યો, ત્યારે તેની પુત્રિએ ચંદ્રગુપ્ત તરફ સ્નેહ દ્રષ્ટિ કરી. આ બધું કથાનક આવશ્યક સૂત્રથી જાણવું. તેમાં છેવટે બિંદુસાર રાજા થયો, નંદ સંબંધી અમાત્ય સુબંધુ હતો, તે ચાણાક્ય ઉપર દ્વેષ કરતો હતો,

છિદ્રો શોધતો હતો, એક વખત સુબંધુએ લાગ જોઇ ચંદ્રગુપ્તને કહ્યું કે, તમે અમને ધન નથી આપતા, તો પણ (પરોપકાર માટે) અમારે ખરૂં હિત કહેવું જોઇએ. જુઓ તમારી માને ચાણાક્યે મારી નાખી છે રાજાએ ધાવ માતાને તે પૂછયું. તેણે કબૂલ કર્યું. પણ શા માટે મારી તે તેને ન પૂછયું. તે વખતે કોઇ પણ કારણે ચાણાક્ય રાજા પાસે આવ્યો, અને સ્નેહ દ્રષ્ટિથી ન જોયું, તે વખતે ચાણાક્ય સમજી ગયો કે, રાજા કોપ્યો છે. મારૂં મરણ આવ્યું છે એમ વિચારી પુત્ર પૌત્રાદિને ધન આપી દીધું. અને તેમના રક્ષણાર્થે ગુપ્ત સ્થાનમાં સતાડી દીધા. (ગંધ સંયોજના) અને પત્ર લખ્યો. તે પણ ડાબડામા મૂક્યો, તે ડાબડો એક પછી એક એમ ચાર પેટીમા મુકયો. તેને પાછો સુગંધવાળા ઓરડામાં મુકયો. અને ઘણી ખીલીઓ વડે જડીને પોતાનું જે કંઇ દ્રવ્ય વસ્તુ વિગેરે હતું, તે જાતવાળાને આપી, તથા ધર્મમા વાપરીને જંગલમા ગાયોના સ્થાન (ગોકુળ) મા ઇંગીની (અનશન) મરણથી મરવા ગયો. રાજાએ ધાત્રીને પૂછયુ કે, ચાણાક્ય શું કરે છે? તેણીએ બધુ કહી સભળાવ્યુ. તેનો પરમાર્થ વિચારી રાજાએ કહ્યું કે, અરેરે મેં ઘણું ખરાબ કર્યું તેને પાછો મનાવી લાવવા રાણીઓ પરિવાર સેના વિગેરે બધાને સાથે લઇ ગયો. રાજાએ તેને કરીષ મધ્યે બેઠેલો જોયો. ત્યા જઇ તેની પાસે ક્ષમા માગી. અને નગરમાં આવવા વિજ્ઞપ્તિ કરી. ચાણાક્યે કહ્યું. મેં બધું ત્યાગ્યું છે. માટે નહી આવું. ત્યારે લાગ જોઇ સુબંધુએ

રાજાને પ્રાર્થના કરી કે, મને આજ્ઞા આપો તો હું તેની પૂજા કરૂં. રાજાએ (બોલ્યા બાવરી) હા પાડી. તેથી ધુપ સળગાવી તેના એક ભાગમાં કરીષ (છાણાં) ઉપર અંગારો દેકયો. તેથી સુકાયલા છાણાં બળવા માંડ્યા. અને ચાણાક્ય પણ બળી મુઓ. પછી રાજા તથા સુબંધુ વિગેરે નગરમાં આવ્યા અને સુબંધુએ લાગ જોઇ પ્રસન્ન કરી ચાણાક્યનું ઘર તથા તેમની વસ્તુ માગી લીધી. પછી ઘર જોયું ઓરડો જોયો કમાડ ઉઘાડ્યાં. પેટી જોઇ, ઉપરે તાળી તોડીને દાબડો પણ જોયો. તે અંદરથી મધમધાયમાન થતી સુગંધીવાળો પત્ર જોયો. અને વાંચવા માંડ્યો, તેમાં લખ્યું હતું કે, જેઓ સુગંધી ચૂર્ણને સુંઘે, અથવા તે જો સ્નાન કરે, અંગે લગાવે, અથવા શણગાર પહેરે ઠંડું પાણી પીએ, ને સારી શય્યામાં સુએ, તો વિમાનવટે જાય. અથવા ગંધર્વ (દેવગાયન) ને સાંભળે, અથવા બીજા કંઇ (ઇચ્છિત) વિષયોને ભોગવે, અને જેમ સાધુઓ (સમાધિમાં) રહે, તેમ તે પણ આનંદ લે. અને જો બરાબર ન બેસે, તો મરી જાય. આ બધું વાંચીને ઉત્કંઠિત બની, તેનું જાણવા માટે સુગંધી સુંઘીને ખુબ ગાયન વિગેરે સાંભળી તથા બીજા વિષય વિગેરેના આનંદ લઇ. મરણ પામ્યો. તેથી જીવિતાર્થી સુબંધુ સમાધિમાં બેઠો, પણ ખરી રીતે સાધુ માફક સમાધિમાં બેઠો નહોતો. તેજ પ્રમાણે વિષય લોલુપી સાધુ સાધુપણાના વેષ પહેરી ક્રિયામાં રહે, પણ અંતરંગ શ્રદ્ધા વિના સાધુ ન કહેવાય. તેથી ત્યાગી પણ નહીં

કારણકે સાધુના કહેવાતા ગુણોવાળો તે નથી. હવે સાધુ કોને કહેવો તે કહે છે.

जेयकंते पिये भोए, लद्धे वि पिट्ठि कुव्वइ
साहीणे च यई भोए सेहु चाइत्ति वुचइ ॥३॥

ચ શબ્દનો અર્થ અવધારણ માટે છે. તેથી એમ અર્થ લેવો કે, જે કંત (મનોહર) ભોગોને ત્યાગે, પણ તે ભોગો પ્રિય પણ હોવા જોઇએ, કારણકે કોઇ નિમિત્તને લઇને કાંત (મનોહર) ભોગ પણ અપ્રિય હોય. જેમકે કહ્યું છે કે—

चउहिं ठाणेहिं संतं, गुणे नासेज्जा तं जहा
रोसेणं पडि निवेसेणं, अकयण्णु याए मिच्छत्ताभि निवेसेणं

ચાર સ્થાનમા (ઠેકાણે) સ્વાદિષ્ટ ભોગનો પણ આનંદ ન આવે. પ્રતિનિવેશ (શત્રુના ઘરમા) તથા અકૃતજ્ઞપણે (ગુણ ભૂલીને અપમાન કરી આપે) મિથ્યાત્વનો અભિનિવેશથી અથવા ક્રોધીને ગુરૂ ઉપદેશ આપે, તો ન રૂચે અથવા મિથ્યાત્વથી હઠી હોય તો આચાર્યનું હિતકર વચન પણ ન રૂચે, તેથી સૂત્રકારે કાન્તની સાથે પ્રિય વિશેષણ મુક્યું. એટલે કાન્ત-પ્રિય એવા ભોગ (વિષયો) પુણ્યયોગે પ્રાપ્ત થયા છતાં તેની તરફ પીઠ કરે. અર્થાત્ તેને ત્યજી દે તે સમયે પોતે બંધનથી બંધાયલો ન હોય. તેમ પ્રોષિત (વિયોગી) ન હોય, પણ સ્વાધીન છે, પોતાના વશમા છે. આ પ્રમાણે કાન્તપ્રિય વિદ્યમાન પોતાને સ્વાધીન હોય, તે ભોગોને ત્યાગે તેને સાધુ

કહેવો. વારે વારે ત્યાગ શબ્દ લેવાનું કારણ એ છે કે, તેથી ત્યાગ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય, તથા ભોગી બીજી વખત લેવાનું કારણ સંપૂર્ણ ભોગ સમજવા. અથવા ત્યજેલા ભોગ ફરી ઉત્પન્ન (કારણ) ન થાય તે બતાવવા માટે છે, તેથી એમ સમજવું કે, જેને આવી રીતે, ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય, છતાં ત્યાગે, તે નિશ્ચે સાધુ. ભરત ચક્રવર્તી વિગેરે સમાન જાણવો.

પ્રશ્ન—જો ભરત તથા જંબૂ વિગેરે છતા ભોગોને ત્યાગે, તેને સાધુ કહેવા. તો તમારા બોલવામાં આ દોષ લાગુ પડશે ? કે જે અર્થ સારહીન (ભીખારી વિગેરેએ) દીક્ષા લીધી હોય અને ભાવથી અહિંસાદિ સાધુપણામાં પ્રયત્ન કરતો હોય, છતાં શું તે અપરિત્યાગી (અસાધુ) કહેવા ?

આચાર્યનો ઉત્તર—તે ભીખારીઓએ પણ ત્રણ પ્રકારે રત્નકોટી છોડીને દીક્ષા લીધી છે તે આ છે. અગ્નિ, પાણી અને સ્ત્રી, એ ત્રણ રત્ન લોકમાં સારભૂત છે. તે ત્યજેલ છે. તેનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે. એક કઠીયારે શ્રી સુધર્માસ્વામી પાસેથી દીક્ષા લીધી. અને પછી તે ગોચરી ગયો, ત્યારે લોકો કહેવા લાગ્યા કે, આ રંક કઠિયારે દીક્ષા લીધી છે. તે બાળક બુદ્ધિથી આચાર્યને કહેવા લાગ્યો કે, મને અહિંથી બીજે લઇ જાઓ. અહિં લોકો ચીડવે, તે મારાથી સહન થતું નથી. નિયમ પ્રમાણે અભયકુમાર વાંદવા આવતાં, આચાર્યે કહ્યું કે, અમે વિહાર કરીશું. અભયકુમારે કહ્યું કે, મહારાજ કેમ આ ક્ષેત્ર માસ કલ્પને યોગ્ય નથી ? કે માસ પુરો થયા વિના અકાલે વિહાર

કહ્યો. ત્યારે પુરૂષનું મન બરોબર સ્થીર થયું. તેમ સ્ત્રીએ ખરૂં સ્વરૂપ પણ કહ્યું. તેથી તે સાધુ આચાર્ય પાસે ફરીથી જઇને સ્થિર થયો. તેવી રીતે બીજા સાધુએ પણ તેવે વખતે આત્માને સ્થિર રાખવો. ॥ સૂત્રાર્થ ૪ ॥

એ પ્રમાણે અંદરનો મન મારવાનો વિધિ કહ્યો. પણ તે બાહ્યવિધિ કર્યા વિના મોહ ત્યાગવો શકય નથી. માટે તેનું વિધાન બતાવે છે.

आयावयाहि चय सोगमल्लं, कामेकमाहीकमियं खु दुक्खं
छिंदाहि दोसं विणएज्जरागं, एवं सुहीहोहिसिसंपराए ॥५॥

સંયમ ઘરમાંથી મન ન નીકળે, માટે ગુરૂ કહે છે. હે શિષ્ય ! તું આ તાપના કર, એક વાતથી તેની જાતના બીજા પણ લેવાય, તે પ્રમાણે લેતાં કહેવાય છે કે, બાહ્ય તપ અણશણ, ઉણોદરી વિગેરે કર, અને પૂર્વના પદ વડે, તથા શરીરથી ઉત્પન્ન થતા દોષ દૂર કરવા કહ્યું છે. વળી સુકુમારપણું ત્યજ, એ વચન વડે, તથા સ્ત્રી પુરૂષ બન્ને વડે, થતા દોષનો પરિહાર કર્યો. કારણ કે સુકુમારતાથી પોતાને કામ ઇચ્છા થાય છે. અને તેનું સુંદર રૂપ દેખીને સ્ત્રીઓ પ્રાર્થના કરે છે. એ પ્રમાણે ઉપરના બે ઉપાય વડે પૂર્વે કહેલા કામ (દુષ્ટ ઇચ્છા) ને દૂર કર. કારણકે તેને, ઉલંઘવાથી ઉલંઘવા જેટલુંજ દુઃખ પડશે. કારણ કે કામનું દુઃખ સાથે જોડાણ છે. (ખુ શબ્દ નિશ્ચય માટે છે.) હવે અંતર કામ ઉલંઘવાની વિધિ કહે છે. સમ્યક્ જ્ઞાનના બલવડે પરિણામે કડવાં દુઃખ ભોગવવાં પડશે. તે વિચારઃ

અગંધન જાતી મરે પણ ઝેર ન પીએ. આનું ઉદાહરણ આજ સૂત્રના પહેલા અધ્યયન પા.   છે. આનો ઉપસંહાર આ પ્રમાણે ભાવવો, કે જ્યારે તિર્યંચ સાપ જેવા પણ પોતાના કુળના અભિમાનથી જીવિત ત્યાગ કરે. પણ વમેલા ઝેરને પાછું પીતા નથી, તો હું જીન વચનને જાણનારો વિષમ વિપાકના દારૂણ ફળને જાણનારો કેવી રીતે ભોગની વાંછા કરૂં ? ॥ સૂત્રાર્થ ॥

આજ બાબતમાં બીજું ઉદાહરણ કહે છે.

જ્યારે અરિષ્ટનેમિ પ્રભુએ દિક્ષા લીધી, ત્યારે રાજીમતી ઉપર તેમના મોટા ભાઈ રહનેમીએ પરણવાની મરજી જણાવી. પણ રાજીમતિએ નેમીનાથની દિક્ષા લીધા પછી વૈરાગ્યદશા-ધારી હતી. તેથી તે જાણીને એક વખત મધ ઘી સાથે પેયી (   ) પીધી. રહેનેમી આવ્યો, ત્યારે રાજીમતીએ મિંઢળનું ચૂર્ણ કાઢી વમન કર્યું. પેલી પેયા પાછી નીકળી તે સમયે આવેલા રહનેમીને બતાવી કહ્યું, કે આ. પી. તેણે કહ્યું, તારૂં વમન કરેલું કેવી રીતે પીવાય ? તેથી રહનેમીને રાજીમતીએ કહ્યું, કે તમારા ભાઈએ ત્યજેલી મને તું કેમ ચાહે છે ? ઉપર કહેલ વિષય સંબંધીજ સૂત્ર કહે છે.

धीरत्थुते जसो कामी, जोतं जीविय कारणा
वंतं इच्छसि आवेउं, सेयंते मरणं भवे ॥ ७ ॥

રાજીમતીએ કહ્યું કે તારા પુરૂષાર્થને ધિક્કાર હો ! હે

अहंच भोग रायस्स, तंचऽसि अंधग वण्हिणो
माकुले गंधणा होमो, संजमं निहुओ चर ॥ ८ ॥
जइतंकाहिसि भावं, जाजा दिच्छसि नारीओ
वायाविद्धव्व हडो, अट्ठि अप्पा भवि स्ससि ॥ ९ ॥
तीसे सो वयणं सोच्चा, संजयाइ सुभासियं
अंकुसेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाइ ओ ॥ १० ॥
एवं करंति संबुद्धा, पंडिआ पवियक्खणा
विणियट्टंति भोगेसु, जहासे पुरिसुत्तमो ॥ ११ ॥
त्तिबेमि, सामन्नपुव्विय ज्झयणं समत्तं ॥ २ ॥

હું ભોગરાજ (ઉગ્રસેન)ની પુત્રી છું. તું અંધક વૃષ્ણિ (સમુદ્રવિજય)નો પુત્ર છે. આપણા બન્નેનું કુળ એ પ્રમાણે ઉત્તમ છે. તેથી આપણે બન્નેએ ગંધન કુળના સાપ જેવાં ન થવું જોઈએ. (કારણ વમેલા ઝેરને તે પીએ તેમ આપણે સંયમ લઈ, સંસાર ત્યાગી પાછા સંસાર ભોગવીએ, તો તેવું નીચ કૃત્ય કરવાથી કુળને કલંક લાગે) કહ્યું છે, કે ' ગંધન કુળના સાપ જેવા આપણે ન થવું, માટે સુખથી સંયમમાં ચર એટલે સર્વ દુઃખ નિવારનાર ક્રિયા કલાપને ચિત્ત સ્થિર કરીને કર. સૂત્રાર્થ ॥ ૮ ॥

જો તું કોઈ જગોએ કુભાવ કરીશ, તો દરેક સ્ત્રીમાં તારૂં મન બગડશે, તો વાયુથી પ્રેરાયેલો ઢીલા મૂળવાળો હડ નામની

વાસણ પોતાં ઉઠીને શાદીવાળી હથેળી કરી, તેને પીઠમાં મારી પાંચ અંગુલી પાડી, પાછલે બારણેથી કાઢી મુકી. પેલા યુવકને બધો હેવાલ કહ્યો કે, તે તો તારૂં નામ સાંભળવા પણ માગતી નથી, પણ ચતુર યુવક સમજી ગયો. અંધારી પાંચમે પાછલે બારણે સૂચવ્યા પ્રમાણે ગયો. અને બન્ને જણા અશોકવન (ઘર પછવાડેના વાડા)માં મળ્યા, સુતાં, મોડીરાત્રે સસરો પેશાબ કરવા ઉઠયો અને બન્નેને બરાબર જેયાં. તેણે જાણ્યું કે આ પુરૂષ મારો દીકરો નથી. કોઇ પણ દુરાચારી છે! તેથી સસરાએ તે પુત્રવધુનું ઝાંઝર કાઢી લીધું. બુઢ્ઢો ખસી ગયા પછી સ્ત્રીએ જાગી જાણી લીધું. તેણે યુવકને કહ્યું શીઘ્ર નાશી જા, આપદાના વખતમાં સહાય કરજે, પછી સ્ત્રી પતિ પાસે ગઇ અને પતિને જગાડી બોલી, હમણાં ગરમી છે, માટે ચાલો આપણે પછવાડે અશોક વનમાં જઇએ. બન્ને જણાં ત્યાં જઇ સુતાં. થોડીવાર સુઇ સ્ત્રી જાગીને પતિને ઉઠાડી બોલી, આ શું તમારા કુળને યોગ્ય છે, કે સસરો મારા પગનું ઝાંઝર કાઢીને ગયો. પતિએ કહ્યું હમણા સુઇજા, સવારમાં પાછું મળશે. સવારમાં બુઢ્ઢાએ છોકરાને શીખામણ આપી કે મેં તારી સ્ત્રી સાથે અન્ય પુરૂષ જેયો છે. પતિએ રાતની વાત કહી પણ સસરાએ ન માન્યાં, ત્યારે વહુ બોલી કે હું મારા આત્માનું કલંક દૂર કરીશ. બધાએ કબુલ કર્યું. પછી સ્ત્રીએ સ્નાન કરી, ગૃહ દેવતાની પૂજા કરી, યક્ષના મંદિરમાં જવા નીકળી, એ યક્ષમાં એવો ચમત્કાર હતો કે, અપરાધી હોય, પાપી હોય તે અટકી જાય. ધર્મી (નિર્દોષ)

લોક સવારે ઉઠયા પણ આ ડોસો ન ઉઠયો, રાજાને આ વાત કહી ત્યારે રાજાએ કહ્યું, સુવાદો, પછી જ્યારે મોડો ઉઠયો, ત્યારે રાજાએ પૂછયું તેણે કહ્યું કે એક રાણી કોઇ છે તે પાપ કરે છે તેથી રાજાએ માટીનો હાથી તૈયાર કરાવ્યો અને બધી રાણીઓને કહ્યું એનું અર્ચન કરીને ઉલંઘો, ત્યારે બધી રાણીઓએ ઉલંઘ્યો, પણ એકે ન ઉલંઘ્યો. તે બોલી હું ડરૂંછું, ત્યારે રાજાએ કમળ માર્યું, તેથી બેભાન થઇને પડી ગઇ, રાજાએ જાણ્યું કે આજ ગુન્હેગાર છે. રાજાએ મર્મ વચનથી કહ્યું કે, મદોન્મત્ત હાથીની સાંકળના મારથી હણાતાં મૂર્છા ન આવી અને કમળના મારથી મૂર્છા પામે છે ! પછી તેનું શરીર જોયું, પીઠ ઉપર સાંકળનો ઘા જોયો, તેથી રાજાએ કોપાયમાન થઇ રાણી, હાથી, મહાવત, એ ત્રણેને ડુંગરી ઉપર ચડાવ્યાં અને મહાવતને કહ્યું અહિંથી હાથીને પાડી દે. બન્ને બાજુએ વેલુંગ્રાહ (   ) રાખ્યા, હાથીએ એક પગ ઉંચો કર્યો, ત્યારે લોકોએ પ્રાર્થના કરી કે આ બાપડો તિર્યંચ પશુ શું જાણે કે, આ બન્ને ગુનેહગાર છે, ત્યારે હાથીએ બે પગ ઊંચા કર્યા. છેવટે ત્રણે પગ આકાશમાં કરી, એક પગે ઉભો રહ્યો. તેથી લોકોએ આક્રંદ કરી કહ્યું કે, આવા હાથી રત્નને વિના ગુન્હે શા માટે મારો છો ? રાજાએ મહાવતને કહ્યું, તું હાથીને પાછો નીચે ઉતાર, તેણે કહ્યું, અમો બનેને અભયદાન આપો તો ઉતારૂ તેણે હા પાડી ત્યારે મહાવતે અંકુશ બતાવી હાથીને નીચે ઉતાર્યો. આ દૃષ્ટાંતનો પરમાર્થ એ છે કે તેથી રહનેમી ઠેકાણે આવ્યો તે ઉપર કહી ગયા છીએ સુત્રાર્થ ॥ ૧૦ ॥

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले पहाण पइभावे
एएसि महंताणं, पडिवक्खे खुड्डया होंति ॥ १७८ ॥
पइ खुड्डएण पगयं आयारस्सउ च उक्क निक्खेवो
नामं ठवणा दविए भावायारे य वोद्धव्वे ॥ १७९ ॥
नामण धावण वासण सिक्खावण सुकरणा विरोहीणि
दव्वाणि जाणि लोए दव्वायारं वियाणाहि ॥ १८० ॥

કોઇનું મોટું નામ હોય, તે મહત્ નામ, (જેમકે મોટા ભાઇ) તથા મોટાની સ્થાપના તે મહત્ સ્થાપના, દ્રવ્ય મહાન્ તે અચિત્ત મહાસ્કંધ, ક્ષેત્ર મહાન્ તે લોક અલોક આકાશ,–કાળમહાન તે અતીત આદિ ભેદવાળો સંપૂર્ણ કાળ, તથા પ્રધાન મહાન્ ત્રણ પ્રકારનો છે. તે–સચિત્ત, અચિત્ત, અને મિશ્ર છે. તેમાં સચિત્ત પણ ત્રણ પ્રકારનો છે. બે પગવાળાં, ચારપગવાળાં તથા પગ વિનાનાં, તેમાં બે પગવાળાં તીર્થંકર પ્રધાન (મુખ્ય) છે. ચોપગામાં હાથી શ્રેષ્ટ છે. અપદ (ઝાડ) માં મુખ્ય ફણસ છે. (તેનું ફળ સૌથી મોટું છે.) અચિતોમાં પ્રધાન વૈડુર્યરત્ન છે. મિશ્રમાં તીર્થંકર છે. કારણકે તે વૈડુર્ય વિગેરેથી વિભૂષિત છે. પ્રધાન એટલે તેમાં તેનું મહત્વ (મોટાપણું) છે. પ્રતીત્ય મહત્ એટલે એકની અપેક્ષાએ બીજું, જેમ આમળાં કરતાં (બિલ્વ) મોટું છે. બીલા કરતાં કોઠ મોટું છે. તે પ્રમાણે બધે સમજવું. ભાવ મહત્ ત્રણ પ્રકારનું છે. પ્રધાનપણાથી, કાળથી, આશ્રયથી. પ્રધાનથી ક્ષાયિકભાવ મુખ્ય છે. તેજ મુક્તિમાં હેતુ હોવાથી

કનો નિક્ષેપો કહી, હવે આપણી પ્રકૃત યોજના આગળ કરીને આચારનો નિક્ષેપો કહે છે. પૂર્વે જે નિક્ષેપા ક્ષુલ્લકના કહ્યા, તેમાં ફક્ત પ્રતીત્ય જે ક્ષુલ્લક છે, તેનો અહીં અધિકાર છે. કારણકે જે મોટી આચારકથા જે ધર્મ, અર્થ, કામ, અધ્યયન નામનું છે; તેની અપેક્ષાએ આ ક્ષુલ્લિક (નાની) છે.

આચારનો નિક્ષેપ ચાર પ્રકારે છે, તે આ છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ભાવ, આ ચાર જાણવો. નામ, સ્થાપના, સુગમ છે. નામન, ધાવન, વાસન, શિક્ષાપન, સુકરણ અવિરોધી દ્રવ્ય જે લોકમાં છે, તેને દ્રવ્યાચાર જાણવો. એનો ભાવાર્થ આ છે. આચરવું તે આચાર, દ્રવ્યનો આચાર તે દ્રવ્યાચાર છે. દ્રવ્યનું તે તે પ્રકારે જે આચરવું (પરિણમવું) તે, નામનનો અવનતિ કરણ (નમાવવું) છે, તે આચારવાળું અનાચારવાળું બે ભેદ છે. તેનું પરિણામ અયુક્ત આવે, અથવા તો યુક્ત આવે, જેમકે તિનિશની વેલ આચારવાળી છે. એરંડ વિગેરે અનાચારવાળું છે. કારણકે તિનિશને જેમ વાળે તેમ વળી શકે છે. પણ એરંડો વિગેરે વળી શકતાં નથી. આ પ્રમાણે બધે ભાવના કરવી. પણ વિશેષમાં ઉદાહરણો બતાવશે.

ધાવનમાં હરિદ્રા રક્ત વસ્ત્ર આચારવાળું છે, એટલે હળદરથી રંગેલું હોય તે સુખથી ધોવાય છે. પણ કૃમિરંગવાળું અનાચાર છે. તેનું કારણ એ છે કે તે રંગમાં રંગેલું કપડું ધોતાં ન ધોવાય, પણ તેની રાખ કરીએ તો પણ તેનો રંગ ન

દર્શન આચાર, જ્ઞાન આચાર, ચરિત્રાચાર, તપઆચાર, અને વીર્યઆચાર એ પાંચ પ્રકારનો ભાવાચાર છે. તેમા દર્શન (શ્રદ્ધારૂપ) તે સમ્યક્‌દર્શન છે, પણ ચક્ષુદર્શન વિગેરે ન લેવું. તે ક્ષાયોપશમિકનું આચરણ તે દર્શનાચાર છે. એ પ્રમાણે બીજા આચારમાં પણ યોજવું. ભાવાર્થ ગાથાથી કહેશે. આ ભાવાચાર પાચ પ્રકારનો જાણવો.

ગાથાનો અક્ષરાર્થ કહ્યો. હવે ભાવાર્થ બતાવે છે. ઉદ્દેશ પ્રમાણે નિર્દેશ બતાવવા પ્રથમ દર્શનાચાર કહે છે. તે આઠ પ્રકારનો છે. નિઃશંકિત, એટલે શંકા વગરનું પ્રભુનું વચન માને, શંકા બે પ્રકારની છે દેશ શંકા તે જીવત્વ સમાન હોય, છતાં એક ભવ્ય, બીજો અભવ્ય કેમ હોય ? આવી શંકા કરે તે દેશશંકા છે. અને પ્રાકૃતમાં સૂત્રો રચેલા હોવાથી આ બધું બનાવટીજ છે પણ પોતે વિચારે નહીં, કે ભાવો (પદાર્થો) હેતુથી ગ્રાહ્ય છે, અને અહેતુથી અગ્રાહ્ય છે જેમ. હેતુગ્રાહ્ય તે જીવ અસ્તિત્વ વિગેરે છે અને અહેતુગ્રાહ્ય ભવ્યત્વ વિગેરે છે. કારણકે અમારા જેવા ઇન્દ્રિયજ્ઞાનીઓને તે હેતુનું પ્રકૃષ્ટ જ્ઞાનનું ગોચરપણું ન થઇ શકે, અને પ્રાકૃતમાં રચવાનું કારણ પણ બાલાદિ સાધારણના માટે છે. કહ્યું છે કેઃ—

बालस्त्री मूढमूर्खाणां, नृणां चारित्र कांचिणाम्
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः, सिद्धांतः प्राकृतः स्मृतः ॥ १ ॥

બાલ, સ્ત્રી, મૂઢ, મૂર્ખો એવા પણ માણસો જે ચારિ-

નિશ્ચય કરે, તે નિર્વિચિકિત્સક છે. આ અર્થ પણ જ નિશ્ચ-
કિત, અને નિર્વિચિકિત્સકમાં ભેદ છે. પ્રથમમાં ફળ છે કે નહિ
તેની શંકા અને બીજામાં તો ફળ મળશે કે નહિ, જેમ ફળ
ક્રિયા વિષયમાં જ નહિ છે કિન્તુ ઉદાહરણ આવશ્યક સૂત્રમાં
વિશાલાધિકમ્ છે, તે જાણવું. અથવા નિર્વિચિકિત્સા એટલે સા-
ધુના મલિન વસ્ત્રની નિંદા રહિત હોય આ સંબંધે ઉદાહરણ
આવશ્યક સૂત્રમાં શ્રાવકની દીકરીનું છે (૪) અમૂઢ દૃષ્ટિ
એટલે પાખંડ તાપસ વિગેરેની તપસ્યા વિદ્યા, અથવા ચમત્કાર દેખીને
પોતે મૂઢ ન બને સમ્યગ્દર્શન રૂપ દૃષ્ટિથી ચલાયમાન ન
થાય અહીં સુલસાનું ઉદાહરણ કહે છે. સુલસા નામની શ્રા-
વિકા હતી તે રાજગૃહમાં રહેતી હતી ત્યાં અંબડ
નામનો વૈદિક ઋષિ જતો હતો. બહુ લબ્ધીઓને સ્થિર
કરવાના નિમિત્તે મહાવીર પ્રભુએ તેને કહ્યું, સુલસાને પૂછજે
કે ધર્મધ્યાન સારી રીતે થાય છે કે? અંબડે વિચાર્યું, કે
પુણ્યવતી સુલસા છે, કે જેને મહાવીર પ્રભુ સ્વયં ધર્મલાભ કહે-
વરાવે છે તેથી અંબડે પરીક્ષા માટે તેની પાસે જઈને ભોજન
માગ્યું. તેણે ન આપ્યું. ત્યારે તેણે બહુરૂપ બનાવ્યા. તો પણ
ન આપ્યું, તથા તેમાં મૂઢ પણ ન થઈ. તેમ દરેક કુતીર્થીની
ઋદ્ધિથી મૂઢ ન થવું (આ સંબંધી સુલસા ચરિત્ર જોવું.
અંબડે શુદ્ધ બુદ્ધિથી બાવાના વેશમાં ભોજન માગ્યું, પણ
સુલસાએ શુદ્ધબુદ્ધિથી ન આપ્યું તે પ્રમાણે વળી દિશાએ
મહાદેવ વિષ્ણુ અને બ્રહ્માનું સાક્ષાત્ રૂપ બતાવ્યું પણ દર્શન

[illegible]

[illegible] તો બાકી [illegible] ॥ [illegible] ॥

પ્રવચનની પ્રભાવના સ્વ, તથા પર, ને ઉપકાર કરનારી છે અને તેનાથી તીર્થંકર નામ કર્મ બાંધે છે.

હવે ભેદ વડે પ્રવચનના પ્રભાવકોનુ સ્વરૂપ કહે છે.

अइसेस. इड्डिया यरिय, वाइ धम्म कही समग नेमित्ती
विज्जाराया गण संमया य तित्थं पभाविंति ॥ १८३ ॥

અતિશયવાળા અવધિજ્ઞાનથી યુક્ત, અને ઋદ્ધિ તે આમર્ષ ઔષધી વિગેરે તેનાથી યુક્ત, તે ઋદ્ધિવાળા પ્રવચન (સાધુ) અથવા આચાર્ય વાદીધર્મ કથા કહેનારા ક્ષપક નૈમિત્તક એ જાણીતા છે. વિદ્યા સિદ્ધ તે આર્ય ખપુટ માફક સિદ્ધ મંત્રવાળા તથા રાજગણ (રાજાઓનો સમૂહ) થી સંમત (માન પામેલા) અથવા રાજા અથવા રાજસંમત (મંત્રી) અને ગણ સમત તે મહત્તરાદિ તથા ચ શબ્દથી દાન શ્રાદ્ધ વિગેરે છે, આ જો સહાયક હોય તો સ્વયં પ્રકાશ હોય, અને ઉત્તમ સહાયતા હોય તો લોકોને વધારે ધર્મશ્રદ્ધા થાય (સમ્યક્ત્વના ૬૭ બોલની સજ્ઝાયમાં આઠ પ્રભાવકનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાંત સાથે બતાવ્યુ છે, તે જોવુ)

દર્શનાચાર કહ્યો. હવે જ્ઞાનાચારનું સ્વરૂપ કહે છે.

काले विणए बहुमाणे, उवहाणे तहय अनिन्हवणे
वंजण अत्थ तदुभये, अट्ठविहो नाण मायारो ॥१८४॥

અંગ પ્રવિષ્ટ વિગેરે જે સૂત્રો છે. તેનો જે કાળ બતાવ્યો છે, તે કાળેજ સ્વાધ્યાય કરવો. પણ અમે તે વખતે નહીં,

કારણ કે તે તીર્થંકરનું વચન છે. ખેતી વિગેરેમા કાળે વાવેલું વધારે ગુણકારી છે તે દેખીએ છીએ અને વિપર્યય (ઉલટા) કાળમાં વાવતાં વિપરીતપણું દેખાય છે. તેમ ભણવામાં સમજવું. અત્ર ઉદાહરણ, એક સાધુ પ્રાદોષિક કાળ (રાત્રિ) માં પહેલી પોરસી પૂરી થયા પછી કાલિક શ્રુત ગોખતો દેખીને સમ્યક્દષ્ટિ દેવતાએ વિચાર્યું કે બીજી કોઇ ક્ષુદ્ર દેવી એને પીડા ન કરો. તેની બુદ્ધિથી કુંડામા છાશ લઈને તેની આગળથી વારંવાર જાય આવે છે અને સાધુને ભણતાં ભણતા તે દેવી બોલતી કે છાશ લેવી છે કે—આથી તેને વિઘ્ન થતું જોઇ ઘણીવાર રાહ જોઇ તે બોલ્યો કે હે અજ્ઞાની સ્ત્રી ! શું આ છાશ વેચવાનો વખત છે કે ? વખત તો જો. તે દેવીએ કહ્યું ત્યારે શું આ કાલિક શ્રુત ભણવાનો સમય છે કે ? તેથી સાધુએ જાણ્યું કે આ કોઇ સામાન્ય સ્ત્રી નથી, પણ દેવી વિશેષ છે. તેથી ઉપયોગ દીધો, મધ્ય રાત્રી જોઇ તેથી પોતાની ભૂલ બદલ મિથ્યા દુષ્કૃત લીધું. દેવીએ કહ્યું ફરીથી એવું ન કરીશ કારણકે કોઇ ક્ષુદ્ર દેવતા દુઃખ દેશે માટે કાળમાં ભણવું, પણ અકાલમાં ન ભણવું. તથા શ્રુત ભણતાં ભણનારે ગુરૂનો વિનય કરવો. અભ્યુત્થાન તથા પગ ધોવા વિગેરે—અવિનયથી ગ્રહણ કરેલું (પ્રાયઃ) અફળ થાય છે. અહીં ઉદાહરણ શ્રેણિકનું છે. રાણીએ રાજાને કહ્યું કે, મારે માટે એક સ્થંભવાળો મહેલ બનાવ વિગેરે આ દૃષ્ટાંત પહેલા અધ્યયનમાં પા. છે, ત્યાંથી જોવું. તેથી વિનય કરીને ભણવું, પણ અવિનયથી નહિ

ત્યારે શિવે બ્રાહ્મણને ખાત્રી કરી આપી. આ લૌકિક દૃષ્ટાંતથી એમ કહ્યું કે, ભણનારે વિનય બહુમાન બન્ને કરવાં. તથા શ્રુત ગ્રહણ કરવા માટે ઉપધાન કરવાં. ઉપધાન એટલે તપ તે જે અધ્યયનમાં જે આ ગાઢ આદિ યોગ લક્ષણ કહ્યું છે તે તે કરવાં કારણ કે તે તપ પૂર્વક શ્રુત ગ્રહણ કરવાથીજ સફલ થાય છે.

અહિં તે સંબંધી એક ઉદાહરણ—એક આચાર્ય છે. તે વાચનામાં થાકી જવાથી સ્વાધ્યાયના વખતમાં અસ્વાધ્યાયિક બોલવા લાગ્યા, જ્ઞાનનું અંતરાય કર્મ બાંધીને કાલ કરીને દેવતા થયા. પછી આયુક્ષયે ચવીને ગમારોના કુલમાં અવતર્યા. ભોગને ભોગવે છે. એક વખતે તેને એક પુત્રી થઇ, તે ઘણી રૂપવાન છે. તે બાપ દીકરી બન્ને ગાયો ચારવા માટે પાસેના ગામોમાં જતાં હતાં. તેનો બાપ બધાં ગાડાંની આગળ પોતાનું ગાડું કરી ચાલતો હતો, તે સમયે દીકરી ગાડાના ધુસરા ઉપર બેઠી હતી, યુવકોએ વિચાર્યું કે આપણું ગાડું સાથે રાખી કન્યાને જોઈએ, તેથી ઉન્માર્ગે ગાડાં ચલાવ્યાં. અને વિષમ રસ્તામાં આવતાં ચાલતાં ગાડાં પડીને ભાંગ્યાં. તેથી લોકે તેનું નામ અશકટા રાખ્યું. અને બાપનું નામ અશકટ પિતા રાખ્યું. તેથી ગાડાવાળાને આ લોકની મૂઢ દશા દેખીને વૈરાગ્ય આવ્યો. તેથી કન્યા એક યોગ્ય વરને આપીને દિક્ષા લીધી. અને ઉત્તરાધ્યયનનું ત્રીજું અધ્યયન જે ચતુરંગી નામનું છે, તે ભણ્યો. અને ચોથું અધ્યયન ભણતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મના

વળી પાંચ અક્ષરી જેનું નામ ન હતાં બીજાનું નામ કહે, જેનું
ઉચ્ચારણ શાસ્ત્ર જ્ઞાન તેને મલિન ચિત્તપણાથી પરલોકને વિષે
હિતકારી ન થાય. અભિલાપ કરતાં. તથા વ્યંજન (ઉચ્ચારણ)
તથા અર્થ તથા બન્નેશુદ્ધ બોલવા તે દેવ ન કરે, તો જ્ઞાન
ન થાય માટે વ્યંજન, અર્થ વિપરીત, ભેદ ન કરવા. વ્યંજનભેદ
આ-પ્રમાણે, કે ' धम्मो मंगल मुक्किट्ठं ' તેને બદલે તેજ
અર્થવાળા શબ્દો ' पुण्णं कल्लाण मुक्कोसं ' વિગેરે, અર્થ ભેદ
આ પ્રમાણે કે 'आवन्ती केयावन्ती लोगंसि विप्परामुस-
न्ति ' આ આચારાંગ સૂત્રનો પાઠ છે તેનો અર્થ यावन्तः केचन
लोके अस्मिन् पाषंडी लोके परामृशन्ति ' આ પ્રમાણે અર્થ
કરવાને બદલે अवन्ति जनपदे केया (रज्जु, वान्ता, पतिता,
लोकः परामृशन्ति कूप તથા ઉભયભેદ વિગેરે સૂત્ર તથા
અર્થ બન્નેનો ભેદ યથા સ્વરૂપથી મર્દન કરે (બદલે) જેમકે
धर्म मंगल, उत्कृष्ट, अहिंसा पर्वत मस्तक વિગેરે છે. અહીં
તેનો દોષ આ છે વ્યંજન ભેદ થવાથી અર્થભેદ થાય અર્થ-
ભેદ થવાથી ક્રિયાભેદ થાય અને ક્રિયાભેદ પડવાથી તેના
અભાવમાં મોક્ષ ન થાય અને મોક્ષ ન થાય તો લીધેલી દીક્ષા
વ્યર્થ થાય. એક વખત રાજાએ લખ્યું કે, કુમારને ભણાવો ?
(અધીયતામ્) પણ વાંચનારે (अंधीयताम्) વાંચી કુમારને
ભણાવવાને બદલે અંધો કરવા લેખ મુક્યો. આ સંબંધમાં
અહીં પ્રયોજન વિશેષ નથી, તથા અનુયોગદ્વારમાં કહેલ છે, માટે

ત્યાં ભોજન કરજો, પેલાએ ખુશામત કર્યો. તેણે હા પાડી, બધાને શેઠ પુત્રે બોલાવ્યા. સાથે આવીને જમ્યા અને એ રૂપિયાનો ને દિવસ ખર્ચ થયો. ત્રીજે દિવસે મંત્રીપુત્રને કહ્યું કે આજે તમારો વારો છે. બધાને ભોજન આપવું. પેલાએ હા કહી તે કરણશાલા (ન્યાયમંદિર) માં ગયો, ત્યાં ન્યાયાધીશે બે લોકોનો એક પુત્ર માટે ટંટો હતો. તેનો બે દિવસ સુધી નિકાલ કર્યો નહોતો. તેથી તે ત્રીજે દીવસે મંત્રીપુત્ર આવ્યો, ત્યાં જોયું તો એક પુરુષ મુઓ, તેને બે પત્નીઓ હતી. એકને પુત્ર હતો, બીજી અપુત્રા હતી પણ બીજીએ સ્નેહથી તેને એવો કરેલો કે તે ખરી માને પણ ભૂલી ગયો હતો, અને બોલતી કે આ અમારો પુત્ર છે. ન્યાય થઈ શકયો નહોતો, તેથી સમય જોઈ મંત્રી પુત્રે કહ્યું. હું ન્યાય આપું છું, સાંભળો. ધનના બે ભાગ કરો તથા પુત્રના બે ટુકડા કરો અને વહેંચી આપો. તેથી ખરી માતા બોલી કે મારે દ્રવ્યનું કામ નથી, તેમ પુત્ર પણ તેને આપો, તેથી હું તેને જીવતો પણ જોઈશ. બીજીએ મૌન ધારણ કર્યું. તેની ખરી માતાની પરીક્ષા થતાં પુત્ર તેને આપ્યો. તેથી ખરી માતાએ પ્રસન્ન થઈ તેને એક હજારનો ઉપયોગ આપ્યો. (ભેટ આપી) ચોથે દીવસે રાજપુત્રને કહ્યું. આજે તમારો વારો છે, તમારે અધિક પુણ્યવડે યોગ વહન કરવું. પેલાએ હા પાડી, તેથી રાજપુત્ર તેમની પાસેથી નીકળી ઉદ્યાનમાં ગયો, તે રાજા અપુત્ર મર્યો, ઘોડો તૈયાર કર્યો કે, તે જેને પસંદ કરે તેને તેના ઉપર બેસાડી લાવવો, તે ઘોડો તથા

તેની સાથે દઠ કરીને અટકાવું, તેથી તેરથી આંખ ચડાવી દોડયો અને આવેલો શિયાળીઓ ભાગી ગયો તેને માટે આ દષ્ટાંત છે.

उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत्
नीच मल्प प्रदानेन सदृशं च पराक्रमैः ॥ १ ॥

એ પ્રમાણે ઉત્તમ પુરૂષોને નમસ્કારથી, શૂરને ભેદ પડાવીને, નીચને થોડા ભાગ આપીને, અને બરોબરીઆને લડીને કામ લેવું.

रूवं वओ य वेसो, दक्खत्तं सिक्खियं च विपएसुं
दिट्ठं सुयमणु भूयंच, संथवो चेव काम कहा ॥१६२॥

રૂપ તે સુંદર આકાર કે વર્ણ હોય તે, વયમાં જુવાની, વેષ સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવાં. દાક્ષિણ્ય તે માર્દવપણું, શિક્ષણ તે જુદા જુદા વિષયો શીખવવા અથવા કલા શીખવવી, દષ્ટાંત એટલે અદભૂત દેખ્યું હોય, તેને આશ્રયી તથા સાંભળ્યું હોય, તથા અનુભવ્યું હોય તે, સંસ્તવ એટલે પરીચય આ સંબંધી જે કથા કરાય તે કામ કથા.

રૂપના સંબંધમાં વસુદેવ વિગેરેના દષ્ટાંત છે. યુવાનીમાં પ્રાય: બધાએ લાવણ્યથી મનોહર હોય છે. કહ્યું છે કે—

यौवन मुदग्र काले विदधाति विरूपकेपि लावण्यम्
दर्शयति पाक समये निम्ब फल स्यापि माधुर्यम् ॥१

કથા પરિચય, કારણ કે તે પ્રમાણે કામ સૂત્રનો પાઠ હોવાથી છે બીજા આચાર્ય આમ કહે છે.

सइ दंसणा उ पेम्मं, पेम्माउ रई रई य विस्संमो,
विस्संमाओ पण ओ, पंच विहं वड्डए पेम्मं ॥ २ ॥

દર્શન થયે છતે પ્રેમ થાય, પ્રેમથી રતિ, રતિથી વિશ્રંભ, વિશ્રંભથી પ્રયણ, (સંબંધ) આ પાંચ પ્રકારે પ્રેમ વધે. (તેના સંબંધમાં લૌકિક કથા છે. એક સમયે વેદવ્યાસે સૂત્ર લખ્યું કે, જ્ઞાની પણ ભૂલે, આ તેમના મુખ્ય શિષ્ય (પુત્રને) વાંચતાં રૂડું ન લાગવાથી આગ્રહ કર્યો કે; જ્ઞાની ભૂલે તેને બદલે અજ્ઞાની ભૂલે, એમ લખો. પણ વેદ વ્યાસે ન માન્યું. શિષ્યે હઠ લેવાથી ભવિષ્યનો વાયદો કર્યો, તે દિવસે ત્રીજા પહોરે વરસાદ વરસ્યો. ઠંડો વા વાયો. કોઈ સ્ત્રી ભીંજાઈ ઠંડથી કંપતી શિષ્યથી થોડે દૂર ઝાડ નીચે ઉભેલી હતી. તેના ઉપર શિષ્યની દૃષ્ટિ ગઈ. તેથી પ્રેમ ઉપજ્યો. પાસે જઈ આગ્રહ કરી પોતાની જોડે ઓટલા ઉપર બેસાડી. ઝાડની છાલનાં કપડાં પહેરવા આપ્યાં તો પણ કંપતી જોઈ અંદર તાપવા મોકલી. ત્યાં યજ્ઞ કુંડ આગળ સ્ત્રીને તાપતાં શાંતિ થઈ. શિષ્ય ત્યાં ગયો. રતિ થઈ, પછી તેને દિલાસો આપી ધીરે ધીરે પાસે જઈ તેના અંગે હાથ ફેરવતાં ગળે હાથ નાંખી ગાલ ઉપર મોઢું લગાડવા જતાં સ્ત્રીને બદલે ગુરૂને દેખ્યા. ત્યારે શિષ્યની આંખો ઉઘડી ગઈ. કે આ તો મારી પરિક્ષા કરવા ગુરૂએ બધું કર્યું છે તે

ણી કથા ઘણા પ્રકારની છે. તુ નો અર્થ 'જ' છે. એટલે કથાજ પ્રજ્ઞાપકે કહી હોય તે પણ બીજાએ કહેલી તે નહી. અને મોહથી છોડાવી તત્વ તરફ જે કથા વડે ભવ્ય પ્રાણીઓ લેઈ જવાય તે આક્ષેપણી કથા છે. હવે એના રસને કહે છે.

विज्जा चरणं च तवो, पुरिसक्कारोयसमिइ गुत्तीओ
उवइस्सइ खलु जहियं, कहाइ अक्खेवणीइरसो ॥१९५॥

વિદ્યા એટલે જ્ઞાન તે અત્યંત અપકાર કરનાર અજ્ઞાન અંધકારને છેદનારૂં છે. ચરણ તે તે ચારિત્ર એટલે સમથ વિરતિ રૂપ છે. તપ તે અનશનાદિ બાર પ્રકારે છે પુરૂષાકાર એટલે કર્મ શત્રુઓ પ્રત્યે પોતાના વીર્યનો ઉત્કર્ષ (અર્થાત્ પરિસહ વિગેરેમાં સ્થિર રહેવું) તથા સમિતિ ગુપ્તિઓ પૂર્વે કહી ગયા તે છે. એ બધાં સાંભળનારની અપેક્ષાએ તેની આગળ કહેવાં. એ પ્રમાણે જ્યાં કોઇ પણ સ્થળે આ ઉપદેશ આક્ષેપણી કથાનો રસ એટલે સાર છે (જ્ઞાન ચારિત્ર તપ વિગેરેનું સ્વરૂપ બતાવી સંસારથી તને છોડાવવો અને એવી રીતે સમજાવવું કે તે સાંભળનારને અસર થાય તેમ) ॥૧૯૫॥ આક્ષેપણી કથા કહીને હવે વિક્ષેપણી કથા કહે છે.

कहिऊण स समयंतो कहेइ परसमय महवि वच्चासा
मिच्छा सम्मावाए एमेव हवंति दोभेया ॥१९६॥
जास समय वज्जाखलु होइ कहा लोग वेय मंजुत्ता
पर समयाणं च कहा एमा वि क्खे वणी नाम ॥१९७॥

આક્ષેપણી કથાથી સમજાવેલા જીવોને જૈન તથા જૈનેતર (બીજા) મતોનું તત્વજ્ઞાન સમજતાં હીરા અને કાચના ટુકડાની પરીક્ષા થતાં જૈનધર્મના ગુણો અને બીજાના દોષો સમજીને પોતે જૈનધર્મ સ્વીકારે છે, તેથી સમ્યક્ત્વનો લાભ થાય છે. અને મિથ્યાત્વ મોહનીયનો ક્ષય ઉપશમનો ઉપાય હોવાથી શુભ ભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ વિક્ષેપણી કથામાં સમ્યક્ત્વની ભજના છે એટલે થાય કે ન પણ થાય. વિક્ષેપણીનો એ સ્વભાવ છે અથવા જૈનમતના ગુણો તથા પરમતના દોષોને, સાંભળ્યા વિના ગાઢતર મિથ્યાત્વ હોય તો વખતે સમ્યક્ત્વ ન થાય અને મનમાં એમ ચિંતવે કે આ નિંદા કરનારા છે એમ અભિનિવેશ કરે, માટે આક્ષેપણી કથા પ્રથમ કરવી. આ ધર્મ કથા સમાપ્ત થઇ—

धम्मो अत्थो कामो, उवइ स्सइ जत्थ सुत्त कव्वेसुं
लोगे वेए समयेसा, उकहा मीसियाणाम ॥ २०६ ॥
इत्थि कहा भत्त कहा, राय कहा चोर जणवय कहाय
नड नट्ट जल्ल मुट्टिय, कहाउ एसा भवे विकहा ॥२०७॥

ધર્મ પ્રવૃત્તિરૂપ કૃત્યો કરવાં-અર્થ તે વિદ્યા કલા વિગેરે શીખવાં-કામ તે સંસાર સંબંધી વાંછાઓ વિગેરે સૂત્ર તથા કાવ્યોમાં જે કહેવાય છે તે, મિશ્રકથા જાણવી તે ક્યાં કહેવાય છે, તે કહે છે કે લોકો તે રામાયણ વિગેરે ગ્રન્થોમાં, તથા વેદ એટલે યજ્ઞ ક્રિયા વિગેરેમાં, સમયે તે જૈન સિદ્ધાંતમાં તરંગવતીના ચરિ-

શ્રમણ કલ્પ (દાણા ભરડનારા) જેવો નહી, તે પોતે અજ્ઞાન હોવાથી સમજે નહી (તો સમજાવે ક્યાંથી ?) અકથા હવે પછી તેનું સ્વરૂપ કહેવાશે તેવી તથા કહી ગયા તેવા સ્વરૂપવાળી જ વિકથા થાય છે તે સાંભળનારની અપેક્ષાએ એટલે પુરૂષ બદલાય તો કથા, અકથા થાય, અથવા વિકથા થાય છે. સાધુ અસાધુ જે આશ્રય તેના વિચિત્રપણાથી સમ્યક્ શ્રુતાદિ માફક છે. બીજા આચાર્ય મૂળ કર્તાની અપેક્ષાએ એટલે વ્યાખ્યાન કરનારને આશ્રયી અકથા વિકથા કહે છે; પણ આ કહેવું અતિ શોભન (સારૂં દેખાતું) નથી.

' पएण वय पत्त्वगे समासन्नत्ति ' પાઠનો પ્રસંગ આવો એટલે જે મૂળ પુરૂષને આશ્રયી લઈએ કથા કરનાર પ્રરૂપક એ પ્રથમા એક વચન થાય, અને પ્રજ્ઞાપક પ્રરૂપકને એ દ્વિતીયામાં આવેલ છે. હવે અકથાનું લક્ષણ કહે છે. મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મને વેદતો અજ્ઞાની જે કંઈ પણ કથાને કહે. અહિં કથા કહેનારને અજ્ઞાની કહેવાનું કારણ તેને મિથ્યા દૃષ્ટિ પણું છે.

વાદિની શંકા—જો એવું હોય તો અજ્ઞાની શબ્દ લેવાની જરૂર નથી. કારણ કે મિથ્યાત્વ વેદકને અજ્ઞાનીપણું જોડાયલું જ છે. જ્યાં મિથ્યાત્વ ત્યાં અજ્ઞાનીપણું અવ્યભિચારપણે છે.

આચાર્યનો ઉત્તર—એવો તમારા મનનો અભિલાપ હોય તો પણ સમ્યક્ દૃષ્ટિને મિથ્યાત્વના પ્રદેશનો અનુભવ

નિબંધન (કારણ) કરે છે. પણ તેમાં ભજના ન જાણવી કે, લાભ થશે કે નહી (લાભ થશેજ તથા તેજ કથા છે) ॥ ગાથાર્થ ૨૧૦ ॥

અહિં હવે વિકથા પણ બતાવે છે.

जोसंजओ पमत्तो, राग दोस वसगओ परिकहेइ
सउ विकहा पवयणे, पएणत्ता धीर पुरिसेहिं ॥२११॥

જે પ્રમાદી સાધુ પ્રમાદ એટલે કષાય વિગેરેને વશ થઇને મધ્યસ્થપણું છોડીને જે કંઇ કહે, તેને શાસ્ત્રમાં વિકથા ધીર પુરૂષોએ કહી છે. તે પ્રમાણે પરિણામનું નિબંધન કર્તા શ્રોતાને કરે છે. સાંભળનારના પરિણામ ભેદમાં તેના પ્રત્યે કથાથી ઉલટું કરે છે. તે વિકથા છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર ભાવના કરવી. ॥ ગાથાર્થ ૨૨૧ ॥

હવે સાધુએ કેવી કથા ન કરવી તે કહે છે.

सिंगार रसु त्तइया, मोह कुविय फुं फुं गा सहासिंति
जंसुण माणस्स कहं, समणेण ण सा कहेयव्वा ॥२१२॥

શૃંગાર રસથી ભરેલી, જે સાંભળતાં પુરૂષને કામ વ્યાપે, તે કથા કઇ ? તે કહે છે. મોહ તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ આત્માના પરિણામ રૂપ કુપિત કુકુલા ઘટિત કુકુલા હસહસિંત્તિ તે જાજ્વલ્યમાન થાય. આ ક્રિયાપદ ઉપરથી લેવું. અર્થાત્ સાધુએ આ કથા ન કહેવી કે, શૃંગાર

રસથી ભરપુર હોય, અને તે સાંભળતાં સાંભળનારને એકદમ જાજ્વલ્યમાન્ કામ વ્યાપી રોમેરોમે પ્રસરી તેને તે તરફ પાપ કરવા દોરવે. તેવી કથા કરવાથી તેના આત્મામાં દુષ્ટભાવ બંધાઇ જાય છે. ॥ ગાથા ૨૧૨ ॥

समणेण कहेयव्वा, तव नियम कहा विराग संजुत्ता
जंसोऊण मणुस्सो वचइ संवेग निव्वेयं ॥ २१३ ॥

હવે સાધુએ કેવી કથા કરવી તે કહે છે. તપ નિયમની કથા તે અનશન ઉપવાસ વિગેરે તપ, તથા પાંચ આશ્રવ પ્રાણુ-નિપાત વિગેરેનુ આશ્રવથી વિરમણુ કરે તે. તથા વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે. પણુ નિયાણું ન કરે, તેવી કથા કહેવી વળી જે સાંભળીને સાંભળનાર સંવેગ નિર્વેદને પામે. ॥ ગાથાર્થ ૨૧૩ ॥

હવે કથા કહેવાની વિધિ કહે છે.

अत्थ महंती विकहा, अपरि किलेस महुला कहेयव्वा
हंदि महया चडगर, त्तणेण अत्थं कहा हणइ ॥२१४॥
खेत्तं कालं पुरिसं, सामत्थं चऽप्पणो वियाणेत्ता,
समणेणउ अणवज्जा, पगयंमि कहा कहेयव्वा ॥२१५॥
वइयग्झयण निज्जुत्ती समत्ता ॥

મહાન્ અર્થ હોય, પણુ સાભળનારને કલેશ ઓછો થાય. કેવી રીતે કહેવી. તથા શામાટે ? તે કહે છે. મોટા પ્રપંચવડે કહેવાથી કહેવાના ભાવાર્થને સાંભળનારો સમજી શકતો નથી,

જેણે બનાવી સમાપ્ત છે ॥ ૨૧૪ ॥ વિશેષ વિધિ કહે છે. કથા કહેનારે પ્રથમ હિત લેવું કે, આટીના દેશ ભૂમિ ઉચિત છે (પાંચ ભૂત અને ઝાડ અજ્ઞાનના સ્વરૂપને અનુસાર છે કે કેમ ?) તે લેવું. પાત્ર તે દ્રવ્યાદિ (કેટલે દેશ, આહાર સહેલી છે કે પહેલી) તે લેવું પુરુષ આ પર્યાય પરિણત છે કે, નિવારણ રહિત છે, કે નહિ છે, તે લેવું આત્માર્થે, તે આત્માનું બુદ્ધિબળ લેવું કે, બાકીના ઉત્તરનું નિરાકરણ કરવાની શક્તિ છે કે ! વિગેરે જોઈને યોગ્ય બાબત ન ચુકે નિશ્ચયને પાપના અનુબંધથી રહિત કથન કરવું, પણ અન્ય રીતે પાપ વાળી તેવી કથા ન કરવી એમ કથાનું સ્વરૂપ કહ્યું ॥ ગાથા ૨૧૫ ॥

આ કથન (કથા) થી તેના (નામ) થી નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો સમાપ્ત થયો હવે સૂત્ર આલાપક નિષ્પન્નનો અવસર છે તેની ચર્ચા પૂર્વની પેઠે જાણવી સૂત્રાનુગમમાં અસ્ખલિતાદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવું, તે સૂત્ર આ છે

संजमे सुट्ठि अप्पाणं, विप्प मुक्काण ताइणं
तेसिमेय मणाइण्णं, निग्गथाण महेसिणं ॥ १ ॥

અહીં સંહિતાદિ ક્રમ બતાવવો જોઈએ, પણ તે સુગમ અને પ્રથમ બતાવેલ છે, માટે હવે ગાથાનો ભાવાર્થ કહે છે. પ્રથમ દ્રુમ પુષ્પિકા અધ્યયનમાં બતાવેલા સ્વરૂપવાળા શુ ધર્મમાં આગમમાં બતાવેલી સારી રીતે જેમનો

(૧) ઉદ્દેશિક તે સાધુને દાન દેવાને ઉદ્દેશીને બનાવેલું ભોજન વિગેરે તે ઔદ્દેશિક.

(૨) ક્રીતકૃત—ખરીદ કરેલું સાધુ સાધ્વી માટે તે ક્રીત, કૃતકૃતનો ત મતલબ છે. ખરીદાયલી જે આવ્યું તે ક્રીતકૃત અર્થાત્ સાધુ માટે પૈસા ખરચી લેવું તે

(૩) નિયાગ—આમંત્રણ કરીને લઈ જાય, તેનું અન્ન વિગેરે રોજ લેવું તે. નિયાગ આમંત્રણ વિના કોઈક દિવસ લે તે નિયાગ નથી.

(૪) અભિહડ—એટલે પોતાના ગામથી સાધુને સામું લાવીને આપે, આમાં બહુવચન એટલા માટે છે કે પોતાના ગામથી કે બીજાના ગામથી, નિશીથ સૂત્રમાં બતાવેલા ઘણા ભેદોવાળું જાણવું તેથી મૂળમાં અભિહડાણી શબ્દ છે.

(૫) રાત્રિભોજન—દિવસે લઈ રાત્રે ખાય, રાતે લઇ રાતે ખાય, તથા આજ દિવસે લઈ વાસી રાખી બીજે દિવસે ખાય, તે બધા ભાંગા રાત્રી ભોજનના છે.

(૬) સ્નાન—તે દેશસ્નાન, તથા સર્વસ્નાન, બે ભેદવાળું છે. દેશસ્નાન ઝાડા પેશાબની જગો શિવાય બીજી જગાએ ધોવું. જેમાં આંખ પાંપણ ધુવે તે દેશસ્નાન, અને સર્વ સ્નાન તે આખે શરીરે નહાવું તે જાણી લેવું.

(૭) ગંધમાળા વીંજવું—આ ત્રણ ૭ થી ૯ સુધી છે. તેમાં ગંધમાં કોઠ પુટ વિગેરે સઘળી સુગંધી તેલની

ને ધના છે. તથા પંચ નિગ્રહણા, તે નિગ્રહ કરે તે નિગ્રહણા છે. " કર્તરિ લ્યુટ્ પ્રત્યય છે. " પાંચ ઇન્દ્રિયના નિગ્રહણા તે પંચ નિગ્રહણા છે. ધીરા તે બુદ્ધિમાન છે. અથવા સ્થિર છે. નિર્ગ્રંથ તે સાધુ. અને ઋજુ દર્શિન્ તે ઋજુ તે મોક્ષ પ્રત્યે ઉપકારી તે સંયમ છે તે સંયમને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય દેખે છે. તે ઋજુ દર્શી. અર્થાત્ મુનિઓ સંયમમાં બંધાયેલા (રાગી) છે ॥ ગાથાર્થ ૧૧ ॥

आयावयंति गिम्हेसु, हेमंते सु अवाउडा
वासासु पडिसंलीणा, संजया सुसमाहिया ॥ १२ ॥

પૂર્વે કહેલા ઋજુદર્શિન મુનિઓ કાલને આશ્રયી આ પ્રમાણે યથાશક્તિ પરિષહ સહે છે. તે આતાપયંતિ. એટલે ઉર્ધ્વ સ્થાન વિગેરેથી આતાપનાને ઉષ્ણઋતુ જે ગ્રીષ્મઋતુ છે તેમાં લે છે. (તાપને સહે છે) તથા હેમંત (શીયાળા) ની ઋતુમાં અપાવૃતા (કપડા રહિત) ટંડ સહે છે. અને વર્ષાઋતુમાં એકાશ્રય (એક સ્થાને નિવાસ) કરનારા છે. તે સંયત (સાધુઓ) સુસમાહિત, તે જ્ઞાનાદિ પંચાચારમાં યત્ન કરનારા હોય છે. દરેક ઋતુનું બહુવચન લેવાનું કારણ એ છે કે, તે સાધુઓ દર વર્ષે આ પ્રમાણે કરે છે. તે જણાવવા માટે છે. (ઉનાળામાં તાપ શિયાળામાં ટંડ. સહે, તથા ચોમાસામાં એક જગ્યાએ રહી, સાધુ પાંચ આચાર પાળવાનો ઉદ્યમ કરે) ॥ ગાથાર્થ ૧૨ ॥

परीसह रिऊदंता, धूयमोहा जिइंदिया
सव्वदुक्ख पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ॥ १३ ॥

સૌધર્મ વિગેરે વૈમાનિક દેવતામાં જાય છે. કેટલાક સાધુઓ મોક્ષમાં જાય છે. કેવી રીતે? આઠ કર્મ રૂપી રજ રહિત થઈને કેટલાક જાય છે (જાય છે ક્રિયાપદ ઉપરથી લીધું, વર્તમાનકાળ મૂકવાનું કારણ સૂત્રનું ત્રિકાળ ગોચર છે.) સિદ્ધમાં એકેન્દ્રિય પણ છે. તે દૂર કરવા આઠકર્મ રહિત વિશેષણ મૂક્યું છે. ॥ ગાથાર્થ ૧૪ ॥

હવે ચૌદમી ગાથામાં કહેલા સાધુઓ ધર્મ આરાધી દેવલોકમાં જાય છે. ને ત્યાંથી ચવીને સુકુળ તથા આર્ય દેશમાં જન્મે છે અને ધર્મ ફરીથી પામીને મોક્ષમાં જાય છે. તે ૧૫ મી ગાથામાં બતાવે છે.

દેવલોકથી ચવીને મનુષ્ય લોકમાં આવી સંયમ તથા તપવડે આઠ કર્મ ખપાવીને એ પ્રવાહ વડે સમ્યક્ દર્શન વિગેરે સિદ્ધિ માર્ગને પામી સ્વપરના રક્ષક સર્વથા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક આચાર્યો પરિનિવૃતને બદલે 'પરિનિવ્વુડ,' માગધી શૈલી છંદ રચના પ્રમાણે લે છે. ને બીજો પાઠ જ છે. એમ ગણે છે. પણ બન્નેનો અર્થ એકજ છે. શય્યભવસૂરિ કહે છે કે જિનેશ્વરે કહેલા તત્વને હું કહું છું. ॥ સૂત્રાર્થ ૧૫ ॥

સૂત્ર અનુગમ કહ્યા પછી નય કહેવા, તે પૂર્વ માફક સમજવા.

આ ક્ષુલ્લક (નાની) આચાર કથા (સાધુના આચાર, અને અનાચારનું ટુંકાણમાં કથન) છે.

॥ ત્રીજા અધ્યયનની ટીકા સમાપ્ત થઈ ॥

जीवाहारो भएणइ आयारो तेणिमंतु आयायं
छज्जीवणि यज्झयणं, तस्सऽहिगारा इमे होंति ॥२१५॥

જીવનો આધાર તે આચાર કહેવાય છે. એટલે એમ સમજવું કે, પ્રથમ તેનું જ્ઞાન મેળવવું, પછી રક્ષા કરવી. તે પ્રમાણે આ અવસરે આવેલું છે. શું? છજીવનિકાય અધ્યયન છે. હવે તે કહે છે કે, તે છ જીવ નિકાયના અધિકાર હવે કહેવાતા લક્ષણવાળા થાય છે, ગાથાર્થ ૨૧૫ ॥ તે કહે છે.

जीवा जीवाहिगमो, चरित्तधम्मो तहेव जयणाय
उव एसो धम्मफलं, छज्जीवणियाइ अहिगारा ॥२१६॥

જીવ અને અજીવનું સ્વરૂપ જેમાં સમજાય, તે જીવા જીવાભિગમ. એટલે એમ સમજવું કે, પ્રથમ સ્વરૂપ બતાવે, ત્યારે લક્ષણપણું થાય છે, તે પ્રમાણે ચારિત્ર ધર્મ તે પ્રાણાતિ પાતાદિ (જીવહિંસા વિગેરે) થી નિવૃત્ત થવારૂપ છે. વળી તેજ પ્રમાણે યતના, એટલે પૃથિવી વીગેરેમાં આરંભ થાય તેને પરિહાર (ત્યાગ) રૂપ યત્ન (પ્રયાસ) કરવો. તથા ઉપદેશ તે જેનાથી આત્મા ન બંધાય, એવા વિષયનો આપવો (વિચારીને બોલવું) તથા ધર્મ ફળ તે અનુત્તર (કેવળ) જ્ઞાન વિગેરેને લાભ થાય સામાન્ય રીતેઃછ જીવનિકાયના આ અધિકારો છે. ॥ ગાથાર્થ ૨૧૬ ॥ આ ઉપક્રમ થયો, હવે નિક્ષેપ કહે છે.

छज्जीवणियाए खलु निक्खेवो होइ नामनिप्फन्नो
ए ए तिन्निहंपि उ, पत्तेय परूवणं वोच्छं ॥ २१७ ॥

૭ પદની વ્યાખ્યા કરીને હવે જીવપદનું વર્ણન કરે છે.

जीवस्स उ निक्खेवो, परूवणा लक्खणं च अत्थित्तं ।
अन्ना मुत्तत्तं निच्च, कारगो देह वावित्तं ॥ २२० ॥
गुणि उड्ढग इत्ते या, निम्मय साफल्लता य परिमाणे ।
जीवस्स तिविह कालम्मि, परिक्खा होइ कायव्वा ॥२२१॥
॥ दोदार गाहाओ ॥

આ બે ગાથાઓ દ્વારની છે. તેની વ્યાખ્યા કરે છે. (૧) જીવનો નિક્ષેપો તે નામાદિ (ચાર પ્રકારનો) છે. (૨) પ્રરૂપણા બે પ્રકારની છે તે જીવ વિગેરે રૂપવાળી તથા તેના લક્ષણની પ્રરૂપણા, તે આદાન (લેવુ) વિગેરે છે. (૩) અસ્તિત્વ, તે સત્વ શુદ્ધ પદ વાચ્યત્વ વિગેરે છે. (૪) અન્યત્વ, તે દેહથી જુદો છે. (૫) અમૂર્ત્તત્વ, તે પોતાની મેળેજ છે. (૬) નિત્યત્વ, તે નિશ્ચયથી જીવમાં સચેતનતામાં વિકાર નથી. (૭) કર્તૃત્વ તે વ્યવહારથી પોતાનાં કર્મનાં ફળ ભોગવે છે. (૮) દેહવ્યાપિત્વ, ત્યાં તેનું ચિન્હ જણાય છે. ગાથાર્થ ૨૨૦ ॥ (૯) ગુણિત્વ, તે યોગ વિગેરેથી જણાય છે. (૧૦) ઉર્ધ્વ ગતિત્વ, તે અગુરૂ લઘુભાવ હોવાથી છે. (૧૧) નિર્માયતા, તે વિકાર રહિતપણે છે. (૧૨) સફળતા, તે કર્મનું ફળ છે. (૧૩) પરિમાણ, તે લોકાકાશ માત્ર છે. વિગેરે (ત્રણ હજાર ટીકાના શ્લોક અર્ધા પૂરા થાય છે.) એ પ્રમાણે જીવની ત્રણકાળ વિષયની પરીક્ષા થાય છે, તે કરવી. ॥ ગાથાર્થ ૨૨૧ ॥

કહેલું બતાવેલ છે. માટે તેમાં પુનરૂક્તિનો દોષ નથી. બીજા આચાર્ય કહે છે કે, ' ભાવે ઇતિહા ભણિઓ તંપુણ સંખેવ ઓ વોચ્છં.' આવો પાઠ પાઠાંતરમાં છે. એટલે ભાવજીવ, તે નિર્યુક્તિકારે ઓઘજીવ, વિગેરેથી ત્રણ પ્રકારે કહ્યો છે. અને તે ભાવાર્થને આશ્રયી સંક્ષેપથી કહીશ. ગાથા ભાષ્ય ૬નો અર્થ ॥

હવે ઓઘજીવ કહે છે.

संते आउयकम्मे, धरइ तस्सेव जीवई उदए
तस्सेव निज्जराए, मओत्ति सिद्धो नयमएणं ॥७॥ भाष्यम् ॥

છતે આયુકર્મે સામાન્ય રૂપમાં સામાન્યપણે ધરે, એટલે જીવ ઉદધીમાં રહે, આ અવસ્થાન (રહેવા) માત્રથી તેનું જીવત્વ કેવી રીતે જણાય, તેટલા માટે અન્વર્થ યોજનાને કહે છે. તે ઓઘથી આયુષ્ય કર્મનું ઉદય આવે છતે જીવે છે. એટલે સંસારમાં રહેતાં સુધી પ્રાણોને ધારે છે આ જીવવાથી જીવ છે. અને તે ઓઘઆયુઃકર્મના ક્ષયથી (નિર્જરાવડે) તે મુઓ, કારણ કે પછી શરીરમાં જીવનો અભાવ થયો, (નવું શરીર લેતો નથી) પણ આ સિદ્ધનો જીવજ જણાય, પણ બીજો નહીં. વિગ્રહગતિ (એક ભવથી બીજા ભવ) માં જતાં (સ્થૂલશરીર ન હોય છતાં) પણ સૂક્ષ્મ શરીરમાં જીવ હોય છે. (પણ શરીરથી છુટ્યો નથી) આ ગાથા (સાને) નયના મતથી જુઓ (એમ જણાય) ॥ ગાથા ભાષ્ય ૭ નો અર્થ ॥

(ટિપ્પણથી જણાય છે કે અહીં જીવે છે. એનાવડે ઃ

સૂક્ષ્મોના પણ તેજ ભેદ છે. તે આ બે જાણવા, પર્યાપ્તા, અને અપર્યાપ્તા, ॥ ગાથાર્થ ૧૦ ભાષ્યનો અર્થ ॥ પ્રરૂપણા કહી, હવે લક્ષણ કહે છે. અને તેજ ભાષ્યકાર કહે છે.

लक्खण मियाणि दारं चिंधं हेऊ अकारणं लिंगं
लक्खण मिइ जीवस्स उ आयाणाईइमं तंच ॥११॥भाष्यम्

હવે લક્ષણ દ્વારનો અવસર આવ્યો છે. આનું પ્રીતિપત્તિ (સ્વીકાર) ના અંગપણે પ્રધાન હોવાથી સામાન્ય રીતે હાલ તેમનું સ્વરૂપ કહે છે. ચિન્હ, હેતુ, કારણ, લિંગ, લક્ષણ, એ પ્રમ ણે છે તેમા ચિન્હ તે ઉપલક્ષણ (ઓળખાણ) જેમકે દેવકુળ (દેરાને) ધજા તે ચિન્હ છે. હેતુ, તે નિમિત્ત લક્ષણ. જેમકે કુંભારની ચતુરાઇ તે ઘડાની સુંદરતા છે. કારણ, તે ઉપાદાન લક્ષણ. જેમકે માટીનું કોમળપણું તે ઘડાનું વધારે બળવાનપણું છે લિંગ તે કાર્ય લક્ષણ, જેમ ધુમાડો અગ્નિનું કાર્ય છે અથવા એ બધા એક પર્યાયવાચી છે. (આ બધાનો અર્થ એકજ છે.) લક્ષણ એટલે જેના વડે પરોક્ષ વસ્તુ હૃદયમાં લેવાય, તે, અને જીવનું આદાન વિગેરે અનેક પ્રકારનું આ લક્ષણ છે અને તે હવે કહેવાશે ॥ગાથાર્થ ૧૧॥

आयाणे परिभोगे जोगुव ओगे कसाय लेसाय
आणापाणू इंदिय, बंधोदय निज्जरा चेव ॥ २२३ ॥
चित्तं चेयणसन्ना, विन्नाणं धारणाय बुद्धी-अ
ईहामई वियका, जीवस्स उ लक्खणाएए ॥२२४॥दारं

આ ગાથાઓ પ્રતિદ્વાર (ઉદ્વાર) ની છે. તેની વ્યાખ્યા —આદાન, પરિભોગ, યોગ, ઉપયોગ, કષાય, લેશ્યા, આન-પાન, ઈંદ્રિયો, બંધ, ઉદય, નિર્જરા, ॥ ગાથાર્થ ॥ ૨૨૩ ॥ તથા ચિત્ત, ચેતના, સંજ્ઞા, વિજ્ઞાન, ધારણા, બુદ્ધિ, ઈહા, મતિ, વિતર્ક, એટલે આ બતાવેલાં લક્ષણો જીવનાં છે. (તુ શબ્દ જ-કારના અર્થમાં છે તેથી એમ જાણવું કે, આ લક્ષણો જીવનાંજ છે. પણ અજીવમાં તે લક્ષણો નથી.) ॥ ગાથાર્થ ૨૨૪ ॥ આ બન્ને ગાથાનો અર્થ ટુંકાણમાં કહ્યો, હવે વિસ્તારથી અર્થ ભાષ્યકાર કહે છે.

लक्खिज्जइत्ति नज्जइ, पच्चक्खियरो व जेण जो अत्थो
तं तस्स लक्खणं खलु, धूमुण्हाइ व्व अग्गिस्स ॥१२॥
भाष्यम् ॥

લક્ષ્યમાં આવે છે, એટલે જણાય છે; તે કોણ છે ? તે પ્ર-ત્યક્ષ,—અને ઇતર, તે પરોક્ષ જે ઉષ્ણપણા વિગેરેથી જે પદાર્થ અગ્નિ વિગેરે તે તેનું લક્ષણ છે. તેજ ખુલાસાથી કહે છે. જેમ ધૂમ ઉષ્ણતા વિગેરે અગ્નિના લક્ષણ છે, તે ઉષ્ણતાથી પ્રત્યક્ષજ અગ્નિ જણાય છે અને ધુમાડાથી પરોક્ષ જણાય છે. (અર્થાત્—નજરે ન દેખાય તે પરોક્ષ) ॥ ગાથાર્થ ૧૨ ભાષ્ય ॥ તે આ-દાન વિગેરેનાં દૃષ્ટાંતો કહે છે.

अयगार कूर परसू, अग्गी सुवण्णे अ खीर नरवासं
आहारो दिट्ठंता, आयाणाईण जहसंखं ॥१३॥ भाष

હવે દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમકે ગ્રહણ કરનાર સંદંશક (સાણસો) જે અયપિંડ (લોઢું) આદેય છે. તેનાથી લુહાર માફક જાણવું. અતિરિક્ત (જુદો) વિદ્યમાન આદાતા (લેનાર) એના વડે દૃષ્ટાંત અર્થ કહ્યો. પણ તેમાં દૃષ્ટાંતતો સંદંશક, અને અયપિંડ, માફક છે. પણ જે તેનાથી જુદો નથી તેમાં ગ્રાહ્ય ગ્રાહકનો પ્રયોગ નથી. જેમકે દેહાદિથીજ. એ વ્યતિરેક (ઉલટો) અર્થ છે. એટલે વ્યતિરેક તેજે વિદ્યમાન આદાતક ન હોય, તેઓ આદેય આદાન રૂપવાળાં પણ ન થાય, જેમકે મૃતક દ્રવ્ય ઇંદ્રિયો વિગેરે ન થાય. ॥ ગાથાર્થ આદાન દ્વાર કહ્યું. (દેહાદિકથી આત્મા કંઇક અંશે જુદો છે. ગ્રાહ્ય, ગ્રાહક પ્રયોગ છે. દૃષ્ટાંત સંડાસા (સાણસા) થી લોઢું પકડવું તેમાં લુહાર માફક જાણવું, એટલે તથા ઇંદ્રિયો કોઇ પણ વસ્તુને લેતો પણ આત્માની સહાયતા વિના ન લે. જેમકે સાણસો લોઢાને પકડે, પણ લુહાર વિના સાણસાથી લોઢું ન પકડાય તેથી આત્મા સિદ્ધ થયો હવે પરિભોગદ્વાર કહે છે.

देहो सभोत्तिओ खलु, भोज्जत्ता ओयणाइथालं व ।
अन्नपडत्तिगा खलु जोगा परमुव्व करणत्ता ॥१४॥ भा.

"દેહ છે. તે ભોક્તા સહિત છે," આ પ્રતિજ્ઞા છે. ભોગવવા યોગ્ય" આ હેતુ છે. ભાત વિગેરેના થાળનું એટલે થાળીમાં ભાત મુકે, તે ખાનારને માટે જ મુકાય છે. આ દૃષ્ટાંત છે. અને દેહનું ભોગવવું. તે ઉપવડે છે. તે દેહમાં

લક્ષણ (ઉપયોગ) ને ન ત્યાગવાથી આ હેતુ છે. અગ્નિ માફક આ દૃષ્ટાંત છે. ઉપયોગ દ્વાર કહીને કષાયદ્વાર કહે છે. કષાયપણાથી સહિત, હોવાથી, એટલે અચેતન. વિલક્ષણ એવા ક્રોધાદિ પરિણામથી યુક્ત હોવાથી જીવનો અભાવ નથી. શા માટે ? તે કહે છે. પર્યાયનું ગમન (પ્રાપ્ત) થવાથી એટલે ક્રોધમાન વિગેરે પર્યાયોને (આત્મા, પામે છે. દૃષ્ટાંત સુવર્ણનું છે. જેમ કડાં, કંઠી, વિગેરે પર્યાયને પામેલું સોનું દરેકમા વિદ્યમાન છે. તેમ આત્મા પણ ક્રોધ, માન, વિગેરેમા વિદ્યમાન છે. ॥ ગાથાર્થ લેશ્યાદ્વાર કહે છે.

लेसाओ णाभावो, परिणमणसभावओ य खीरं व ।
उस्सासा णाभावो समसव्भावा खउ व्व नरो १७॥ भा.

લેશ્યાના સદ્ભાવથી જીવનો અભાવ નથી. પણ ભાવજ છે. શામાટે ? કહે છે—

પરિણમણનો સ્વભાવ છે. કૃષ્ણ (કાળું) વિગેરે દ્રવ્ય, સાથે હોવાથી જાંબુ ના ખાનાર વિગેરેના દૃષ્ટાંતથી સિદ્ધ છે. કે તે પ્રમાણે પરિણામ ધર્મપણું હોવાથી, ક્ષીર (દૂધ) ની માફક , આ પ્રમાણે પ્રયોગ અર્થ છે. પ્રયોગ (અનુમાન) આ પ્રમાણે કરવો. (પ્રતિજ્ઞા) આત્મા વિદ્યમાન છે. (હેતુ) પરિણામીપણે હોવાથી, ક્ષીરનું, આ દૃષ્ટાંત છે. લેશ્યા દ્વાર કહીને પ્રાણાપાન દ્વાર કહે છે.

ઉપનયનમાંથી [illegible] [illegible] [illegible] વિચક્ષણ પ્રાણ,
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] સ્વરૂપની [illegible] [illegible]
[illegible] નહિ, પણ [illegible] [illegible] [illegible] (આત્મા વિગેરે)
[illegible] [illegible] (લોકની [illegible]) પુરૂષની [illegible]
[illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible]

પણ આ [illegible] [illegible] (ઊંઘે) [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ૬૮ ॥ ગી.

[illegible]

[illegible]

આ પ્રયોગ કરવો. પરાર્થવાળા (આત્મપ્રયોજનવાળા) ચક્ષુ વિગેરે ઇંદ્રિયો છે. સંઘાતપણું હોવાથી, શયન, આસન વિગેરે માફક, અને આ કાંઈ વિશેષ વિરૂદ્ધ નથી. કર્મ સંબંધ વાળા આત્માને સંઘાત રૂપપણુ સ્વીકારેલું હોવાથી, ઇંદ્રિય દ્વાર કહ્યું. હવે બંધાદિ દ્વારો કહે છે. ગ્રહણ, વેદક, નિર્જરક તે કર્મથી અન્ય છે. જેમકે આહાર તેમાં ગ્રહણતે કર્મનો બંધ છે, વેદવું તે ઉદય, નિર્જરા તે ક્ષય; હવે આહારમાં જે દૃષ્ટાંત કહ્યું, તે આ પ્રમાણે સમજવું કે " આહાર સંબંધી ગ્રહણ તે કર્તા વિગેરે સિવાય થાય નહીં. તે પ્રમાણે કર્મનું પણ કર્તા વિના ન થાય–પ્રયોગ વિદ્યમાન લોક્તાવાળું આ કર્મ છે. ગ્રહણ, વેદન નિર્જરણના સદ્ભાવથી, આહારની માફક તેથી આત્મા સિદ્ધ થયો ॥ ગાથાર્થ—॥ હવે બીજી ગાથાને આશ્રયીચિત્તાદિકનું સ્વરૂપ બતાવવા કહે છે.

चित्तं तिकालविसयं, चेयण पच्चक्ख सन्नमणुसरणं ।
विण्णाणऽणेगभेयं; कालमसंखेयरं धरणा ॥ १९ ॥ भा.

ચિત્ત ત્રિકાલ વિષય છે. એટલે ઓઘથી અતીત, અનાગત, વર્તમાનગાહી છે. ચેતન ને ચેતના, તે પ્રત્યક્ષ વર્તમાન અર્થ ગ્રહણ કરનારી છે. સંજ્ઞાન તે સંજ્ઞા એટલે પછવાડે જે સ્મરણ થાય, તે જ્ઞાન, અને વિજ્ઞાન છે. તે અનેક પ્રકારનું છે. અનેક ધર્મવાળી વસ્તુમા તેવા તેવા અધ્યવસાય (વિચાર) થાય,છે. કાલ અસંખ્યેયેતર છે. એટલે અસંખ્યેય તથા સંખ્યેય છે, શું ? ધારણા તે નાશ ન થાય. તેવી સ્મૃતિ વાસના છે. તે

[illegible]

[illegible] ।
[illegible] । गी. अ.

[illegible]

જીવનું જે ઉપયોગ લક્ષણનું અસ્તિત્વ છે. તે સિદ્ધ છે. શા માટે ? તે કહે છે. "શબ્દથી જ" એટલે જીવ, એમ બોલવાથી અનુમાન કરાય છે. કેવી રીતે ? તે કહે છે.

ન અસત્ પદાર્થનું પૃથ્વી ઉપર શબ્દવાચક હોય "ખરવિષાણ" શબ્દોથી વ્યભિચારની શંકા થાય, તેથી કહે છે કે, કેવળ શુદ્ધ, અન્ય પદથી ન જોડાયેલ, જીવ શબ્દ છે. ખરાદિપદ સંસૃષ્ટ વિષાણાદિ શબ્દ છે. ॥ ગાથાર્થ ॥

(બે પદવાળાં અવિદ્યમાન વસ્તુને પણ કહે. પણ એક પદ હોય તે સત્ય પદાર્થનોજ વાચક હોય છે.) આનુંજ વિવરણ કરવા ભાષ્યકાર કહે છે.

अत्थिचि निव्विगप्पो, जीवो नियमाउ सद्दओ सिद्धि ।
कम्हा ? सुद्धपयत्ता, घडखरसिंगाणुमाणाओ ॥ २६ ॥ मा०

નિર્વિકલ્પ (સંદેહ રહિત) જીવ, નિયમથી શબ્દથી સિદ્ધ છે. એટલે વાચક શબ્દ જીવ, તેનાથી વાચ્ય પદાર્થ જીવની સિદ્ધિ છે. કેવી રીતે ? તે કહે છે.

શુદ્ધ પદપણું જીવનું હોવાથી ઘટખર શૃંગના અનુમાનથી. અનુમાન શબ્દ અહીં દૃષ્ટાંત વચન છે. ઘટ, ખર, શૃંગ દૃષ્ટાંતથી એમ પ્રયોગાર્થ છે. તે પ્રયોગ આ પ્રમાણે કરવો. મુખ્ય અર્થ વડે, અર્થવાળો જીવ શબ્દ છે. શુદ્ધ પદપણે હોવાથી ઘટ શબ્દની માફક, અને જે મુખ્ય અર્થ વડે અર્થવાળો ન થાય, તે શુદ્ધ પદ પણ ન થાય; યથા ખર શૃંગ :

રીતે ? ઉત્તર કર્મનો કર્તા અને ફળનો ઉપભોગનાર પરલોક (જનારો) જીવ જો નહોય, તો. ગાથાર્થ. (અર્થાત્ જીવ ન હોય તો દાન દેવું તથા તપ બ્રહ્મચર્ય આદી કષ્ટ વેઠી કરવું, તે બધું નકામું થાય. કારણકે જીવ નથી તો પરલોક [illegible] [illegible] આગમન શીખાદિ શિષ્યના અનુ[illegible] [illegible] [illegible]

पाणिदयातवनियम . दंसं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।

सव्वं निरत्थयमेयं जइ जीवो न विज्जई ॥ २६ भा.

કરૂણા, ઉપવાસ, ઇન્દ્રિયોની વિરતિ વિગેરે જે તપ. બ્રહ્મચર્ય દીક્ષા (વ્રત ઉચ્ચરવું વિગેરે) જે તપ. ઇંદ્રિયોને વશ રાખી આદિ ત્યાગ કષ્ટ વેઠવું એ સઘળું નિરર્થક થાય જો નથી જીવને પરલોક જનારો ન માનો તો (અ. ઇત્યા. ક. ક.) [illegible] (કર્તા) શિષ્યોએ આશંકેલા નાસ્તિક ઉત્તમ પુરૂષોએ બતાવેલા હવે તે મતોને બતાવે છે.

लोइया वेइया चेव. तहा सामाइया विऊ ।

निच्चो जीवो पिहो देहा, इइ सव्वे ववत्थिया ॥२७॥ भा.

લોકમા થયા અથવા લોકમાં વિદિત તે લૌકિક તે ઇતિહાસ વિગેરે કરનારા તેજ પ્રમાણે વૈદિક ત્રૈવિદ્ય વૃદ્ધો તથા સામાયિક તે ત્રિપિટક, વિગેરે સમય વૃત્તિવાળા, તથા વિદ્વાનો છે તેઓ માને છે કે નિત્ય જીવ છે પણ અનિત્ય નથી. એ પ્રમાણે દેહથી જુદો જીવ છે. એ પ્રમાણે સર્વ વ્યવસ્થિત (માનનારા) પણ બીજી રીતે માનતા નથી ॥ ગાથાર્થ ॥ એમ કહે છે.

ઔદારિકાદિ શરીરનો વિધાતા (કરનારો) કોઈ પણ છે, શા માટે ? કહે છે પ્રતિનિયત આકારપણાદિનો સદ્‌ભાવ હોવાથી ઘટ્ આદિની પ્રતિનિયત આકારવાળાં હોવાથી, જેમ સમજવું કે તેનો કર્તા છે હવે દષ્ટાન્ત કહે છે કે જેમ ઘડાનો બનાવનાર કુંભાર છે, તેમ આ શરીરનો પણ કર્તા કોઈ છે. કદાચ કુંભાર માફક એ દષ્ટાન્તે કુલાલ (કુંભાર) માફક તે શરીરનો કર્તા પણ મૂર્ત હશે, એવી વિરુદ્ધ પણ શંકા થાય તે દૂર કરવા કહે છે

તે આત્મા મૂર્ત-કર્મ યોગથી, એટલે મૂર્ત કર્મના સંબંધથી કથંચ્ મૂર્ત છે ॥ ભાવાર્થ ॥ અતીંદ્રિય શિષ્યની બુદ્ધિ ખીલવવા બીજી રીતે તેની ગ્રહણ વિધિ બતાવે છે.

फरिसेण जहा वाऊ, गिज्झई कायसंसिओ ।
नाणाईहिं तहा जीवो, गिज्झई कायसंसिओ ॥२३॥ भा.

શીત વિગેરે સ્પર્શથી જેમ વાયુ માનીએ છીએ, એટલે તે દેખાતો નથી, છતાં પણ શરીરે સ્પર્શ કરતો માનીએ, તેમ જ્ઞાનાદિ, એટલે જ્ઞાન દર્શન ઇચ્છા વિગેરેથી જીવને કાયામાં રહેલો માનવો જોઈએ. ॥ ભાવાર્થ ॥

પહેલાં અનુમાનથી આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કર્યું. પણ અનુમાન તો પ્રત્યક્ષપૂર્વક હોય છે. પણ આત્માને કેટલાક દેખતા નથી, તેથી જીવ માનવો, અયૌક્તિક છે. એવી કોઈની શંકા થાય તે કહે છે.

अएणत्तममुत्तत्तं, निचत्तं चेव भएणए समयं ।
कारणअविभागाईहेऊहिं इमाहिं गाहाहिं ॥ ३६ ॥ भा.

(१) અન્યપણું, તે દેહથી આત્માનું જુદાપણું છે; તથા (૨) અમૂર્ત્તત્વ, તે સ્વરૂપવડે (ઇંદ્રિયોથી) આત્મા ન દેખાય તેવો છે. (૩) નિત્યત્વ તેજ પરિણામવાળો, તે નિત્યપણાવાળો કહેવાય છે. આ ત્રણે ગુણો એક એક હેતુવડે એક કાલે યુગ પદ્ (સાથે) રહે છે; કારણ અવિભાગ વિગેરે, હવે પછીની કહેવાતી નિર્યુક્તિની ત્રણ ગાથાઓના લક્ષણોવડે (કહેવાશે) ॥ગાથાર્થ॥.

कारणविभागकारणविणासबंधस्स पच्चयाभावा ।
विरुद्धस्स य अत्थस्सापाउब्भावाविणासा य ॥ २२५ ॥

કારણ વિભાગ, કારણ વિનાશ, અને બંધના પ્રત્યયના અભાવથી, આ અભાવ અહીં ત્રણેને લાગુ પડે છે. એટલે કારણ વિભાગના અભાવથી જીવને પટાદિની માફક, તંતુ વિગેરે કારણ વિભાગ નથી. જીવ તાંતણાથી બન્યો છે એમ સમજવું નહીં) કારણકે તેમાં કારણનોજ અભાવ છે. એ પ્રમાણે કારણ વિનાશના અભાવમાં પણ જોડવું (કારણ વિનાશનો અભાવ નથી. જ્યાં કારણ નથી, ત્યાં અભાવ હોયજ શાનો?) તથા બંધનું, એટલે જ્ઞાન આવરણાદિ પુદ્ગલયોગ લક્ષણના પ્રત્યયનો અભાવ થાય, એ હેતુ નથી. કારણ કે બંધનું હેતુપણું ઉત્પન્ન થતું નથી, બંધાનો વ્યતિરિક્ત, બંધ જણાવવા માટે અસમાસ છે. અને વ્યતિરેકી આ અન્વય, વ્યતિરેક, અર્થસાધક છે તે

દેખાતો નથી. તેથી, હવે પ્રયોગનું ફળ કહે છે. તે જીવ તે શરીર આવું માનનારા વાદીનો મત ખંડન કરવા આ પ્રયોગ કહ્યો છે. ॥ ગાથાર્થ ॥ હવે બીજો પ્રયોગ કહે છે.

देहिंदियाइरित्तो, आया खलु तदुवलद्धअत्थाणं
तव्विगमेऽवि सरणओ, गेहगवक्खेहिं पुरिसो व्व ॥१८॥ गा.

ખલુ શબ્દ વિશેષણના અર્થવાળો હોવાથી કોઇ અંશે આત્મા દેહ તથા ઇંદ્રિયોથી જુદો છે. તેનાથી ઉપલબ્ધ અર્થોના સંભવથી પરામર્શપણાથી એટલે ઇંદ્રિયોથી કોઇ પદાર્થ જાણ્યો હોય, તે તેના વિગમ એટલે ઇંદ્રિય નાશ થવાથી પણ સ્મરણ થાય છે. તેથી તે હેતુનો અર્થ છે. અને તે પ્રમાણે આંધળા તથા બહેરા વિગેરે એ પૂર્વે સારી અવસ્થામાં દેખ્યું હોય તો યાદ કરી શકે છે. જેમકે ઘરના ઝરૂખામાં બેઠેલા પુરૂષે દેખ્યું હોય તે ઝરૂખામાં ન બેઠો હોયતો પણ યાદ કરી શકે છે. આ દ્રષ્ટાંત છે. પ્રયોગ આ પ્રમાણે–કોઇ અંશે દેહ ઇંદ્રિયથી જુદો આત્મા છે. તદ ઉપલબ્ધ અર્થના યાદ કરનાર દેવદત્ત માફક ગાથાર્થ– (ઉપર વિગત સમજાવી છે કે જેમ ઝરૂખામાં બેઠેલો કંઇ જુએ પછી ત્યાંથી ઉઠયા પછી પણ યાદ કરી શકે, તેમ ઇંદ્રિયથી કોઇ કંઇ દેખે, સાંભળે, અને પાછળથી કર્મ સંજોગે તે નાશ થાય, તો પણ વસ્તુ યાદ રહે છે. તેથી ઇંદ્રિયથી આત્મા કોઇ અંશે

કે અતિ ઇંદ્રિય હોવાથી, દ્રવ્ય ઇંદ્રિયો તેથી ગ્રહણ કરાતું નથી. (આપણે ઇંદ્રિયો વડે આપણા આત્માને કે બીજાના આત્માને કોઇ પણ રીતે સાક્ષાત દેખતા નથી) વળી અમૂર્ત્ત (અરૂપી) કહેવાનું કારણ એ છે કે તે તરવાર કે શૂળથી છેદાતો ભેદાતો નથી. અને તેથી તે રૂપ વિગેરેથી વિરહત છે. તથા અનાદિ પરિણામ ભાવથી એટલે સ્વભાવથીજ આત્મા અનાદિ અમૂર્ત્ત પરિણામપણે છે. ગાથા અર્થ ॥

छउमत्थाणुवलंभा तहेव सव्वन्नुवयणश्रो चेव ।
लोयाइपसिद्धीश्रो जीवोऽमुत्तो त्ति नायव्वो ॥४१॥ भा.

હવે છદ્મસ્થ, એટલે કેવળજ્ઞાન સિવાયના બીજા કોઇપણ જ્ઞાનથી આત્મા સાક્ષાત્ દેખાતો નથી. તેજ પ્રમાણે સર્વજ્ઞ વચનથીજ એટલે સાચું બોલનારા વીતરાગના વચનથી માનવો. વળી લોક વિગેરેમાં અમૂર્ત્તપણે પ્રસિદ્ધ છે, તેથી આદિ શબ્દથી વેદ સમય લીધો, આ પ્રમાણે અમૂર્ત્ત જીવ જાણવો. બધી જગ્યાએ આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા છે, ॥ ગાઠાર્થ ॥

અમૂર્ત્ત દ્વાર કહ્યું હવે નિત્ય દ્વાર કહે છે.

णिच्चोत्ति दारमहुणा णिच्चो श्रविणासि सासश्रो जीवो ।
भावत्ते सइ जम्माभावाउ नहं व विन्नेश्रो ॥ ४२ ॥ भा. ॥

હવે નિત્યદ્વાર કહે છે, નિત્ય જીવ છે, આ પ્રમાણે કહેતાં પારકાઓથી (બૌદ્ધલોકોથી) સન્તાનવડે નિત્યપણું સ્વીકારવાથી સિદ્ધ સાધ્યતા થાય છે. તે દૂર કરવા કહે છે. જીવ અનિ-

નાશી છે. એટલે ક્ષણુની અપેક્ષાએ પણ નિરન્વય (નાશ ધર્મવાળો) નથી એજ પ્રમાણે પરિમિત કાળ રહેનારો-કેટલાક વાદિ ઇચ્છે છે. તેઓ કલ્પમાત્ર પૃથ્વિ અને ભિક્ષુઓ રહેનારા છે. એ વચનનું ખંડન કરવા કહે છે. જીવ શાશ્વત છે. એટલે સર્વકાળ રહેનારો છે. શામાટે ? ઉત્તર વસ્તુ વિદ્યમાન છે તેથી. તથા જન્મના અભાવથી તેની આકાશની માફક ઉત્પત્તિ નથી. (જીવ નવો ઉત્પન્ન થતો નથી, પણ કર્માનુસારે નવાં નવાં શરીર રૂપ ઘર બદલે છે.) (વસ્તુ વિદ્યમાન એટલે જેમ ગધેડાનું શીંગડુ પદાર્થ નથી. પણ જીવતો ખરો પદાર્થ છે. એ બતાવ્યું.)

હવે બીજા હેતુઓ બતાવે છે.

संसाराश्रो आलोयणाउ, तह पच्चभिन्नभावाओ।
खणभंगविघायत्थं, भणिअं तेलोक्कदंसीहिं ॥४३॥ भा. ॥

સસાર એટલે સંસરણ થવું. તેમા નારકપણે તેજ જીવ નારક ગણાય. અને તિર્યંકપણે તિર્યંક. એમ જીવ નિત્ય છે. તથા હું કરૂં છું. મેં કર્યું. ભવિષ્યમા કરીશ. એ ત્રિકાળ વિષય સબધી જે આલોચન (વિચારણા) છે, તેથી આત્મા નિત્ય છે, તથા પ્રત્યભિજ્ઞા (ઓળખાણ) ના ભાવથી વિદ્વાનથી લઇને મદ બુદ્ધિવાળી સ્ત્રી સુધી દરેકને જાણીતુ છે કે, પહેલા જેને જોયો હોય, તેને પછી મળતા ઓળખી લે છે. તે ઓળખનારો પહેલા અને પછી એકજ હોવાથી નિત્ય છે. તે અભેદગ્રાહી નિત્ય કહેવાય છે. આ બધું કહેવાનુ ફળ કહે છે કે પૂર્વે બૌદ્ધોનો ક્ષણભંગુર મત ખંડન કરેલો, ત આ પ્રમાણે છે. આ

તીર્થકર જેઓ ત્રિલોકદર્શી છે. તેમનો આ કહેલો મત છે. એથી પૂર્વે કહેલું તેજ પરમાર્થ નથી પણ આત્માને નિત્ય સિદ્ધ કરવા સાથે બોધનું ખંડન પણ કર્યું. ॥ ગાથાર્થ ॥

તેજ બતાવે છે.

लोगे वेए समए निच्चो, जीवो विभासओ अम्हं ।
इहरा संसाराई, सव्वंपि न जुज्जए तस्स ॥ ४४ ॥ गा.

"नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि" त्यादि ગીતામાં લખેલું તે વચન છે. એટલે તે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. કે જીવને શસ્ત્રો છેદતા નથી. વિગેરે વચન પ્રમાણ છે. તેથી વેદમાં લખ્યું છે કે, "नएए अक्षयोऽजं" ઇત્યાદિ તે જીવ અક્ષય, અને અજ, છે. એ શ્રુતીનું પ્રમાણ છે. તેથી. તથા સમયમાં "न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष" ઇતિ વચનનું પ્રમાણ છે કે, પુરૂષને પ્રકૃતિ પણ નથી, તેમ વિકૃતિ (વિકાર) પણ નથી. એથી જીવ નિત્ય થયો. તે અપ્રચ્યુત અનુત્પન્ન સ્થિર એક સ્વભાવવાળો છે. આ એકાન્ત નિત્યજ છે. જૈન મત પ્રમાણે તે વચન ન્યાય વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે જો તેમ માનીએ, તો સંસારમાં ચાર ગતિમાં જીવનું ભ્રમણ થાય છે. તેનો ઉચ્છેદ થઈ જાય. તેથી આગળ કહેશે કે, અમારી વિભાષા (વ્યાખ્યા) પ્રમાણે વિકલ્પ વડે એટલે ભજનાથી સ્યાત્ નિત્ય (કોઈ અંશે નિત્ય) વિગેરે રૂપથી એટલે દ્રવ્યાર્થના આદેશથી જીવ નિત્ય છે અને પર્યાય અર્થના આદેશથી જીવ અનિત્ય છે. (દરેક ગતિમાં જીવપણું કાયમ

છે. તે દ્રવ્ય છે અને દરેક ગતિમાં જુદું શરીર મળે, તે પર્યાય કહેવાય છે) એટલે જીવને દ્રવ્યથી નિત્ય અને પર્યાયથી અનિત્ય ન માનીએ, તો સંસાર આલોચના (આ સંસારમાં જીવને ભ્રમણ છે તે વિચાર વિગેરે સર્વજ ન યોજાય, કારણ કે તે આત્માને બીજા સ્વભાવની આપત્તિ વિના એક સ્વભાવ રહેવાથી આ વર્ત્તમાન સંબંધી ભાવ વિના બીજો ભાવ ન થાય,) (અર્થાત્ આત્મા નિત્યાનિત્ય છે.) તેજ પ્રમાણે જીવનું અમૂર્ત્તપણું તથા અન્યત્વપણું છે. તેની વિભાષા પણ સમજવી એટલે તે બંનેમાં પણ મૂર્ત્ત અને અમૂર્ત્ત સમજવાં. કર્મની અપેક્ષાએ મૂર્ત્ત અને શુદ્ધાત્માની અપેક્ષાએ અમૂર્ત્ત છે. અન્યત્વ એટલે મોક્ષમાં ગયા પછી જીવ સર્વથા પુદ્ગલથી જુદો અને સંસારમા છે, ત્યાં સુધી કોઈ અંશે પુદ્ગલથી એકમેકપણે છે. જો આ ન માનીએ તો વ્યવહારનો અભાવ થઈ જાય કારણકે એકાંત અમૂર્ત્ત અથવા એકાત શરીરથી ભિન્ન માનીએ તો અતિપાત (મરણ, હિંસા) વિગેરે અસંભવ થાય. અહીં બહુ કહેવાનું છે, પણ વિસ્તાર થઈ જાય માટે કહેતા નથી. અહીં તો સૂત્રની ગાથાના અક્ષરોનોજ માત્ર અર્થ કરવો છે. ॥ ગાથાર્થ ॥

એ પ્રમાણે અન્યત્વ વિગેરે ત્રણ દ્વારનું વ્યાખ્યાન કરીને અધીકારવાળી ભાષ્યની ગાથાને કહે છે.

कारणअविभागाओ, कारणअविणासओ य जीवस्स
निच्चत्तं विन्नेयं आगासपडाणुमाणाओ ॥४५॥ भा.

કારણનો અવિભાગ એટલે જેમ કપડું બનાવવામાં તંતુ (તાંતણા) કારણ છે, તેમ જીવને ઉત્પન્ન કરનારૂં કારણ નથી, તથા કારણના અભાવે કારણના અવિનાશથી જીવ (આત્મા) નું નિત્યત્વ જાણવું; શા માટે ?

ઉત્તર—આકાશ પટના અનુમાનથી, અહીં અનુમાન શબ્દ દષ્ટાંત વચન છે. અર્થાત્ આકાશ પટના દષ્ટાંતથી સમજવું ત્યાં આ પ્રયોગ કરવો.

નિત્ય આત્મા. (પ્રતિજ્ઞા) સ્વકારણ વિભાગનો અભાવ હોવાથી (હેતુ) આકાશ માફક (દષ્ટાંત) તે પ્રમાણે કારણ વિનાશના અભાવથી આકાશ માફક આત્મા નિત્ય છે. એથી ઉલટો દષ્ટાંત જે નિત્ય છે, તેના કારણો વિભાગ ભાવ છે અથવા કારણના વિનાશનો ભાવ છે. જેમકે કપડું—એ આકાશથી ઉલટું છે, એટલે આકાશમાંથી પ્રદેશ છૂટા ન પડે પણ કપડાં-માંથી તાંતણા જુદા થઇ શકે અને નાશ પણ થઈ શકે, એટલે આ જીવની નિત્યત્વ સિદ્ધિ થઇ, ॥ ગાથાર્થ ॥

ભાષ્ય ગાથામાં કારણ વિભાગ અભાવથી તથા કારણ વિનાશના અભાવથી, એમ બે દ્વાર વર્ણવીને હવે બંધના પ્રત્ય-યના અભાવથી, એનું વ્યાખ્યાન કરવા કહે છે.

हेउप्पभवो बंधो, जम्माणंतरहयस्स नो जुत्तो
तज्जोगविरहओ खलु, चोराइवदाणुमाणाओ ॥४६॥भा.

હેતુ પ્રભવ એટલે હેતુથી ઉત્પન્ન થનાર બંધ છે. પણ તે બંધ જ્ઞાનના આવરણ વિગેરે પુદ્ગલ યોગ લક્ષણવાળો છે. તે

બંધ ઉત્પત્તિ પછી તુર્ત નાશ થાય, તો તેમાં ન ઘટે અને તેના યોગથી વિરહત, એટલે બંધના હેતુઓ જે મિથ્યા દર્શન, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ, એ પાંચ છે, તેના વડે જે સંબંધ છે. તેનાથી અભાવ થાય, તોજ તે ન ઘટે, અહિંઆં ખલુ શબ્દ અવધારણ અર્થમાં છે. ચોર આદિ ઘટના અનુમાનથી, અહીં પણ અનુમાન શબ્દ દષ્ટાંત અર્થમા છે એટલે ચોર આદિ ઘટઆદિ દષ્ટાંતથી, કારણ કે ઉત્પત્તિના પછી વિનાશ થનાર જે ચોર (ચોર) ચોરીની ક્રિયાના અભાવથી બંધાતો નથી અને ઘટ છે, તે પાણી વીગેરેથી સંયોજ્ય છે, તેથી તે નિશ્ચે સ્થાયિ છે. આ પ્રમાણે પ્રયોગ છે. નશ્વણિક આત્મા, (પ્રતિજ્ઞા) બંધની ખાત્રીથી (હેતુ) ચોરનું દષ્ટાંત છે. એજ પ્રમાણે નિત્યત્વ, અમૂર્ત્તત્વ, દેહ અન્યત્વ, યોજના પૂર્વ માફક જાણવી (૪૫ મી ગાથામા આત્માને કોઇ અંશે અનિત્ય બતાવ્યો હતો. અહિંઆ કોઈ અંશે ચોરના દષ્ટાંતથી નિત્ય બતાવ્યો કે તે ચોરી કરનારનેજ સરકારે પકડયો પણ જે ચોરી કરનારો પછી જીવતો ન હોય એવુ માનીએ તો પછી તેને પકડાયજ કેમ ? માટે આત્મા નિત્ય થયો.) ॥ ગાથાર્થ ॥

ભાષ્યની ગાથામા બંધના પ્રત્યયનો અભાવ છે એવું કહ્યું. હવે વિરૂદ્ધ અર્થના અપ્રગટ તથા અવિનાશથી એની વ્યાખ્યા કરે છે.

अविणासी खलु जीवो विगारणुवलंभओ जहागासं ।
उवलब्भंति विगारा कुंभाइविणासिदव्वाणं ॥ ४७ ॥ भा.

અવિનાશી જીવ નિશ્ચે છે અર્થાત્ નિત્ય છે. શા માટે? ઉત્તર–વિકારના અનુપલમ્ભથી ઘટ વિગેરેના વિનાશથી કપાળ વિગેરે માફક વિશેષ ન દેખાવાથી જેમ આકાશ, અર્થાત્ આકાશમાં ભેદ દેખાતો નથી, તેમ આત્મામાં ભેદ દેખાતો નથી, આજ વધારે સમજાવે છે. જેમ ઘડો ભાંગ્યા પછી તેમાં કપાળ (ઠીબ) વિગેરે દેખાય છે, તેમ આત્મામાં ટુકડા દેખાતા નથી. પણ ઘડા વિગેરે વિનાશ દ્રવ્યમાં દેખાય છે એ અહિં અભિપ્રાય છે. નિત્યત્વ, અમૂર્તત્વ, દેહ અન્યત્વની યોજના પૂર્વ માફક કરવી ॥ ગાથાનો અર્થ ॥ ચાલુ સંબંધવાળીજ નિર્યુક્તિની ગાથા કહે છે.

निरामयामयभावा बालकयाणुसरणादुवत्थाणा ।
सुत्ताईहिं अगहणा जाईसरणा थणभिलासा ॥२२६॥ भा०

નિરામય એટલે રોગરહિતને રોગની ઉત્પત્તિમાં આ પ્રમાણે બોલનારા જાણીએ છીએ કે " પહેલાં હું નિરોગી હતો હમણાં હું રોગી છું " અથવા પ્રથમ કોઇ રોગી હોય, તે નિરોગી થતાં બોલે " પ્રથમ હું રોગી હતો અને હવે હું નિરોગી છું. " આવું વાક્ય ક્ષણવિનાશી નિરન્વય ક્ષણવાળા આત્મામાં ઉત્પન્ન ન થાય. જો ક્ષણભંગુર હોય, તો રોગી નિરોગી થાવજ ક્યાંથી? અને એવું બોલાયજ ક્યાંથી? આ પ્રયોગ અર્થ છે. પ્રયોગ આ પ્રમાણે, અવસ્થિત (પ્રથમ) આત્મા છે. (પ્રતિજ્ઞા) અનેક અવસ્થા અનુભવે છે. તેથી (હેતુ), બાલકુમારાદિ અવસ્થા અનુભવનાર દેવદત્ત માફક (આ દૃષ્ટાંત

છે.) નિત્યત્વ હોવાથી અમૂર્ત છે. અને તેથી દેહથી અન્ય છે. એ પ્રમાણે બધે યોજના કરવી, વળી બાળકે કરેલા અનુસ્મરણથી, અહિંઆં કરેલો શબ્દ અનુભવ વચન છે. તેથી એમ જાણવું કે, બાલકે અનુભવેલું પછવાડે યાદ કર્યું છે. અને તેજ પ્રમાણે બાલપણમાં અનુભવેલું.) બુઢ્ઢો બુઢ્ઢાપણામાં યાદ કરતો દેખાય છે. તેથી એમ ન કહેવાય, કે અનુભવે બીજો અને યાદ કરે બીજો જો એમ ન માનીએ, તો જગત વ્યવહાર ઉલટો થાય તેમ આ બુઢ્ઢા માણસનું યાદ કરવું, તે ખોટું છે. એમ પણ નથી. કારણકે બાધા અસિદ્ધ છે. તેમ હેતુ ફળના ભાવનિબન્ધનમા નથી, અન્વય રહિત ક્ષણવિનાશી પક્ષમા તેનીજ અસિદ્ધિ છે. કારણકે ક્ષણવાદીનાં મતમાં હેતુના બીજાજ ક્ષણમાં તેના માનવા પ્રમાણે અભાવની આપત્તિ થશે. અને અસતના સદ્ભાવના વિરોધથી, પ્રયોગ, અર્થ પયોગ આ પ્રમાણે અવસ્થિત આત્મા (પ્રતિજ્ઞા) પૂર્વ અનુભૂત અર્થના સ્મરણથી, તેનાથી અન્ય એ પ્રકારના માણસની માફક જાણવું. ઉપસ્થાનથી એટલે કર્મફળનું ઉપસ્થાન અહિં લેવું જેવું જેણે કર્મ મેળવ્યુ તેનીજ તે પ્રકૃતિ ભોગવે. હવે કરનારો અને ફળ ભોગવનારો તે બન્નેના કાળ જુદા છે, પણ આ બંને કાળ એક અધિકરણવાળા છે. જો તેમ ન માનીએ તો પોતાના કરેલા અનુભવની અસિદ્ધિ થાય. તથા એકનું કરેલું બીજો ભોગવે તે વાત માનવામાં ન આવે, તથા કરેલાનો નાશ, અને ન કરેલાનું સ્વીકારનારનો પ્ર-

સંગ આવે (ચોરી કરનાર ચોર હોય, અને તેને બદલે પકડાય શાહુકાર એવું સિદ્ધ થઇ જાય) સંતાન માનનારા પક્ષમાં પણ કરતા ભોક્તાના સંતાની એ બેનું જુદાપણું એક સરખું છે. કારણકે શક્તિનો ભેદ છે તેનુંજ તે પ્રમાણે અભાવ સ્વીકારવામાં નિત્યત્વની આપત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રયોગ કરો, અવસ્થિત આત્મા છે. પોતાના કરેલા કર્મોનું ફળ વેદતો હોવાથી, ખેડુત વિગેરેનાં દૃષ્ટાંત છે. કાન વિગેરેથી ગ્રહણ ન કરાવાથી એટલે કાન વિગેરે કોઇ પણ ઇન્દ્રિયથી ન જણાવાથી અને કાન વિગેરેથી ન ગ્રહણ કરાવાથી તે અસત્ત્વ ન થાય. (પાંચ ઇન્દ્રિઓથી આત્મા ન જણાય તો તે નથી એમ ન મનાય) કારણ કે અવગ્રહ વિગેરે મતિજ્ઞાનના પોતાના સાક્ષાત્ અનુભવથી આત્મા ઇન્દ્રિથી ન જણાવા છતાં સિદ્ધજ છે. વળી ક્ષણવાદી બૌદ્ધ લોકોએ પણ અતિ ઇન્દ્રિય જ્ઞાનનો સ્વીકાર કરેલો છે, અને જ્ઞાન એ ગુણપણે છે, અને ગુણ, ગુણીના આધારે રહે છે. તેથી પૂર્વનું જ્ઞાનનુંજ ગુણીપણું ન થાય. કારણકે તે પણ ગુણજ છે. તેનો પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે.

નિત્ય આત્મા ગુણીપણે વિદ્યમાન અને અતિ ઇન્દ્રિપણે હોવાથી આકાશ માફક છે. બીજો પ્રયોગ આત્મા નિત્ય છે. જાતીસ્મરણ જ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે. તેથીજ, એટલે એક ભવથી બીજા ભવમાં ગયા પછી પૂર્વભવની વાત યાદ આવે છે. હવે જેણે પૂર્વે અનુભવ્યું નથી. તેને તે બીજા ભવમાં ક્યાંથી યાદ આવે ? અને જો આવે, તો અતિ પ્રસંગનો દોષ

આ વિષય નિર્યુક્તિની ગાથામાં ન કહેલ છતાં પણ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળા ભાષ્યકાર મહારાજે કહ્યું ા ગાથાર્થ ॥

હવે નિર્યુક્તિની ત્રીજી ગાથા કહે છે.

सव्वन्नुवदिट्ठत्ता सकम्मफलभोयणा अमुत्तत्ता ।
जीवस्स सिद्धमेवं निच्चत्तममुत्तमन्नत्तं ॥ २२७ ॥

સર્વજ્ઞ (તીર્થંકર-કેવળી) ભગવંતે કહેવાથી. જીવ નિત્ય છે. અને સર્વજ્ઞ વચન અવિતથ (સત્ય) છે. કારણકે તેઓ રાગ દ્વેષથી રહિત છે. તથા જીવ પોતાના કર્મના ફળોને ભોગવે છે, એટલે જેવા કર્મ કર્યાં હોય તેવાં ભોગવે છે. ઉપરથાનથી એનો ભેદ નથી. એમ જો વાદી કહે તો જૈનાચાર્ય કહે છે કે તેમ નહિં, અમારો અભિપ્રાય તમે જાણ્યો નથી, કારણકે તેમાં તો જેણે કર્યું તેજ કર્તાને કર્મ આવી મળે છે તે એક ભવમા પણ સભવે છે; અને આ જગ્યાએ તો ભવાંતર એટલે પૂર્વે કોઈ ભવમા પણ કર્યું હોય. તો તે આ ભવમાં ભોગવાય, તેની અપેક્ષાએ આ કર્યું છે. એથી દોષ નથી; તથા અમૂર્તપણું એટલે મૂર્તિ રહિતપણું-આ પણ શ્રોત્ર ઇત્યાદિ ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ ન થાય. એ વાક્ય જોડે મળતું છે. પણ એમ વાદી કહે તો કહેવું કે નહિ "સાંભળો" ત્યાં તો કહ્યું કે શ્રોત્ર વિગેરેથી ગ્રહણ ન કરાય, એમ કહ્યું પણ અહીં તેનું સ્વરૂપજ બતાવ્યું છે (કે આત્મા અમૂર્ત્ત છે;) કારણકે જેમ અમૂર્તને ઇંદ્રિયો ગ્રહણ ન કરે, તેમ મૂર્તઅણુને પણ કાન

વિગેરે ઇંદ્રિયો ગ્રહણ કરી શકતી નથી; આ ત્રણે દ્વાર ઉપસં-
હાર કરતા કહે છે, કે જીવનું નિત્યત્વ, અમૂર્તત્વ, તથા અન્યત્વ
એમ ત્રણે દ્વાર સિદ્ધ થયાં; મૂળકારની બે ગાથામાં અન્યત્વ
વિગેરે ત્રણ દ્વાર કહ્યાં, હવે કર્તાદ્વારનો અવસર છે તે કહે છે.

कत्तत्ति दारमहुणा सकम्मफलभोइणो जओ जीवा ।
वाणियकिसीवला इव कविलमयनिसेहणं एयं ॥ ५० ॥भा.

હવે કર્તાદ્વાર છે, તે કહે છે. સ્વકર્મ ફળના ભોગવનારા
જીવો છે. તેથીજ તેઓ કરનારા છે. વાણીઆ તથા ખેડુતોની
પેઠે જાણવું. કારણ કે વાણીઆ તથા ખેડુતો, વિના મહેનતે
કરેલું ભોગવી શકતા નથી એ પ્રયોગ અર્થ છે. કર્તા 'આત્મા
છે (પ્રતિજ્ઞા) કારણ કે તેના કરેલાં કર્મોનાં ફળને તે ભોગવે
છે. ખેડુત વિગેરેનું દૃષ્ટાંત છે; આનું તાત્પર્ય કપિલ મત
એટલે સાંખ્ય મતનું નિરાકરણ (નિષેધ) કર્યો છે. કારણ કે
તેઓ આત્માને અકર્તા માને છે. હવે દેહ વ્યાપિદ્વારનો
અવસર હોવાથી ભાષ્યકાર કહે છે.

वावित्ति दारमहुणा देहव्वावी मओऽभिहाणं च ।
जीवो नउ सव्वगओ देहे लिंगोवलंभाओ ॥ ५१ ॥ भा.

હવે વ્યાપીદ્વાર છે તે કહે છે, એટલે જીવ છે. તેનો સ્વ-
ભાવ શરીર માત્રમાં વ્યાપીને રહેવાનો છે. તેનો મત પ્રગટ
જણાવનાર બોલે છે. એટલે એમ કહ્યું કે જીવ તે સર્વ ઠેકાણે

માનવા પ્રમાણે સર્વગ નથી. તુ શબ્દ અવધારણ અર્થમાં છે તેથી એમ જાણવું કે અણુ વિગેરે માત્ર પણ નથી. શામાટે ? ઉત્તર દેહ તેનું ચિન્હ દેખાય છે. એટલે શરીરમાંજ સુખદુઃખ વિગેરેનો અનુભવ જણાય છે. જેમ જ્યાં અગ્નિ, ત્યાંજ ઉષ્ણતા છે. એટલે અગ્નિનું ચિન્હ ઉષ્ણતા છે. તે અગ્નિને છોડીને બીજે ન હોય પ્રયોગ અર્થ કહ્યો તે આ પ્રમાણે. શરીર જેટલા નિયત ભાગમાં રહેનારો આત્મા છે. (પ્રતિજ્ઞા) કારણકે તેટલી પરિમિત જગ્યામા તેના ચિન્હ દેખાય છે (હેતુ) અગ્નિની ઉષ્ણતાના ગુણ માફક છે. (દૃષ્ટાંત) ॥ ગાથાર્થ ॥ મૂળદ્વારની પ્રથમ ગાથા કહી, હવે બીજી ગાથા કહે છે. તેમાં ગુણી એ પહેલું દ્વાર છે. તેને ભાષ્યકાર કહે છે.

अहुणा गुणित्ति दारं होइ गुणेहिं गुणित्ति विन्नेओ ।
ते भोगजोगउवओगमाइ रूवाइ व घडस्स ॥ ५२ ॥ भा.

હવે ગુણીદ્વાર કહે છે. ગુણોવડે ગુણી છે. તેના વિના એટલે ગુણ વિના ગુણી ન કહેવાય આ વચનવડે ગુણ ગુણીનો ભેદ, અને અભેદ કહ્યો. તે ભોગ, યોગ, ઉપયોગ, વિગેરે ગુણો છે. આદિ શબ્દથી અમૂર્તત્વ વિગેરે લેવા તેનુ દૃષ્ટાંત કહે છે. જેમ ઘટના ગુણોરૂપ વિગેરે છે, તેમ આત્માના ગુણો ભોગ યોગ ઉપયોગ વિગેરે છે. ॥ ગાથાર્થ ॥ ગુણીદ્વારની ગાથામાં કહ્યું. હવે ઉર્ધ્વદ્વારનો અવસર છે. ને ભાષ્યકાર કહે છે.

उड्ढंगइत्ति अहुणा अगुरुलहुत्ता सभावउड्ढगई ।
दिट्ठंतलाउएणं एरंडफलाइएहिं च ॥ ५३ ॥ भा.

હવે ઉર્ધ્વ ગતિ દ્વાર કહે છે. અગુરૂ લઘુપણાના કારણથી અને સ્વભાવથી કર્મથી સર્વથા મુકાએલો ઉચેની ગતીવાળો જીવ છે એમ જાણવું. પ્રશ્ન ત્યારે નીચે કેમ જાય છે? ઉત્તર—જેમ તુંબડું છે, તેનો સ્વભાવ પાણી ઉપર તરવાનો છે. છતાં તેના ઉપર માટીનો ઘણો જાડો લેપ કરીએ તો તે નીચે જાય છે. અને તે લેપ ઓછો થતાં ઉપર આવે છે. તેજ પ્રમાણે આત્મા પણ કર્મલેપથી નીચે જાય છે અને કર્મલેપ ઓછો થતાં તે ઉચો જાય છે અને સર્વથા કર્મ નષ્ટ થતાં—લોકાંતમાં (સિદ્ધિસ્થાનમાં) જાય છે. આ તુંબડા સાથે માટીનું દૃષ્ટાંત કહ્યું. હવે એરંડાના ફળનું દૃષ્ટાંત કહે છે. આ દૃષ્ટાંતનું બાહુલ્યપણું છે તે બતાવે છે. જેમ એરંડાનું ફળ બંધન છુટતાં એટલે એરંડાની મંજરી ફાટતાં ફળ ઉચે ઉડે છે, તેમ જીવ પણ કર્મબંધન છુટતાં ઉંચે જાય છે. અહીં આદિ શબ્દથી અગ્નિ વિગેરે પણ લેવા એટલે જેમ અગ્નિજ્વાળા ઉંચે જાય છે, તેમ જાણવું. ॥ ગાથાર્થ ॥ મૂળદ્વારની બીજી ગાથામાં ઉર્ધ્વ ગતિદ્વાર કહ્યું. હવે નિર્મયદ્વાર કહે છે.

अमयोय होइ जीवो कारणविरहा जहेव आगासं ।
समयं च होअनिच्चं मिम्मय घडतं तुमाईयं ॥ ५४ ॥ भा०"

જીવ છે ને અમય છે એટલે બીજી વસ્તુનો બનેલો નથી. ના. મટે?

ઉત્તર—તેનુ કોઈ કારણ નથી જેમ આકાશનું કારણ

નથી. તે પ્રમાણે જીવ છે. અને સમય વસ્તુ અનિત્ય થાય છે. તે બતાવે છે. જેમકે માટીનો બનેલો ઘડો તથા તંતુનો બનાવેલો પટ (વસ્ત્ર) વિગેરે છે, પણ આત્મા ઘટપટ જેવો નથી તેથી તે અનિત્ય નથી એમ બતાવ્યું.

પ્રશ્ન—આ દ્વારમાં અમય જીવ છે પણ માટીના બનાવેલા ઘટ માફક નહિ. એવું પૂર્વે કહેલું છતાં અહીં ફરી શા માટે કહ્યું?

ઉત્તર દ્વારના અનુગ્રહ માટે કહ્યું. કારણકે ઘણીવાર સાંભળવાથી શિષ્ય વિના દુઃખે સમજે છે, તે શિષ્ય ઉપર અનુગ્રહ થયો અથવા ભાષ્યકારનો અભિપ્રાય અતી ગંભીર હોવાથી આ સિવાય બીજું અમે સમજ્યા નથી. બીજા આચાર્ય આ પ્રમાણે કહે છે કે, આ ગાથા બીજાનીજ કહેલી છે. ॥ગાથાર્થ॥

નિર્ભયદ્વાર કહ્યું. હવે સાફલ્યદ્વારનો અવસર છે, તે ભાષ્યકાર કહે છે.

साफल्लदारमहुणा निचानिचपरिणामिजीवम्मि ।
होइ तयं कम्माणं इहरेगसभावओऽजुत्तं ॥५४॥ भा०॥

હવે સાફલ્યદ્વાર કહે છે નિત્ય અનિત્યજ પરિણામમાં જીવ છે એમ જાણવુ, તે બીજા કાળમાં ફળ આપનારૂ લક્ષણ તે સાફલ્ય છે, કોને?

ઉત્તર—કુશળ અને અકુશળ કર્મોનું કાળ ભેદવડે કર્તા

અને ભોક્તાના પરિણામ ભેદ છતાં આત્માને તે બંન્નેની ઉત્પત્તિ થાય છે, એટલે કર્મોનું ફળ કાળાંતરે જીવને મળે છે, બીજી રીતે માનીએ અને તેમ ન માનીએ તો આત્માનો એક સ્વભાવ થાય. તેના કારણથી કર્મોનું ફળ ભોગવવું તે અયુક્ત થાય એનો સાર આ છે. જો નિત્ય આત્મા હોય અને તેનો સ્વભાવ કર્ત્તાનોજ હોય, તો એને ફળનો ભોગ કયાંથી હોય ? અને ભોગવવાના સ્વભાવમાં અકર્ત્તાપણું છે. જે ક્ષણીકવાદી છે તેને કાળદ્વય એટલે પહેલાં અને પછી કાળ એ બેના અભાવથી કરતાપણું અને ભોગવતાપણું જીવને ન ઘટે પણ જૈન મત પ્રમાણે બંને માનતાં પ્રથમ કર્ત્તા અને પછી ભોક્તા, તો કર્મનું સાફલ્ય થાય છે. ॥ ગાથાર્થ ॥

બીજા મૂળ દ્વારની ગાથામાં સાફલ્યદ્વાર કહ્યું. હવે પરિણામદ્વાર કહે છે.

जीवस्स उ परिमाणं वित्थरओ जाव लोगमेत्तं तु ।
ओगाहणा य सुहुमा तस्स पएसा असंखेज्जा ॥५६॥भा०॥

જીવનું પરિમાણ વિસ્તારથી લઈએ, તો લોક પ્રમાણ છે. અને તે જ્યારે કેવળી ભગવાન કેવળી સમુદ્ઘાત કરે છે, ત્યારે ચોથા સમયમાં હોય છે. તે વખતે અવગાહના બારીક બની આકાશના એક એક પ્રદેશે આત્મપ્રદેશ ફેલાય છે તેથી જીવના પ્રદેશ અસંખ્યાત છે તે લોક આકાશના પ્રદેશ બરાબર એક જીવના પ્રદેશ છે. ॥ ગાથાર્થ ॥

અનેક જીવોની ગણનાના પરિમાણને કહે છે.

पत्थेण व कुलएण व जह कोइ मिणेज सव्वधन्नाइं ।
एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा अणंताउ ॥१२७॥ मा०॥

પ્રસ્થ (એક જાતનું માપ) વડે અથવા ચાર કુડ અથવા કુડ એટલે ચાર સેતિકાના માપાવડે કોઇ માપનારો વ્રીહી વગેરે અનાજ માપે એ પ્રમાણે માપતા અસત્ ભાવ સ્થાપના વડે, અનંતાલોક થાય, તે પ્રમાણે એક એક જીવને જુદો મુકીએ, તો અનંતાલોક થાય.

પ્રશ્ન—ત્યારે એક લોકમા એટલા બધા જીવ કેમ માયા?

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ અવગાહના વડે, જેથી એક ત્યાં અનંતા જીવો રહ્યા છે, પણ આ ગાથામાં તો એક એક જીવની જુદી અવગાહના વડે ચિંતવણા કરી તેથી દોષ નથી, આપણે દેખીએ છીએ કે બાદર દ્રવ્યમા પણ દીવાની પ્રભાના પરમાણું વિગેરે તેવા પરિમાણને પામી ઘણાઓનું એકત્ર રહેવું થાય છે. ॥ ગાથાર્થ ॥

પરિમાણદ્વાર કહ્યું અને તેના કહેવાથી મૂળ દ્વારની બીજી ગાથા તથા જીવપદ કહ્યુ. હવે નિકાયપદ કહે છે.

णामं ठवणसरीरे गई णिकायत्थिकाय दविए य ।
माउगपज्जवसंगहभारे तह भावकाए य ॥ २२८ ॥

નામ, સ્થાપના, સુગમ છે. શરીર કાય તે શરીરજ છે.

તેના પ્રાયોગ્ય અણુનો સમુદાય રૂપ પણ છે, ગતિકાય એટલે જે બીજા ભવની ગતિમાં જાય છે, તે તૈજસ, કાર્મણ, લક્ષણરૂપ છે. નિકાય કાય તે છ જીવ નિકાય છે, અસ્તિકાય તે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છે.

દ્રવ્યકાય તે ત્રણ વિગેરે ઘટનો સમુદાય છે. માતૃકાકાય તે ત્રણ વિગેરે માતૃક અક્ષર છે, પર્યાયકાય બે પ્રકારે છે. જીવ અને અજીવ, ભેદ વડે છે. જીવ પર્યાયકાય તે રૂપાદિ સમુદાય છે, સંગ્રહકાય તે સંગ્રહ એક શબ્દ વાચ્ય ત્રિકટુક વિગેરે માફક છે. ભારકાય-ને કાપોતી છે એને માટે પૂર્વાચાર્ય કહે છે કે—

' एगो काओ दुहा जाओ, एगो चिट्ठइ एगो मारिओ ।
जीवंतो मएण मारिओ, तल्लव माणव केण हेउणा ? ॥

એક કાય તેના બે ભાગ થયા. એક જીવે છે, બીજો મરી ગયો. તેમાં મરેલાએ જીવતાને માર્યો. તેથી હે માનવ! તું બોલ, એ કયા હેતુએ માર્યો? તેની કથા કહે છે. એક કાપોતિક (કાવડીઓ) તળાવમાંથી બે બાજુ ઘડા મુકીને તળાવમાંથી કાવડથી પાણી ભરે છે. તેથી એક અપ્કાય બે ઘડાના વચમાં બે ભાગ કરીને જાય છે. તે વખતે કાવડીઓ જતા રસ્તામાં ઠોકર ખાતાં એક ઘડો ભાંગ્યો. તેની અંદર અપ્કાય મરી ગયો અને બીજા ઘડામાં જીવે છે. તેના અભાવમાં તે પણ ભાંગ્યો. તેથી લોકમાં એમ કહેવાયું કે, મરેલાના મરેલાએ બીજાને માર્યો અથવા એક ઘડો [illegible] ભર્યા છે. તેના બે

ત્યાં સુધી સૂત્ર અનુગમમાં અસ્ખલિત આદિ ગુણયુક્ત સૂત્ર બોલવું, ત્યાં સુધી છે તે આ પ્રમાણે છે.

સૂત્ર ૧.

सुयं मे आउसंतेण भगवया एवमक्खायं-इह खलु छज्जीवणिया नामज्झयणं, समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता सेयं मे अहिज्जिउं अज्झयणं धम्मपण्णत्ती। कयरा खलु सा छज्जीवणियाना-मज्झयणं समणेणं भयवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता सेयं मे अहिज्जिउं अज्झयणं धम्म-पन्नत्ती?। इमा खलुसा छज्जीवणीयानामज्झयणं समणेणं भयवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता सेयं मे अहिज्जिउं अज्झयणं धम्मपन्नत्ती ॥ तंजहा—पुढ-विकाइया आउकाइया तेउकाइया वाउकाइया, वणस्सइ-काइया तसकाइया । पुढवी चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्य सत्यपरिणएणं, आऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्य सत्यपरिणएणं, तेउ चित्त-मंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्य सत्यपरिणएणं वाऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्य सत्यपरिणएणं, वणस्सइ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्य सत्थपरिणएणं, तंजहाअग्गबीया मूल-

" ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः ।
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षएणां भग इतीङ्गना ॥ "

" સમગ્ર ઐશ્વર્ય, રૂપ, યશ, લક્ષ્મિ, ધર્મ, અને પ્રયત્ન, એ છ શબ્દોના અર્થમાં ભગ શબ્દ વપરાય છે. ॥ ૧ ॥ "

તે જેને હોય, તે ભગવાન; તે ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ આ પ્રકારે વચન કહ્યું છે. પ્રથમ તેમણે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. તે કેવળજ્ઞાનવડે જાણીને કહ્યું શું કહ્યું ?

ઉત્તર, અહીં ખલુ " છ જીવનિકાય " નામનું અધ્યયન, છે ક્રિયાપદ ઉપરથી લેવું, " અહીં " એટલે આ લોકમાં અથવા પ્રવચનમાં, ખલુ એટલે અન્ય તીર્થંકરે કહેલા પ્રવચનમાં, છ જીવનિકાય શબ્દનો અર્થ દરેક જગ્યાએ સમાન છે, નામ તથા અધ્યયન પૂર્વ માફક જાણવાં, " ઇહ " શબ્દથી જાણવું કે, "મેં સાંભળ્યું, " એથી આત્માના વિચાર જણાવવા વડે એકાંત ક્ષણ ભંગ દૂર કરવા કહે છે. તે ક્ષણભંગમાં આ પ્રમાણે અર્થની ઉપપત્તિન થાય; કહ્યું છે કે—

एगंतखणियपक्खे, गहणं चिय सव्वहा ण थत्थाणं ।
अणुसरणसासणाइं कुत्रो उ तेलोगसिद्धाइं ? ॥ १ ॥

એકાંત ક્ષણિક પક્ષમાં સર્વથા અર્થોનું ગ્રહણજ નથી; વળી ત્રણ લોકમાં સિદ્ધ એવં અનુસ્મરણ (યાદગીરી) તથા શાસન ક્યાંથી હોય ? ॥ ૧ ॥ હે ! આયુષ્મન ! એટલે ઉત્તમ ગુણથી બનેલ આમંત્રણના વચન વડે ગુણવાળા શિષ્યને આગ-

ખોટા ઉપદેશવડે અતિશય ઠગવાળા પાપમાં પડે છે, તેનાથી બીજું મોટું પાપ કયું છે ?

અથવા સૂત્રના એક ભાગને બીજી રીતે સમજાવે છે. " आउसंतेणं " ति આ શિષ્યને બદલે ભગવાનનું વિશેષણ લઈએ, તો આયુષ્યવાળા ભગવાને અર્થાત્ ચીરંજીવ એ મંગળકારક વચન છે. અથવા જીવતા ભગવાને સાક્ષાત્ ગણધરોને કહ્યું. આ વચન વડે ગણધરો દ્વારા પરંપરાગમ થયું. અને જીવન વિમુકત અનાદિ શુદ્ધ બોલનારાનો અમોહ કહ્યો. કારણકે દેહ વિગેરે વિના તેવા બોલવાના પ્રયત્નનો અભાવ થાય. (આથી એમ જણાવ્યું દેહધારક આત્મા જિનેશ્વરદેવે વિશુદ્ધ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી સાકાર અવસ્થામાંજ ઉપદેશ કર્યો કહ્યું છે કે,

वयणं न कायजोगाभावे ण य सो अणादिसुद्धस्स ।
गहणंमि य णो हेऊ, सत्थं अत्तागमो कह णु ॥ १ ॥

કાયયોગના અભાવમાં વચન ન હોય, તથા અનાદિ શુદ્ધને કાયયોગ ક્યાથી હોય ? અને ગ્રહણમાં હેતુ નથી. અને શાસ્ત્ર તે આપ્તનું આગમ છે. તેમાં કેવી રીતે હેતુ હોય ? ॥ અથવા માગધી આવસંતેણં ॥ ત્તિ એટલે ગુરૂના મૂળમાં વસતા એવા મેં આ સાંભળ્યું. અર્થાત્ એમ સૂચવ્યું કે શિષ્યે ગુરૂના ચરણ સેવીને સદા રહેવું, ભણવું, કારણ કે તેથીજ જ્ઞાનાદિ (ઉત્તમ ગુણોની) વૃદ્ધિ થાય છે.

મહાનવીર તે મહાવીર. અને તેમનું ગોત્ર કાશ્યપ, તેમણે કહ્યું. પ્રવેદિત. એટલે કોઈ પાસે તેમણે થોડું ઘણું ક્યાંય સાંભળીને કહ્યું, તેમ નહીં, પણ સ્વયં પોતે કેવળજ્ઞાને પ્રકર્ષથી જોયું. (જાણ્યું) તથા સુ, આખ્યાત. એટલે સુર અસુર મનુષ્યની પર્ષદામાં સારી રીતે વર્ણન કર્યું. અને જેમ કહ્યું, તેમજ સારી રીતે સૂક્ષ્મ પરિહારના આસેવનવડે પ્રકર્ષથી સેવ્યું. અહીં ધાતુના અનેક અર્થ હોવાથી "જ્ઞપ્ ધાતુનો અર્થ આસેવના કર્યો, હવે આ છ જીવ નિકાય રક્ષારૂપ અધ્યયન ને ભણતાં મારૂં કલ્યાણ છે. એમાં મમ શબ્દ આત્માનો નિર્દેશ છે અથવા બીજા આચાર્યો કહે છે કે " અથવા શાસ્ત્ર રીતિએ છંદની રીતિ હોવાથી સામાન્યમાં મમ શબ્દ આત્માનો નિર્દેશ છે. તેથી તે ભણતાં આત્માનું કલ્યાણ છે. ભણવું, સાંભળવું, અને ભાવવું એ એકજ અર્થમાં છે, શા માટે? ઉત્તર, અધ્યયન ધર્મ પ્રજ્ઞપ્તિ નિમિત્ત કારણ હેતુઓમાં સર્વે વિભક્તિઓનું પ્રાયેદર્શન છે, એ વચન છે તેથી, હેતુમાં પ્રથમા વિભક્તિ છે. અધ્યયનપણાથી એટલે આત્માને અંદર લાવવો તે ચિત્તની વિશુદ્ધિ મેળવવાથી થાય છે. એજ કેવી રીતે થાય? તે કહે છે. ધર્મ પ્રજ્ઞપ્તિ એટલે ધર્મનું જણાવવું તે. ધર્મને જણાવવાના કારણથી ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે અને વિશુદ્ધિ થવાથી ભણવું, તે આત્માને શ્રેય છે. બીજા આચાર્ય કહે છે કે, અધ્યયન ધર્મ પ્રજ્ઞપ્તિ, એટલે પૂર્વે બતાવેલું—અધ્યયન તેને ઉપાદેયપણું બતાવવા આ અનુવાદ માત્ર છે. શિષ્ય પૂછે છે. કયું?

પાંચમો કહ્યો અને પછી વનસ્પતિને ત્રસ જીવોનું ઉપગ્રાહકપણું છે. તેથી ત્રસકાય કહ્યો. હવે વિપ્રતિપત્તિ દૂર કરવા કહે છે. પૃથ્વી હવે જે લક્ષણ બતાવશે, તે લક્ષણવાળી સજીવ જાણવી. અથવા પાઠાંતરમાં ચિત્તમત્ત શબ્દ છે. તેનો અર્થ અહીંઆ સ્તોકવાચી છે જેમકે સરસવના ત્રીજા ભાગ માત્ર છે. એટલે થોડું જ્ઞાન તેને છે. કારણકે તેને પ્રબળ, મોહના, ઉદયથી બધાથી થોડું ચૈતન્ય એકેન્દ્રિય જીવોને છે. તેથી કંઈક વધારે બે ઇન્દ્રિય વિગેરેને છે, આ સર્વજ્ઞે કહેલ છે કે, તેમાં અનેક જીવ છે. પણ એક જીવવાળી પૃથ્વી નથી, વૈદિક મતવાળા એવું માને છે કે, પૃથ્વી દેવતા તેમના વચન પ્રમાણે એક જીવ છે. પણ જૈનો પૃથ્વીમાં અનેક જીવો માને છે. વળી અનેક જીવ હોય પણ તે કેટલાક મતવાળા એક જીવની અપેક્ષાએ રહેલા માને છે. તેઓ કહે છે કે—

एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः ।
एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥

એકજ ભૂતાત્મા છે, તે જુદા જુદા ભૂતમાં રહેલો છે. તે એકલો છતાં જેમ પાણીમાં ચન્દ્રમા જુદો જુદો દેખાય છે, તેમ તે આત્મા જુદો જુદો દેખાય છે. તેથી કહે છે કે, દરેક જીવ જુદા જુદા છે. એટલે પૂર્વકાળમાં પોતાનું એક એક શરીર ધારણ કરીને તે જીવો રહેલા છે, એમ સમજવું અને અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી તેની અવગાહના છે. અહીં વાદી પુછે છે કે એ પૃથ્વી પોતે અનેક જીવોના પિંડ રૂપે ?

किंची सकायसत्थं किंची परकाय तदुभयं किंचि ।
एयं तु दव्वसत्थं भावे अस्संजमो सत्थं ॥२३१॥

કાંઈક સ્વકાય શસ્ત્ર છે. જેમકે કાળી માટીને લીલી માટીનું શસ્ત્ર છે એ પ્રમાણે ગંધ રસ સ્પર્શના ભેદમાં પણ શસ્ત્ર યોજના કરવી (સ્પર્શ જુદા જુદા હોય તો એક બીજાને હણે વિગેરે) તથા કંઈક પરકાય શસ્ત્ર છે. જેમકે પૃથ્વી છે તે પાણી અગ્નિ વિગેરેનું શસ્ત્ર છે અથવા પાણી અગ્નિ વિગેરે પૃથ્વીના શસ્ત્ર છે અને કંઈક બંને મળીને શસ્ત્ર થાય છે. જેમકે કાળી માટી પાણીના સ્પર્શ રસ ગંધ વિગેરેથી ધોળી માટીનું શસ્ત્ર છે. જેમ કાળી માટીથી મેલું પાણી થાય છે તે વખતે આ કાળી માટી પાણી તથા ધોળી માટીનું શસ્ત્ર થાય છે તે દ્રવ્ય શસ્ત્ર જાણવું ગાથામાં તુ શબ્દ છે તે અનેક પ્રકારના વિશેષ અર્થ બતાવે છે. એટલે અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્ર જાણવાં અને ભાવદ્વારમા અસંયમ તે ચરણનું શસ્ત્ર છે ॥ ગાથાર્થ ॥

એ પ્રમાણે પરિણત પૃથ્વીમાં ઉચ્ચારાદિ કરવાથી જીવની હિંસા નથી. તેથી અહિંસાપણાનો સાધુધર્મનો સંભવ થાય છે આ પ્રમાણે આગમનું તે પ્રમાણ છે અને અહીં અનુમાન પણ છે. જેમકે જીવ સહિતપરવાળાં લવણ પત્થર વિગેરે પૃથ્વીથી બનેલા છે. (પ્રતિજ્ઞા સમાન જાતિવાળા અંકુરાની ઉત્પત્તિના જોવાથી (હેતુ) તથા તેમાં દેવદત્તના માંસના

ઉત્પત્તિમાં વૃદ્ધિ છે. સર્વ છાલ ઉતારી લેવાથી ગળિત આદિક મરણ પામે છે.

હવે વનસ્પતિ જીવોના વિશેષ ભાગ બતાવવા કહે છે.

તે જાણે એટલે, તે આ પ્રમાણે. અગ્રબીજવાળા વિગેરે આ ઉપન્યાસ કર્યો છે. અગ્ર (મોખરે) બીજ હોય છે, તેવાં કોરંટ વિગેરે જાણવાં, તથા મૂળ તેજ બીજ હોય છે તેવાં ઉત્પલ (કમળ) નાં કંદ વિગેરે છે પર્વ તેજ બીજ હોય છે તે પર્વ બીજવાળા શેરડી વિગેરે છે. તથા સ્કંધ પોતે બીજ હોય છે તે સ્કંધ બીજવાળા સલ્લકી વિગેરે છે. તથા બીજ વાવવાથી ઉગે તે બીજ રૂહા, જેમ શાળ વિગેરે છે. સંમૂર્છિ- [illegible]

[illegible]

[illegible]

ઉત્તર—જીવ તેમાં આવીને ઉગે છે તેજ પૂર્વનો બીજ જીવ છે. જેણે બીજ એવું નામ તથા ગોત્ર એવાં બે કર્મ ભોગવીને મૂળ વિગેરે નામ ગોત્ર બાંધીને અથવા બીજો કોઇ પૃથ્વી કાયાદિક જીવ એજ પ્રમાણે છે અને મૂળમાં જે જીવ છે તેજ મૂળપણે પરિણમે છે તે પણ પાંદડામાં પ્રથમપણે એટલે તે પહેલા પાંદડા તરીકે પરિણમે છે તેથી કરીને એક જીવ મૂળનો તથા પહેલા પાંદડાનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન—જો એ પ્રમાણે હોય તો શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે

“सव्वोऽवि किसलयो खलु उग्गममाणो अणंतओ भणिओ”.

સર્વ કિસલય ઉગતાં અનંતકાય કહ્યાં છે. તે વિરૂદ્ધ કેમ નહિ થાય ?

ઉત્તર—અહિંઆ બીજ જીવ પોતે કે અન્ય કોઇ જીવ બીજના મૂળપણે ઉત્પન્ન થઇને તેની ઉચ્છૂન અવસ્થા કરે છે, ત્યારપછી કિસલય અવસ્થા કરે તે સમયે નિયમથી અનંત જીવો ઉત્પન્ન કરે છે. ફરીથી તેમ. સ્થિતિ ક્ષય થવાથી અથવા જીવો પરિણત થતા પછી. આ એકેકો મૂળ જીવ અનંત જીવોના શરીરને પોતાના શરીરપણે કરીને મોટો થાય છે કે જે પ્રથમ પત્ર કહાય છે તેમાં વિરોધ નથી. બીજા આચાર્ય કહે છે કે અહિંઆ પહેલું પદ્ય જે બીજનું ઉચ્છૂન અવસ્થા નિયમ બતાવવા માટે છે અને તે ન કિસલય વિગેરે બધું મૂળ જીવે પરિણમે એમ કહેવું અવશ્ય નહિ એવું જણાવ્યું. તેથી પૂર્વે કહેલું સર્વ પણ સૂત્ર વિરૂદ્ધ નથી કારણકે મૂળ પત્રના

સૂત્રમાં સ્પર્શ કરનારૂં જે કહેલું લક્ષણ પૃથ્વીકાય વિગેરેમાં છે તે યથાક્રમે અનુયોગધર આચાર્ય બોલે ન કેવળ સૂત્ર સ્પર્શજ લક્ષણ કહે પણ અધ્યયનના અર્થોને પૂર્વે કહેલા પાંચ છજીવનું અભિગમ વિગેરેને પ્રકરણ, પદ, વ્યંજન અને વિશુદ્ધ એવા અર્થોને બોલે તે સૂત્રજ જીવોનું અભિગમ (સમજ) દરેક કાયમાં છે. એના વડે પાંચ સંખ્યાનું ગ્રહણ કર્યું, નહિ તો બીજી રીતે અહિંઆ છ અધિકાર છે જેમાં અર્થોને કરાય તે પ્રકરણમ્ અનેક અર્થના અધિકારવાળું કાય પ્રકરણ વિગેરે છે. વિભક્તી લાગી હોય તે પદ કહેવાય અનેક વિગેરે વ્યંજન કહેવાય એ વ્યંજનવડે વિશુદ્ધ બોલે ॥ગાથાર્થ॥

હવે ત્રસનો અધિકાર કહે છે. ગાથામા મે શબ્દ અથ શબ્દના અર્થમાં છે અને તે પણ ઉપન્યાસના વાસ્તે છે. અથ શબ્દ પ્રક્રિયા, પ્રશ્ન, અનંતર, મંગલ, ઉપન્યાસ, પ્રતિવચનના સમુચ્ચયોમાં વપરાય છે હવે જે બાળકો વિગેરેને પણ પ્રસિદ્ધ છે એવા અનેકબે ઇન્દ્રિય વિગેરે ભેદવડે એકએક જાતીમાં ઘણા ત્રસ જીવો છે. ત્રસ એટલે ત્રાસ પામે તે, અને પ્રાણ એટલે ઉચ્છ્વાસ વિગેરે છે. એ જેમને હોય તે પ્રાણી કહેવાય તે આ પ્રમાણે અંડજ વિગેરે આ નિશ્ચયે છઠ્ઠો જીવનિકાય છે તે ત્રસકાય છે. આ યોગ છે. જે ઈંડું તેનાથી ઉત્પન્ન થાય તે અંડજ કહેવાય છે તે પક્ષી ગીરોલી વિગેરે છે અને પોતે પોતાથી ઉત્પન્ન થાય તે પોતજ કહેવાય (પાણિનિના ૩-૨-૧૦૧) સૂત્ર પ્રમાણે ડ પ્રત્યય જનમ આપવાના અર્થમાં છે તે હાથી, વલ્ગુલી ચર્મ જલોકા વિગેરે છે જરાયુનાથી વિંટાયેલા જે જન્મે છે તે જર

આમ કહેલું છે. જેઓ જાણે છે કે અમે જેમ આવીએ છીએ પાછા જઇએ છીએ તેજ ત્રસ જીવ છે. પણ જે એવું નથી જાણતા જેમકે વૃત્તિ (વાડ) ને વીંટાઈને વેલ વિગેરે ચડે છે તે ગોળાકાર ફરવા છતાં તે ત્રસ જીવો ગણાતા નથી. પ્રશ્ન. આ પ્રમાણે એ ઇન્દ્રિઓનું પણ અત્રસપણું સિદ્ધ થશે. કારણ કે તેઓને અભિક્રમણ તથા પ્રતિક્રમણ હોવા છતાં એવું જ્ઞાન નથી. આચાર્યનો ઉત્તર—એમ નથી, તેમને હેતુ સંજ્ઞાથી સમજણ છે તેઓનું બુદ્ધિ પૂર્વકની માફક છાયાથી તડકામાં અને તડકાથી છાયામાં જવું આવવું થાય છે, પણ વેલડીઓને તેવું ગમન આગમન સમજ પૂર્વક નથી (કે હું ગરમી લેવા તડકામાં જાઉં અને છાયો લેવા છાયામાં જાઉં) વેલડીનું જવું આવવું ફક્ત ઓધસંજ્ઞા વડે છેજ, આમ થોડામાં બસ છે.

હવે ત્રસ જીવોના ભેદ કહે છે.

જે કીડા એટલે કૃમિઓ આ શબ્દથી તેની જાતીના બધા બેઇન્દ્રિય જીવો લેવા તે શંખ વિગેરે જાણવા તથા પતંગ એટલે શલભ તે ચાર ઇન્દ્રિય છે. તેની જાતીના ભમરા વિગેરે જાણવા તથા જે કુન્થવા (ઝરા) કીડીઓ આનાથી ત્રણ ઇન્દ્રિવાળા જીવો લેવા તેથી એમ જાણવું કે બધા બે ઇન્દ્રિય તે કૃમિ વિગેરે તથા સર્વે ત્રણ ઇન્દ્રિય તે કુન્થવા (ઝરા) વિગેરે અને બધા ચાર ઇન્દ્રિય તે પતંગ વિગેરે જાણવા.

પ્રશ્ન—જે કીડા પતંગ વિગેરે પહેલાં કહી ગયા તે શા માટે ?

પ્રયોગ આ પ્રમાણે છે.

વિદ્યમાનનું કરેલું આ શરીર છે. કારણકે ઘડાની માફક શરૂઆતથી પ્રતિનિયત આકારવાળું છે તેથી.

પ્રશ્ન—અહિં ત્રસકાયનું નિગમન કર્યા સિવાય, અસ્થાનમાં બધા જીવો પરમ ધર્માણુ એ પછી કહેવાનું સૂત્ર અહિં શામાટે કર્યું ?

ઉત્તર—નિગમનસૂત્રનું વ્યવધાનવાળું બીજા અર્થથી વ્યવધાનનું બતાવવાપણું છે, તેથી કર્યું. જેમકે ત્રસકાયનો નિગમનસૂત્રનો છેડો, જીવોનું ઓળખાણ છે અને તેના અંતરે અજીવોના ઓળખાણનો અધિકાર છે, તેના અર્થને કહીને ચારિત્રધર્મ કહેલો, તે પ્રમાણે વૃદ્ધ (મહાન પૂર્વાચાર્ય) ની વ્યાખ્યા છે.

एसो खलु छट्ठो जीवनिकाओ तसकाउत्ति पवुच्चइ, एस ते जीवाभिगमो भणिओ, इयाणिं अजीवाभिगमो भण्णइ-अजीवा दुविहा, तंजहा-पुग्गला य नोपोग्गला य, पोग्गला छव्विहा, तंजहा-सुहुमसुहुमा सुहुमा सुहुमबायरा बायरसुहुमा बायरा बायरबायरा। सुहुमसुहुमा परमाणुपोग्गला, सुहुमा दुपएसियाओ आढत्तो जाव सुहुमपरिणओ अणंतपएसिओ खंधो, सुहुमबायरा गंधपोग्गला, बायरसुहुमा वाउकायसरीरा, बादरा आउकायसरीरा उस्सादीणं, बायरबायरा तेउवणस्सइपुढविसरीराणि। अहवा चउव्विहा पोग्गला, तंजहा-खंधा खंधदेसा खंध

બાદર સૂક્ષ્મમાં વાયુકાયના શરીર લેવાં. બાદરમાં એમ વિગેરે પાણીનાં શરીર લેવાં અને બાદર બાદરમાં અગ્નિ, વનસ્પતિ, પૃથ્વી તથા ત્રસનાં શરીર લેવાં. અથવા ચાર પ્રકારના પુદ્ગલો છે. (૧) સ્કન્ધ (૨) સ્કન્ધનો (૩) દેશ, સ્કન્ધના પ્રદેશ (૪) પરમાણુ પુદ્ગલ. આ પુદ્ગલ અસ્તિકાય સમજવાને કહ્યો. હવેનોપુદ્ગલાસ્તિકાય ત્રણ પ્રકારના છે તે બતાવે છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, તથા આકાશાસ્તિકાય, તેમા ધર્માસ્તિકાય જીવાદિને ગતિ આપવાના લક્ષણવાળો કહ્યો, તથા અધર્માસ્તિકાય, ગતિ અટકાવવા કહ્યો. તથા આકાશાસ્તિકાય, અવગહ લક્ષણવાળો છે. આ બધાના સંગ્રહને માટે ઉપર ચાર ગાથાઓ બતાવી છે.

इच्चेसिं छण्हं जीवनिकायाणं नेव सयं दंडं समारंभिज्जा नेवन्नेहिं दंडं समारंभाविज्जा दंडं समारंभंतेऽवि अन्ने न समणुजाणामि जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि तस्सभंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । (सूत्र० २)

જીવ અભિગમ (સ્વરૂપ) બતાવ્યો. હવે ચારિત્રધર્મ બતાવે છે. તેમાં કહેલા સંબંધવાળું એ સૂત્ર છે. વિગેરે, બધા

(જીવો) ને દંડ (દુઃખ) દેવાથી હું નિવર્ત્તું છું. આથી નિવૃત્તિ થાય. અને તેથી પાપની અનુમતિથી વિરમણ (પાછું હટવું) થાય. તથા નિંદામિ. ગર્હામિ; આ બે શબ્દોથી જાણવું કે, પોતાના આત્માની સાક્ષીથી પોતાના પાપોની નિંદા થાય, અને પર (ગુરૂ)ની સાક્ષીથી ગર્હા થાય, ગર્હા એટલે જુગુપ્સા (પાપથી મોં વાંકુ કરી તિરસ્કાર બતાવવાનો) છે " આત્માને " અતીત પૂર્વે દંડ કરનારાને નિંદવા યોગ્ય જાણી વિવિધ અર્થવાળા અથવા વિશેષ અર્થવાળા વિ શબ્દ, તથા ઉત્ અતિશે અર્થવાળા શબ્દવડે. સૃજામિ એટલે છોડું છું. (અર્થાત્ મારાં પાપોથી હું સર્વથા છુટું છું.)

વાદીનો પ્રશ્ન—જે આ પ્રમાણે પૂર્વના પાપોના દંડનું પ્રતિક્રમણ માત્ર આ સૂત્રનું તાત્પર્ય હોય; એમ થયું, પણ વર્ત્તમાન પાપોનું સંવરણ (રોકવું) અને ભવિષ્યના પાપોનું પચ્ચખાણ હવે ન બતાવ્યું તેનું કેમ ?

આચાર્યનો ઉત્તર—નકરોમિ (ન કરૂં) વિગેરે શબ્દવડે વર્ત્તમાન પાપોનું રોકાણ તથા ભવિષ્યનું પચ્ચખાણ સિદ્ધ થયું;

पढमे भंते ! महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! पाणाइवायं पच्चक्खामि, से सुहुमं वा बायरं वा तसं वा थावरं वा, नेव सयं पाणे अइवाइज्जा नेवन्नेहिं पाणे अइवायाविज्जा पाणे अइवायंतेऽवि अन्ने न समणु-

(દુઃખ દેવું) તે પ્રાણાતિપાત વિરમણ છે પણ જીવનો અતિપાત તેમ નહિ, તે પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ એટલે સમ્યગ્જ્ઞાનથી શ્રદ્ધા પૂર્વક સર્વથા તે પાપથી દૂર થવું. આ ભગવાને કહ્યું છે. તે ઉપરથી લેવું એથી આ ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) છે. તે નિશ્ચે કરીને હું પ્રાણાતિપાતને હે ભદન્ત! હું પચ્ચખાણ કરું છું, સર્વ એટલે જરા પણ બાકી નહિ. કારણકે શ્રાવકના પચ્ચખાણમાં કેટલીક છુટ રહે છે. તેવું પરિસ્થૂર (સ્થૂળ) નહિ. બીજી વાર પણ ' ભદન્ત ' શબ્દ પૂર્વ માફક છે, પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખાણ) તેમાં પ્રતિશબ્દ નિષેધ માટે છે. આપણ મર્યાદા માટે છે અને ખ્યા ધાતુ કહેવા માટે છે. તેનો આખો અર્થ પ્રતીપ અભિમુખ કથન છે. એટલે હું પાપ ન કરવાનું પચ્ચખાન કરૂં છું. અથવા " પ્રત્યાચક્ષે " એટલે સંવૃત આત્મા, તે આત્માને કમને રાખીને, હવે હું નવાં પાપોનો ભાવથી ત્યાગ કરૂં છું એનાવડે વ્રતને માટે સમજ વિગેરેની શુદ્ધયુક્ત વડી દીક્ષાને યોગ્ય છું તે કહે છે. કહ્યું છે કેઃ—

पढिए य कहिय अहिगय परिहरउवट्ठावणाइ जोगोत्ति ।
छक्कं तीहिं विसुद्धं परिहर णवएण भेदेण ॥ १ ॥

पडपासाउरमादी दिट्ठंता होंति वयसमारुहणे ।
जह मलियाइसु दोसा सुद्धाइसु सेवमिहइंपि ॥२॥ ઇત્યાદિ.

ભણ્યા પછી તથા કહ્યા પછી તથા સમજ્યા પછી શિષ્ય

ઉપરની બે ગાથાનો અર્થ શિષ્યના હિતના માટે થોડામાં લખે છે. આચારાંગ સૂત્રમાં પહેલું અધ્યયન શસ્ત્ર પરિજ્ઞા અથવા દશ વૈકાલિકનું છ જીવણિયા નામનું આજ ચોથું અધ્યયન શીખ્યા પછી ગુરૂએ અર્થ બતાવ્યા પછી તે સારી રીતે સમજ્યો છે, તેની પરીક્ષા કરીને શિષ્ય છ જીવ નિકાયોને દુ:ખ દેવાનું પાપ, મન વચન કાયાવડે કરવુ, કરાવવું, અનુમોદવું, એ ત્રણ ભેદે તે પાપને ત્યાગે. ત્યારપછી તેને વડી દીક્ષા આપે. તે સિવાય વડી દીક્ષા ન આપે. અહિઆં પટ વિગેરેના દ્રષ્ટાંતો છે. જેમ મેલું કપડું ન રંગાય, પણ ધોએલું રંગાય; તથા જગ્યા શોધ્યા વિના મહેલનો પાયો ન નાખે, પણ જમીનની શુદ્ધિ કર્યા પછી પાયો નાંખે, તથા રોગીને રેચ વિગેરે આપ્યા પહેલાં ઔષધ ન આપે, પણ રેચથી શુદ્ધિ કરીને દવા આપે તથા અસંસ્થાપિત રત્નમાં પ્રતિબંધ ન કરે, પણ સારી રીતે સ્થાપ્યા પછી જડે, એજ પ્રમાણે ભણેલા અને કહેલા અર્થને સમજનારા શિષ્યને વ્રતનું આરોપણ કરે, પણ તે સિવાય નહિ, જો ગુરૂ તે પ્રમાણે પરીક્ષા કર્યા વિના વડી દીક્ષા આપે, તો ગુરૂને દોષ લાગે. અને ગુરૂ પરીક્ષા કર્યા પછી વ્રત આપે, અને શિષ્ય દીક્ષા બરાબર ન પાળે, તો શિષ્યને દોષ છે. ટુંકામાં આટલું બસ છે.

ઉપર કહ્યું છે કે 'सर्वं भदन्त !' હે ગુરૂ હું જીવને દુ:ખ દેવાનું ત્યાગું છું. હવે તેજ વધારે ખુલાસાથી બતાવે છે. 'से सुहुमं' વિગેરે એમાં સે શબ્દ મગધ દેશનો છે. તેનો

લાગુ પડે, અર્થાત્ વર્તમાનમાં જીવોને ન મારું ન ભવિષ્યમાં મારીશ.) અને ભાવથી રાગ અથવા દ્વેષથી ન મારું તેમાં માંસાદિના સ્વાદથી મારે, તે રાગ કહેવાય. અને શત્રુને મારે તે દ્વેષ કહેવાય. આ બે પ્રકારે રાગ દ્વેષથી હિંસા થઇ.

અહિંઆ ચોભંગી આ પ્રમાણે છે એક માણસ દ્રવ્યથી જીવને મારે, પણ ભાવથી ન મારે, બીજો જીવને દ્રવ્યથી ન મારે, પણ ભાવથી મારે, ત્રીજો જીવને દ્રવ્યથી મારે, અને ભાવથી પણ મારે, ચોથો માણસ જીવને દ્રવ્યથી પણ ન મારે, અને ભાવથી પણ ન મારે, આ ચોભંગી દુમપુષ્પિકા નામના અધ્યયનમાં બતાવી છે. હવે વ્રત સ્વીકાર કર્યા પછી તેનું નિગમન કરે છે. હે ભગવન્ પહેલા મહાવ્રતમાં હું તૈયાર છું. તે તમારી સાખે ભાવથી વ્રત પાળવા તૈયાર છું. એટલે આજથી માંડીને સર્વે જીવોનું મારે રક્ષણ કરવાનું છે. અને જીવહિંસાથી સર્વદા પાછું હઠવાનું છે. અહિં વારંવાર ભદન્ત શબ્દથી જાણવું કે, પ્રથમ, વચમાં અને છેવટે, પણ ગુરૂને પુછયા વિના શિષ્યે કંઇપણ ન કરવું, અને કર્યું હોય તો ગુરૂને કહી દેવું, તો તે શિષ્ય વ્રતનો આરાધક થાય છે. આ પહેલું વ્રત કહ્યું.

अहावरे दुच्चे भंते ! महव्वए मुसावायाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! मुसावायं पच्चक्खामि, से कोहा वा लोहा वा, भया वा हासा वा, नेव सयं मुसं वइज्जा नेवऽन्नेहिं मुसं वायाविज्जा मुसं वयंतेऽवि अन्ने न समणुजाणामि जावज्जी-

વ્યાપી) નથી છતાં સર્વ વ્યાપી માને અથવા શ્યામાક તંદુલ જેવડો માને વિગેરે છે તથા અર્થાન્તરમાં ગાયને બદલે ઘોડો કહે તથા ગર્હા - એટલે કોઇ કાણો હોય તેને કાણો કહેવો તે વિગેરે છે. વળી આ ક્રોધાદિ ભાવથી ચાર પ્રકારે ઓળખાવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે દરેકમાં દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, ભાવથી છે દ્રવ્યથી સર્વ દ્રવ્યોમાં જેવું હોય તેથી ઉલટું બોલવું, ક્ષેત્રથી લોક અલોકમાં જે કંઇ હોય તેનાથી વિરૂદ્ધ બોલે તથા કાળથી રાત્રી વિગેરેમાં જુઠું બોલવું, ભાવથી ક્રોધ વિગેરેથી જુઠું બોલવું અથવા દ્રવ્ય વિગેરેથી આ ચોભંગી છે.

दव्वत्रो णामेगे मुसावाए णो भावश्रो भावश्रो णामेगे णो दव्वश्रो एगे दव्वश्रोऽवि भावश्रोऽवि एगे णो दव्वश्रो णो भावश्रो । तत्थ कोइ कहिंचि हिंसुज्जत्रो मणइ-इश्रो तए पसुमिगा (णा) इणो दिट्ठत्ति ?, सो दयाए दिट्ठोवि मणइ-ण दिट्ठत्ति, एस दव्वश्रो मुसावाश्रो नो भावश्रो, अवरो मुसं भणीहामित्तिपरिणश्रो सहसा सच्चं मणइ एस भावश्रो नो दव्वश्रो, अवरो मुसं भणीहामित्तिपरिणश्रो मुसं चेव मणइ, एस दव्वश्रोऽवि भावश्रोऽवि, चरमभंगो पुण सुएणो २ ॥

દ્રવ્યથી કોઇ જુઠું બોલે પણ ભાવથી નહિ, બીજો માણસ ભાવથી જુઠું બોલે પણ દ્રવ્યથી નહિ, ત્રીજો દ્રવ્યથી પણ જુઠું બોલે, ભાવથી પણ જુઠું બોલે, ચોથો દ્રવ્યથી પણ જુઠું ન

બીજું મહાવ્રત કહ્યું. હવે ત્રીજું કહે છે. અહાવરે ઇત્યા-
દિ હવે ગુરૂને શિષ્ય કહે છે. હે ભદન્ત! આ ત્રીજા મહાવ્ર-
તમાં અદત્ત આદાન છે (વિના પુછે લેવું તે ચોરી છે)
તેનાથી હું સર્વથા પાછો ફરૂં છું એટલે ચોરીને હું ત્યાગું છું
એ બધું પહેલા માફક લેવું. જેમ કે ગામમાં, નગરમાં, અ-
રણ્ય વિગેરેમાં, ચોરી ન કરૂં. વિગેરે જાણવું. આ વચનથી
ક્ષેત્રનો પરિગ્રહ થયો.

તેમાં ગામ કોને કહેવું? ઉત્તર બુદ્ધિ વિગેરે ગુણોને
ગ્રહણ કરે તે ગ્રામ (ગામ) છે. અને જ્યાં રાજાવિગેરેનો કર
ન હોય, તે નકર (નગર) જાણવું. તથા અરણ્ય એટલે વિના
વસ્તિનું વન તે તથા અલ્પ, ઘણું તે નાનું મોટું, સચિત્ત
અથવા અચિત્ત ન લઉં. આ વચનથી દ્રવ્ય નિક્ષેપો લીધો
જાણવો તથા અલ્પ તે ઓછા મૂલ્યવાળું તે હિરા વિગેરે છે,
અને સ્થુલથી એરંડાનું
લાકડું વિગેરે છે. આ સચિત્ત હોય અથવા અચિત્ત હોય
અણું તે પ્રમાણથી હિરા વિગેરે છે
એટલે ચેતનવાળું અથવા અચેતન હોય તે ન લઉં હું પોતે
બીજાનું ન આપેલું ન લઉં, તેમ બીજા પાસે ન લેવરાવું તથા
કોઈ લેતા હોય, તો તેમને સારા ન ગણું આ આખી જીંદગી
સુધીનું વ્રત છે, એનો ભાવાર્થ પૂર્વ માફક જાણવો વિશેષ આ
છે:—આ અદત્તાદાન (ચોરી) ચાર પ્રકારે છે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી
કાળથી, અને ભાવથી છે.

દ્રવ્યથં. અલ્પ, બહુ નાનું મોટું, મોટું વિગેરે ક્ષેત્રથી

ત્રીજું મહાવ્રત કહ્યું, હવે ચોથું કહે છે. अहावरे इत्यादि; હે ભદન્ત, આવું શિષ્ય ગુરૂને કહે છે, આ ચોથા મહાવ્રતમાં મૈથુન (સંસાર સંબંધથી પાછા હટવાનું છે; તે બધાં સંસારી સંબંધને હે ભદંત ! હું ત્યાગું છું તે આ પ્રમાણે; દેવ સંબંધી, મનુષ્ય સંબંધી, તિર્યગયોનિ સંબંધી, આ વચન વડે દ્રવ્યથી લીધું, દેવ સંબંધીમાં અપસરા સાથે સાધુને સંબંધ ત્યાગવો. સાધ્વીઓને દેવતા સાથે સંબંધ ત્યાગવો. તે પ્રમાણે માનુષી તથા તિર્યંચીની સાથે સંબંધ ત્યાગવો. આ સંબંધ રૂપમાં થાય, અથવા સુંદર હોય તો, પણ રાગ થાય. અને રૂપ સહિત દ્રવ્ય તે જીવતી સ્ત્રી વિગેરે છે. અથવા ભૂષણ રહિત સ્ત્રી હોય, તો તે ફક્ત રૂપ ગણાય. તથા ભુષણ સહિત. તે રૂપસહિત. તે મનુષ્ય તથા તિર્યંચ સંબંધી પણ જાણવું; તે હું પોતે ત્રણે જાતિની સ્ત્રીઓ દેવ માનુષી કે તિર્યંચ સાથે સંસારી સંબંધ ન કરૂં, ન કરાવું, કરતાને ભલો ન જાણું, તથા આ મહાવ્રત આખી જીંદગી સુધી પાલવાનું છે તે બધું પૂર્વ માફક જાણવું, વિશેષ આ છે; મૈથુન ચાર ભેદે છે. તે દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી, અને ભાવથી છે. દ્રવ્યથી કોઇ પણ સ્ત્રી વિગેરે સાથે હું સંબંધ ન કરૂં, ક્ષેત્રથી ત્રણ લોકમાં, કાળથી રાત્રિ વિગેરેમાં, ભાવથી રાગદ્વેષથી સંબંધ ન કરૂં; દ્વેષથી આ પ્રમાણે કે આ બાઈ વ્રતધારી છે, તેને મારી સાથે દ્વેષ છે. માટે તેનું વ્રત ભાંગું. એમ માની સંબંધ કરે તો, દ્વેષથી કહેવાય. અને સુંદર રૂપથી લલચાઈ સંબંધ કરે, તો રાગથી મૈથુન કહેવાય. તથા દ્રવ્ય વિગેરેની ચૌભંગી આ છે.

તે હું પરિગ્રહને ત્યાગું છું, તેની આ પ્રમાણે વિગત છે; અલ્પ, બહુ, અણુ, થૂલ, સચિત્ત, અચિત્ત છે. અલ્પ વિગેરેમાં પૂર્વે ત્રીજા વ્રતમાં કહ્યા મુજબ જાણી લેવું. તે કોઇ પણ જાતના પરિગ્રહને હું પોતે ન લઉં, ન બીજા પાસે લેવરાવું. લેતાને ભલો ન જાણું તે મહાવ્રતને આખી જીંદગી સુધી પાળીશ. એ બધો ભાવાર્થ પૂર્વ માફક છે, વિશેષ આ છેઃ—પરિગ્રહ ચાર પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળથી અને ભાવથી, તેમાં દ્રવ્યથી બધા દ્રવ્યોમાં જે મમત્વ થાય તે, ક્ષેત્રથી લોકને વિષે, કાળથી રાત્રી વિગેરેમાં, અને ભાવથી રાગદ્વેષ વડે જે થાય તે, અન્ય દ્વેષમાં એટલે બીજાની ઇર્ષાથી જે પોતે પરિગ્રહ રાખે, તે દ્વેષથી કહેવાય. અને સુંદર વસ્તુ દેખીને મમત્વ થાય, તે રાગથી કહેવાય. ઉપર કહેલ દ્રવ્ય વિગેરેથી ચો ભંગી થાય છે. તે આ પ્રમાણે, દ્રવ્યથી પરિગ્રહ રાખે, પણ ભાવથી નહિ, બીજો કોઇ દ્રવ્યથી નહિ, પણ ભાવથી ખરો. ત્રીજો ભંગોઃ— દ્રવ્યથી પણ રાખે, અને ભાવથી પણ રાખે. ચોથો ભંગો દ્રવ્યથી નહિ, અને ભાવથી પણ નહિ. પહેલામાં રાગદ્વેષ વિના સાધુ ધર્મોપકરણ રાખે, તે દ્રવ્યથી છે. પણ ભાવથી નથી. તથા મૂર્છા રાખે, પણ વસ્તુ ન મળે, તો દ્રવ્યથી નહિ, પણ ભાવથી ખરો. ત્રીજું. મૂર્છાથી વસ્તુ રાખે, તે દ્રવ્યથી, અને ભાવથી પણ ચોથા ભાંગામાં શૂન્ય છે.

अहवारे छट्ठे भंते ! वए राईभोयणाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! राईभोयणं पच्चक्खामि, से असणं वा पाणं

ભાવથી, દ્રવ્યથી અનાજ વિગેરે ક્ષેત્રથી અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રની અંદર તથા કાળથી રાત્રી વિગેરેમાં અને ભાવથી રાગ દ્વેષ વડે રાત્રી ભોજન ન કરૂં. એનું સ્વરૂપ ચાર પ્રકારે આવી રીતે છે.

(૧) રાત્રે લે, અને રાતનાજ ખાય, (૨) રાત્રે લે દિવસે ખાય (૩) દિવસે લે અને રાતના ખાય (૪) દિવસે લે, અને દિવસે ખાય, આ ચોથા ભાગામાં આગલે દિવસે વધારે લઇ રાખે, અને બીજે દિવસે ખાય એટલે રાત્રે રાખ્યાનો દોષ લાગે એમ જાણવું. તથા દ્રવ્ય વિગેરેની ચોભંગી આ પ્રમાણે છે. (૧) કોઈ દ્રવ્યથી રાતના ખાય, પણ ભાવથી નહિ. (૨) કોઈ ભાવથી ખાય, પણ દ્રવ્યથી નહિ (૩) કોઇ દ્રવ્યથી રાતના ખાય અને ભાવથી પણ ખાય. (૪) દ્રવ્યથી પણ નહિ અને ભાવથી પણ નહિ તેના સૂર્ય ન ઉગ્યો હોય છતાં ઉગેલો જાણીને ખાય, અથવા સૂર્ય આથમ્યો હોય, અને વાદળ વિગેરેના કારણથી ન આથમેલો જાણી ખાય. અથવા રાગદ્વેષ કર્યા વિના આગાઢ કારણે ખાય તો દ્રવ્યથી ખરૂં પણ ભાવથી રાત્રી ભોજન નહિ, અને રાત્રીએ ખાવા ઇછે, પણ ખાવાનું ન મળે, તો દ્રવ્યથી નહિ, પણ ભાવથી ખરૂં, ત્રીજે રાત્રીએ ખાવાની બુદ્ધિથી મૂર્છાવાળો થઇ ઇછે, અને રાતના ખાય, તે ચોથામાં શુન્ય છે. આ રાત્રી ભોજન વિરમણ વ્રત પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુઓ રૂજુ જડ અને વક્રજડની અપેક્ષાએ મૂળગુણ ભેદે લીધું, અને તે મહાવ્રતનાં ઉપર કહ્યું, પણ વચ્ચે

' लद्धफलमाणमेयं भंगा उ हवंति अउणपन्नासं ।
तीयाणागयसंपतिगुणियं कालेण होइ इमं ॥ १ ॥
सीयालं भंगसयं, कह ? कालतिएण होति गुणणा उ
तीतस्स पडिक्कमणं पच्चुप्पन्नस्स संवरणं ॥ २ ॥
पच्चक्खाणं च तहा, होइ य एसस्स गुणणा उ ।
कालतिएणं भणियं जिणगणधरवायएहिं च ॥३॥

આનું ફળ (સરવાળો) ૪૯ થયું તેને અતીત (ભૂત) અનાગત (ભવિષ્ય) તથા વર્તમાન કાળ એમ ત્રણ વડે ગુન-તાં ૧૪૭ થાય; તેમાં અતીતનું પ્રતિક્રમણ થાય, વર્તમાનનું સંવરણ થાય, અને ભવિષ્યનું પચ્ચખાણ થાય આ ત્રણ કાળનું ગણવું તે જીનેશ્વર ગણધર, અને વાચકોએ કહ્યું છે. ગાથા અર્થ ચારિત્રધર્મ કહ્યો, હવે યતનાનો અવસર છે તે કહે છે.

से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहय-पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे दिआ वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से पुढविं वा भित्तिं वा सिलं वा लेलुं वा ससरक्खं वा कायं ससरक्खं वा वत्थं हत्थेण वा पाएण वा कट्ठेण वा किलिंचेण वा अंगुलियाए वा सिलगाए वा सिलागहत्थेण वा न आलिहिज्जा न विलिहिज्जा न घट्टिज्जा न भिंदिज्जा अन्नं न आलिहाविज्जा न विलिहाविज्जा न घट्टाविज्जा न भिंदा-

કારણ પડે, એકલો હોય, નહિ તો શેષકાળમાં સમુદાયમાં ર-
હેલો હોય છે. તે હવે પછી કહેવાતા દોષ ન લગાડે. તે આ
પ્રમાણે પૃથ્વી, અથવા ભિત્તિ, અથવા શિલા, અથવા લોષ્ટ,
તેમાં પૃથ્વી તે લોષ્ટ વિગેરેથી રહિત છે. ભિત્તિ તે નદીનો કી-
નારો છે તથા શિલા તે મોટો પથરો છે, તથા લોષ્ટ તે માટીનું
ઢેફું જાણવું. તે તથા રજ એટલે જંગલની ધુળ, તેની સાથે
વર્તે તે સરજસ્ક કહેવાય. તે ધુળવાળી કાયા હોય—અથવા વસ્ત્ર
જે ચોળપટ્ટો વિગેરે છે અને તે લેવાથી તેની સાથેના પાત્ર વિ-
ગેરે પણ સમજવા, એટલે ધુળથી ખરડાએલાં હોય તો શું કરવું,
તે કહે છે. હાથવડે, પગવડે, લાકડાવડે, લાકડાના છોડાવડે,
અથવા આંગળી વડે, અથવા સળીવડે, અથવા લોઢાના સળીઓ
વડે, અથવા સળીઓના સમુદાયવડે, ન આલેખે, ન વિલેખે, ન
ઘટ્ટન કરે, ન ભેદે આમાં આલેખવું એટલે એકવાર અથવા
થોડીવાર ખોતરવું અને વિલેખે એટલે વારંવાર ખોતરે, ઘટ્ટન
એટલે ચાલવું, તથા ભેદવું, એટલે વિદારણ કરવું, તે ફાડવું.
આ બધું પૃથ્વીકાયને દુઃખરૂપ હોવાથી પોતે ન કરે, બીજા પાસે
ન કરાવે, તેમ બીજા કોઈ ખોતરતા હોય, તથા છેદનભેદન ક-
રતા હોય, તો તેનું પોતે અનુમોદન ન કરે, વિગેરે બધું પૂર્વ
માફક જાણી લેવું.

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयप-
च्चक्खायपावकम्मे दिआ वा राओ वा एगओ वा परिसा-
गओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से उदगं वा ओसं वा

हिमं वा महियं वा करगं वा हरतणुगं वा सुद्धोदगं वा उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ससिणिद्धं वा कायं, ससिणिद्धं वा वत्थं न आमुसिज्जा न संफुसिज्जा न आवीलिज्जा न पवीलिज्जा न अक्खोडिज्जा न पक्खोडिज्जा न आयाविज्जा न पयाविज्जा अन्नं न आमुसाविज्जा न संफुसाविज्जा न आवीलाविज्जा न पवीलाविज्जा न अक्खोडाविज्जा न पक्खोडाविज्जा न आयाविज्जा न पयाविज्जा अन्नं आमुसंतं वा संफुसंतं वा आवीलंतं वा पविलंतं वा अक्खोडंतं वा पक्खोडंतं वा आयावंतं वा पयावंतं वा न समणुजाणिज्जा जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं, मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि. तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । (सू० ११)

'सेभिक्खू' વગેરે બધું પૂર્વ માફક જાણવું. એટલે જેમ પૃથ્વીકાયના આલાવામાં [illegible] તેમ સાધુ [illegible]

શ્રીમન્ મોહનલાલજી જૈન શ્વે. જ્ઞાન ભંડાર

ગ્રંથાંક ચોથો.

દશવૈકાલિકસૂત્ર.

ભાગ ૩ જો.

મુળ નિર્યુક્તિ ભાષ્ય અને ટીકાના આધારે

સરળ ભાષાંતર.

લેખક-મુની માણક.

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

શ્રી. જૈ. શ્વે. જ્ઞાન ભંડાર, સુરત ગોપીપુરા.

ઓનરરી સેક્રેટરી-ગીરધરલાલ ફુલચંદજી શેઠ.

સુરત [illegible] આવેલા [illegible] પ્રેસમાં

[illegible] એ છાપી પ્રગટ કરી છે.

સંવત ૧૯૭૮. સને ૧૯૨૧.

પ્રત ૭૦૦. પ્રથમ આવૃત્તિ કિંમત ૦-૧૨-૦